

અમદાવાદ શહેરની સચિત્ર સરળ

ભૂગોળ.

(દસકોઈ તાલુકો અને અમદાવાદ જિલ્લાની
ભૂગોળ સ્કીટ)

લેખક અને પ્રકાશક,
ભાઈચંદ પૂજાદાસ શાહ.

સેલ એજન્ટ,
માણેકલાલ ભાઈચંદાસ શાહ, એન્ડ અધર્સ.
બુકસેલર્સ, દિલ્હી ચક્કા, અમદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૦-૪-૦.

૨૪૨૦૧-

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ ૧૪૨૦૮
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ પ્રસ્તાવના.

અમદાવાદ શહેરની શાળાઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રભુવર્ગ માટે શહેરની કે 'હરની ભૂગોળ' એ કુદરતી પુસ્તકની અગત્ય વિચારી નવાં ધોરણોને અનુસરી ભિન્ન ભિન્ન વિગતો ઉપરથી જરૂરની હકીકત અને અગત્યનાં સ્થળોનાં સમુચ્ચ વર્ણનો ચિત્રો સાથે આપી, કુમળી વયનાં બાળકોમાં રસ રેરે, તેઓ પ્રેમથી વાંચે, વાંચવામાં આનંદ માને, એ હેતુ હક્ષમાં રાખી આધુનિક ખીલ ધોરણનાં બાળબાળાઓ, આગળ વધેલા શિષ્યો, શિષ્યશિક્ષક

અસક્ય છે; પરંતુ બની શકે તેટલાં ખાસ જોવા લાયક સ્થળો તો અવશ્યે ઉત્સાહી શિક્ષકો શિષ્યોને ત્યાં લઈ જઈને બતાવશે, તેના સંબંધી વાર્તા પણ કહી બતાવશે, અને પુસ્તકદ્વારા સંપાદી પણ શકશે. હીણા ટાઇપમાં છાપેલી વિગતો જેમ જેમ બાળકોને અભ્યાસ આગળ વધતો જાય તેમ તેમ જરૂર જોવી કહેતાં જવી, તેમની જિજ્ઞાસા નાગર કરવી; કેમકે આ ગુજરાતની જાહોજલાલી વાળું શહેર, ગુજરાતના ઇતિહાસને અને ગુજરાતને આપનાર અને રસમાં તરબોળ કરે તેવી વિગતોથી ભરપૂર છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક. ૧૪૨૦૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અમદાવાદ શહેરની
સમિતિ ભગોળ

વિષય

મૃદુલ : ૮૪૪ : ૨ : ૨૩૪૫૪

અભિપ્રાયો.

આ પુસ્તક માત્ર અમદાવાદ શહેરની દિશાઓ, સીમાઓ, ઇત્યાદિની શુષ્ક માહિતીઓવાળું પુસ્તક નથી પણ એક રીતે તેને ટૂંકી ‘ડિરેક્ટરી’ રૂપ અને કેટલીક રસભરી નળવાન્ત્રેગ માહિતીઓથી ભરપુર નાનકડું પુસ્તક કહી શકાય તેમાં ઇતિહાસને લગતી બાબતોનો પણ સમાવેશ છે જેમ કે અમદાવાદનાં જેવા લાયક સ્થળો અને તેમનો ઇતિહાસ; અમદાવાદનાં કેટલાંક મંદિરો, પોળો વગેરેનો ઇતિહાસ અને દંતકથાઓ, શહેરના વેપાર, ઉદ્યોગનાં સ્થળો, કારખાનાંઓ, શિક્ષણ સંસ્થાઓ, દવાખાનાં, પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ, વસ્તી વગેરે. પુસ્તકમાં કેટલાંક ચિત્રો અને નકશાઓ પણ આપેલાં છે. પ્રસ્તાવનામાં લેખકે વાળખીજ કહ્યું છે કે— ‘આ પુસ્તકની નહે-નલાલીવાળું શહેર, ગુજરાતના ઇતિહાસને અને ગુજરાતને જેળ આપનારૂં અને રસમાં તરબોળ કરનારૂં છે.’ આવા શહેરની ટૂંક ટૂંક તમામ પ્રજાની માહિતી આપવા માટે લેખકે સારી મહેનત લીધી છે, તે બેતાં આ પુસ્તક ઉત્તેજનને લાયક છે. રા. ભાઈચંદ્રભાઈએ શાળાઓને લગતાં ઘણાં પુસ્તકો શ્રમપૂર્વક રચીને ગુજરાતની કેળવણીમાં વિશાળ ફાળો આપ્યો છે. તેમનું આ પુસ્તક એ ફાળામાં એક વધુ સાંઝે ઉમેરણ કરે છે તે બેટીને આનંદ થાય છે.

‘ગુજરાતી પંચ’ (સાભાર. સ્વીકાર અને અવલોકન) તા. ૩૦ મી મે સને ૧૯૨૬ ના અંક ઉપરથી ઉદ્ભૂત.)

તમારે રચેલું ‘‘ અમદાવાદ શહેરની સચિત્ર સરળ ભૂગોળ ’’ એ નામનું પુસ્તક મેં વાંચી બેઠું છે તેમાંનાં ચિત્રો તથા સારી બાબતો રસિક લખાણ બાળકો, શિક્ષકો તેમજ પ્રગતિવાન ઘણું ઉપયોગી થઈ પડવા સંભવ છે. ‘ધરની ભૂગોળ’નું જ્ઞાન દરેકને નળવાની જરૂર છે અને તે બાદ તમે પુરી પાડી છે તેથી હું તમને ધન્યવાદ આપું છું અને શિક્ષક તરીકેના તમારા બહોળા અનુભવનો લાભ અમદાવાદની પ્રજાને આપી તમારો ધન્ય દીપાવ્યો છે, તા. ૨૬-૩-૨૬ લક્ષ્મણ ભીખાભાઈ પટેલ.

દેવમાનર. વર્નાધુલર હાઇસ્કૂલ નં. બેંક. અમદાવાદ.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ (દસકોપી તાલુકા સહિત.)

શહેરના વિભાગો, જેવા લાયક સ્થળો, સીમા, ઉદ્યોગો, વગેરે તમામ ખ્યાન સંપૂર્ણ કર્યું છે. ભૂગોળને રસવાળી બનાવી છે; પરંતુ કેટલીક હકીકત હજી લેવા જેવી છે—સુઘરાઈ વિષે વિશેષ વિગતો, અને શહેરનું ક્ષેત્રફળ લખાઈ પહોળાઈનું માઇલમા માપ વગેરે.

(સાહિત્ય પુ.૦૧૪ અંક ૪થો. એપ્રિલ સને ૧૯૨૬, અ થાવલોકન પૃષ્ઠ ૩૫૬)

ટેકસ્ટ-પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર

(સુંબર્ષ ઇલાકાના મેં ડિરેક્ટર સાહેબે અં. નં. S. 86 (b) 61-D તા. ૩૦-૭-૨૬ થી અને ઉત્તર પ્રાંતના એં. ઇં. સાહેબના અં. નં. ૫૩૪૯ તા. ૫-૮-૨૬ થી પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મંજૂર કરેલું.)

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ.

(છોકરા અને છોકરીઓ બંનેને સરખું જ ઉપયોગી પુષ્કળ ચિત્રો, નકશા સહિત, સાદી અને સરળ ભાષામાં રસમાં તરબોળ કરે, તેવી આકર્ષક વાર્તાઓથી ભરપુર, આધુનિક છેલ્લામાં છેલ્લા સુધારાવધારા સાથેનું અતિરસિક પુસ્તક, (ધોરણ ચોથા માટે વિસ્તૃત આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૨૧૬) ઘટાડેલી કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ.

ધોરણ ચોથા માટે સંક્ષિપ્ત બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૨૮ કિંમત રૂ. ૦-૪-૦.

શિક્ષકોની સૂચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેમ આ આવૃત્તિ ટૂંકાવી છે. છતાં તેમાં ઘણાં ચિત્રો વગેરે હોવાથી કદ મોટું થયા છતાં અને આજ સુધીમાં પ્રગટ થયેલા ગુજરાતના ઇતિહાસો કરતાં સુકાબલે આ અગ્રસ્થાને આવે છે.

સરળ દેશી હિસાબ પૃષ્ઠ ૪૦ કીંમત દોઢ આનો.

(પ્રાયોગિક ભાગ સાથે નવીન દબ મુજબ બીજી આવૃત્તિ)

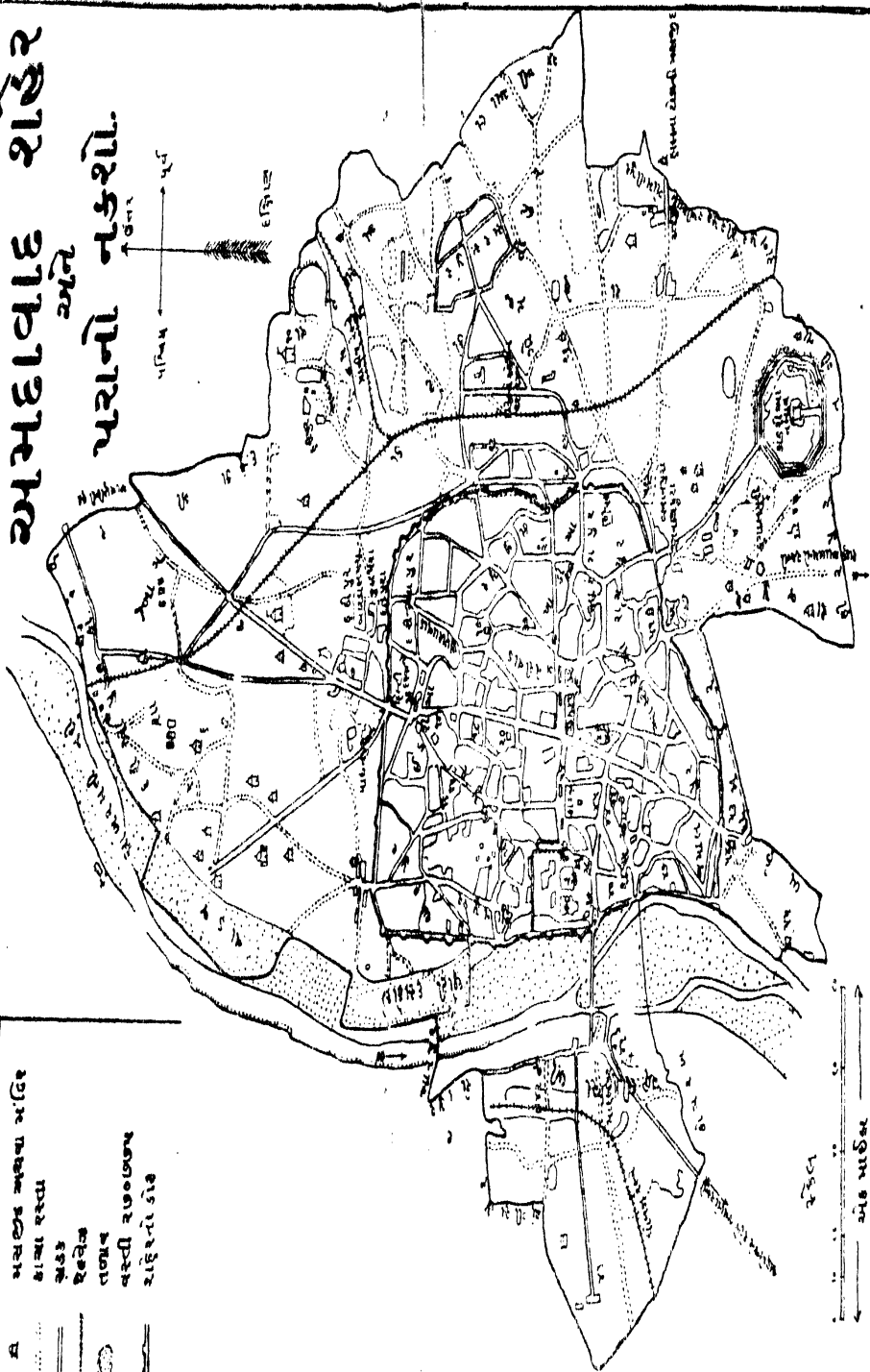
આજ સુધીમાં પ્રગટ થયેલા બધા દેશી હિસાબો કરતાં આમાં સરળ પ્રાયોગિક ભાગો, પુષ્કળ ઉદાહરણો, ધાતો, ક્રાષ્ટકો, લેખાં અને વ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો સમાવી બાળકો અને શિક્ષકોને સરળ માર્ગદર્શક અને ઉપયોગી થાય તેવી યોજના છે. ટૂંક સુદતમાં પહેલી આવૃત્તિની ઘણી નકલો ખપી ગઈ છે. સાઈ કમીશન મળશે.

સંવાદ સંગ્રહ ભાગ ત્રીજો (૨૮ સંવાદો) પૃષ્ઠ ૧૮૦

ઉચ્ચ ક્રાંતિના શિષ્ય વિદ્વાન લેખકોના ધાર્મિક અને હાસ્યપદ સંવાદો કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦. પાકું પુકું રૂ. ૦-૧૪-૦.

અમદાવાદ શહેર અને પરાનો નકશો.

અમદાવાદ અથવા અંદર
કોળા રસ્તા
ફેરકો
રેલવે
તળાવ
વસ્તી રાજકોળાવ
રાહિયાલી કોઈ

સુચના.

૧ ખડ્ગ પારેશ્વર મહાદેવ	૨૯ માણેકચોક; તિલકમેદાન
૨ શાહીબાગ કમિશનર સાહે-
બનો અંગલો	૩૦ ગોસાંઈજીનું મંદિર
૩ ભીમનાથ મહાદેવ	૩૧ બાદશાહનો હજીરો
૪ સત્યાગ્રહ આશ્રમ	૩૨ રાણીનો હજીરો
૫ દુધેશ્વર પોટરવર્કસ-પાણીની
ઠાંકી	૩૩ જુમા મસીદ
૬ દરીઆખાનનો ધુમટ	૩૪ ત્રણ દરવાગ
૭ હડીસીગના દહેરાં	૩૫ ભદ્રનો ટાવર
૮ ગાંડાંનું દવાખાનું	૨૬ પોસ્ટ ઓફિસ
૯ આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની બેઠક	૩૭ ઇમ્પિરિઅલ બેંક
૧૦ નીલકંઠ મહાદેવ	૩૮ શેસન્સ કોર્ટ
૧૧ અસારવા સ્ટેશન	૩૯ અલમદશાહ મસીદ
૧૨ દાદાહરીની વાવ	૪૦ વિક્ટોરિઆ બાગ
૧૩ બહેચરદાસનું દવાખાનું	૪૧ ખાદીનગર કે ૩૬ મી રાષ્ટ્રીય
મહાસભાનો મંડપ
૧૪ રણછોડલાલ લામરકલ	૪૨ એલિસબ્રિજ સ્ટેશન
૧૫ ગ્રાન્ડ હોટેલ	૪૩ ગુજરાત કોલેજ અને સાય-
ન્સ ઇન્સ્ટિટ્યુટ
૧૬ ઇલેક્ટ્રિક સ્ટેશન	૪૪ પ્રાર્થનાસમાજ મંદિર
૧૭ સૈયદ આલમ મસીદ	૪૫ ગ્રેન્ડ રામ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ
૧૮ રણછોડજીનું મંદિર	૪૬ મહાલક્ષ્મી ફિમેલ ટ્રેનિંગ
કોલેજ
૧૯ સ્વામિનારાયણનું મંદિર	૪૭ ગાયકવાડની હવેલી
૨૦ સિવિલ હોસ્પિટલ	૪૮ મ્યુનિસિપલ ઓફિસ-કોર્ટો
૨૧ બહેરાં મુગાંની શાળા	૪૯ દાણાપીઠ
૨૨ અમદાવાદ સ્ટેશન	૫૦ મહમદ ગોસ મસીદ
૨૩ ભાં નાં ધર્મશાળા	૫૧ રાણી સિપ્રીની મસીદ
૨૪ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ-હુબર
શાળા	૫૨ પતીયાનું દવાખાનું
૨૫ સીદી ખસીરની મસીદ	૫૩ જમાલપુર પંખીંગ સ્ટેશન
૨૬ આકરસા બાકરસાનો રૌજો	૫૪ જગન્નાથનું મંદિર
૨૭ રાણીની મસીદ	૫૫ સપ્તઋષિનો ઘાટ
૨૮ માધુબાગ	૫૬ મહીપતરામ અનાયાશ્રમ

લાયબ્રેરિ માટે મંજુર.

અમદાવાદ શહેરની સચિત્ર સરળ ભૂગોળ
(દસકોઈ તાલુકા અને જિલ્લાની ભૂગોળ સહિત).

લેખક.

ભાઈચંદ મૂળદાસ શાહ

હેડમાસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલ ડભોડા, મહીકાંઠા.

આવૃત્તિ ૧ લી. સને ૧૯૨૬. પ્રત ૧૧૨૫.

આવૃત્તિ બીજી. મે સને ૧૯૨૮. પ્રત ૨૦૦૦.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

સોલ એજન્ટ.

માણેકલાલ ભાઈચંદદાસ શાહ, એન્ડ પ્રધર્સ

બુક્સેલર્સ દિલ્હીયકલા, —અમદાવાદ.

“ સૂર્યપ્રકાશ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળચંદભાઈ ત્રિકમભાઈએ
છાપ્યું. પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૦-૪-૦

ભૂગોળની મુખ્ય સંજ્ઞાઓ.

દિશાઓ અને ખુણાઓ.

દિશાઓ—નિશાળ, ઘર, મંદિર વગેરે મકાનની ચારે બાજુએ જે ચાર ભીતો છે તે બાજુઓને તેની દિશાઓ પણ કહે છે.

દિશાઓ ચાર છે; પૂર્વ પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ.

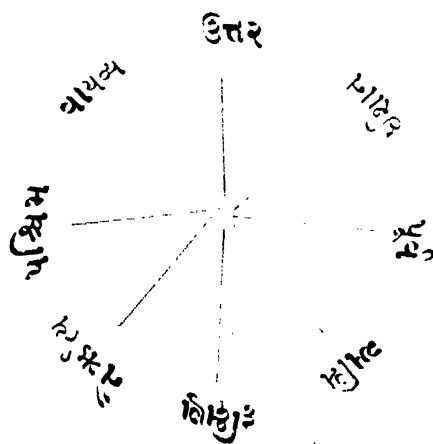
જે બાજુએ સવારમાં સુરજ ઊગે છે, તેને ઉગમણી કે પૂર્વ-દિશા કહે છે.

સાંજે જે દિશામાં સુરજ આથમે છે, તેને આથમણી અથવા પશ્ચિમ દિશા કહે છે.

પૂર્વ દિશા ભણી મોં રાખી ઉભા રહીએ, તો ડાબા હાથ તરફનીને ઉત્તર દિશા, અને જમણા હાથ તરફનીને દક્ષિણ દિશા કહે છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ એ સામસામી દિશાઓ છે,

ખુણાઓ.

ચારે દિશાઓ વચ્ચે ચાર ખુણા છે. વાયવ્ય, ઈશાન, નૈઋત્ય અને અગ્નિ.

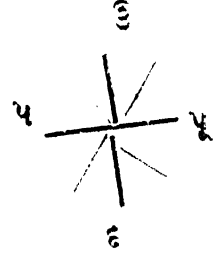
ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશાઓ વચ્ચેના ખુણાને વાયવ્ય કહે છે.

ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાઓ વચ્ચેના ખુણાને ઈશાન કહે છે,

પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશાઓ વચ્ચેના ખુણાને નૈઋત્ય કહે છે.
પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાઓ વચ્ચેના ખુણાને અગ્નિ કહે છે.

ચાર દિશાઓ, ચાર ખુણા મળી આઠ દિશાઓ. માથા ઉપરની આકાશ, પગ નીચેની પાતાળ એ મળીને દસ દિશાઓ છે.

સૂચના:—બની શકે તો નિશાળના ચોરસમાં
જમીન ઉપર હોકાયંત્ર પેઠે ગોઠવીને પાસેની આકૃતિ
જેવી મોટી આકૃતિ કેટલીક મુદત ટકે એવી કાઢવી. જ્યારે
દિશાઓની હકીકત કહેવી પડે, ત્યારે આ આકૃતિનો
ઉપયોગ કરવો. જેથી દિશાઓની સારી સમજ પડશે.

નકશો—કોઈપણ સ્થળ દેશ કે તેના કોઈપણ ભાગનું માપ
લઈ કાગળ પર દોરેલો નમુનો કે આકાર.

જેમ કોઈ પદાર્થના ચિત્ર ઉપરથી તેની હકીકત કહી શકીએ
છીએ, તેમ નકશા ઉપરથી હરકોઈ સ્થળની હકીકત જાણી શકાય છે.

નકશાની દિશાઓ:—નકશો બધા દેખી શકે તેમ સામી
ભીંત, પાટીઉં, કે લાકડાની ઘોડી ઉપર ટાંગવો, તો નકશાની ઉપ-
રની માથા તરફની ઉત્તર, પગ તરફની નીચેની દક્ષિણ, જંતનારના
જમણા હાથ તરફની પૂર્વ અને ડાબા હાથ તરફની પશ્ચિમ દિશા છે.

સૂચના:—નકશાની અને કુદરતી દિશાઓ એકબીજા છે, તે સમજાવવાને
નકશો ભોંય ઉપર પાથરવો, અને ચોરસની દિશા પ્રમાણે નકશાની દિશાઓ
મેળવવી પણ નકશો એમને એમ ઉપાડી ભીંતે લટકાવવો. જેથી કુદરતી
અને નકશાની દિશાઓ વચ્ચેનો ભેદ સમજશે.

વ્યાખ્યાઓ.✽

સૂચના:—ભૂગોળના પાઠમાં જે નવી સંજ્ઞા શિખવવાની આવે તે
મોડલ (નમુના) દ્વારા શિખવવી જોઈએ. આવા નમુના નદી, તળાવ.

✽ સને ૧૮૬૩ ના ગુરુશાં પત્રમાં ‘સ્થળ વિષે પાઠો’ એમાં વ્યા-
ખ્યાઓનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું તે સવિસ્તર સમજાવેલું છે.

પડોશના ઊંચા નીચા ટેકરા. ઝરણુ વગેરે વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી તે ઉપરથી ડુંગરા, નદી, બેટ વગેરે સંજ્ઞાઓ અવલોકનદ્વારા શિખવવી; પરંતુ એક સામગ્રી ગોખાવવી કે શિખવી દેવાની નથી.

પૃથ્વી ઉપર જમીન અને પાણી એ બે છે. જમીન નક્કર અને જડ છે. પાણી પ્રવાહી છે.

જમીનના સપાટ પ્રદેશ, પર્વતો અને ખીણો એ ત્રણ વર્ગ થઈ શકે છે. જમીનનો મોટો ભાગ તદ્દન સપાટ અને સરખો હોય તેને સપાટ પ્રદેશ કે મેદાન કહે છે.

૧ સપાટ પ્રદેશ કે મેદાન.

ઘર—ઝોરડો, પરસાળ, ઝોસરી, ચોક, ખડકી અને મેડો એ અંતુ મળીને ઘર કહેવાય છે.

ખડકી—દશ પંદર કે તેથી વધારે કે ઓછાં ઘરો સાથે સાથે આધિવાં હોય તેને ફળીઉં, વાસ, ચાક્કી કે ખડકી કહે છે.

પોળ—ખડકી અને તે કરતાં વધારે ઘરો એક જથ્થે આધિવાં હોય તેને મહોદ્દો, પોળ, કે ચેરી કહે છે.

ગામ—કેટલાક મહોદ્દો, ફળીઆં કે ચેરીઓ મળીને ગામ અને છે.

ગામડું—જેમાં થોડાં ઘર, જુજ ફળીઆં અને થોડી વસ્તી હોય તેને છાપરાં, પડું, મુવાડું કે ગામડું કહે છે.

પરાં—ગામની નજીકમાં થોડે છેટે ગામ કે શહેરની પડોશમાં પાછળથી વધેલા ભાગને પરાં કહે છે.

કરખો—ગામમાં વસ્તી વિશેષ હોય અને ગામ કરતાં સહેજ મોટું હોય તેને કરખો કહે છે.

શહેર—જ્યાં ગામ કે કરખા કરતાં વસ્તી ધીય હોય, ધણું હારખંધ અને છોખંધ મોટાં ઘરો, હવેલીઓ, ખંગલા અને મોટાં બજારો હોય, અને વેપાર ધમધોઝાર ધણો ચાલતો હોય તેને શહેર કહે છે. એવું અમદાવાદ શહેર છે.

ગેટ—પોલીસચોકી કે પોલીસ થાણું.

કિલ્લો કે કોટ—ઘરનું રક્ષણ જેમ ચારે બાજુની દિવાલોથી થાય છે તેમ શહેરનું ચોર, બહારવટીઆ અને શત્રુઓથી રક્ષણ કરવાને તેની ચારે બાજુ ફરતો ઈંટ, ચુના, માટી કે પથ્થરથી બની પહોળી ઉંચી બાંધેલી ભીંતથી ચણેલો હોય તેને કોટ કે કિલ્લો કહે છે.

દરવાજા—ઘરમાં પેસવાને બારણું હોય છે તેમ શહેરમાં આવવા જવા માટે કોટમાં મૂકેલાં મોટાં બારણાંને દરવાજા કહે છે.

રાજધાની—જે ગામ કે શહેરમાં સુલતાન, રાજા કે રાજાનો મુખ્ય અધિકારી રહે છે તે શહેરને રાજધાની છે.

અમદાવાદ એ અસલથી ગુજરાતની રાજધાની છે.

બંદર—જે શહેર નદી કે દરીઆકાંઠે આવેલું હોય અને ત્યાંથી વહાણ કે આગબોટ મારફતે માલ ચઢતો ઉતરતો (આવતો જતો) હોય તે શહેરને કહે છે. મુરત, મુંબઈ, દ્વારિકા, પૌરબંદર, વગેરે બંદરો છે.

સડક—પથર કે મેટલથી બાંધેલો પાંકા રસ્તો.

રેલવે—લોઢાના પાટા પાથરી બાંધેલો રસ્તો, આ પાટાપર આગગાડી ચાલે છે.

રેલવે સ્ટેશન—આગગાડી ઉભી રાખવાનું ચોક્કસ ઠેકાણું. જે સ્થળે આગગાડી મારફતે ઉતારાઓ અને માલ ચઢતો ઉતરતો હોય અને ત્યાં થોડો વખત રેલવે ઉભી રહેતી હોય તે સ્થળ.

જંકશન—જ્યાં આગગાડીના બુદા બુદા ઠેકાણે જવાના રસ્તા મળે છે તે સ્થળ. અમદાવાદ સ્ટેશન જંકશન સ્ટેશન છે.

તાલુકો—ઘણાં ઘર અને ફળીઆં મળીને જેમ ગામ બને છે, તેમ ઘણાં નાનાં મોટાં ગામો એક જથ્થે મળીને પરગણું કે તાલુકો થાય છે. ઉત્તરદસકોઈ એ તાલુકો કહેવાય.

જિલ્લામાં તાલુકો મામલતદારના તાબામાં હોય છે. અમદાવાદ શહેર એ ઉત્તર દસકોઈ તાલુકામાં આવેલું છે.

તાલુકાના પેટા ભાગને બાલસામાં મહાલ કહે છે.

પાણીના વિભાગો.

ઝરો કે ઝરણુ:—ઉંચા ટેકરા કે નાના નાના ડુંગરોમાંથી પાણી ઝમી ઝમીને જે પ્રવાહ ચાલે છે તેને ઝરો કે ઝરણુ કહે છે.

વહેળો કે નાળું:—વરસાદના પ્રાણીનો પ્રવાહ થોડા ગાઉ સુધી જતો હોય તેને વહેળો કે નાળું કહે છે.

નદી:—મીઠા પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વત કે સરોવરમાંથી નીકળી દળાતી જમીનમાં વહી સમુદ્રને મળે છે તેને નદી કહે છે.

મૂળ:—જે જગાએથી નદી નીકળે છે તેને નદીનું મૂળ કહે છે.

મુખ:—જે જગાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તેને નદીનું મુખ કહે છે.

સંગમ:—એક નદી બીજી નદીને જે ઠેકાણે મળે છે તે ઠેકાણાને સંગમ કહે છે.

ખાડી:—સમુદ્રને મળતા પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું નદીનું જે પહોળું મુખ હોય છે તેને ખાડી કહે છે.

તળાવ કે સરોવર:—જમીનથી વીંટળાએલા પાણીના નાના ભાગને તળાવ અને મોટા તળાવને સરોવર કહે છે.

ઢીપ, ઘેટ કે ટાપુ:—ચારે બાજુએ પાણીથી વીંટળાએલા જમીનના ભાગને ઢીપ, ઘેટ કે ટાપુ કહે છે.

નહેર-કંનાલ:—ખેતીવાડીના ઉપયોગ સારૂ ખેતરોમાં પાણી પુરું પાડવા માટે નદીમાંથી જે ફાંટા (વહેળા) કાઢવામાં આવેલા હોય છે તેને નહેર-કંનાલ કહે છે.

નદીના કિનારો:—નદીના મુખ તરફ મોં રાખી ઉભા રહીએ, તે ડાબી બાજુએ જે કિનારો આવે છે તે ડાબો કિનારો; અને જમણી બાજુએ જે કિનારો હોય તે જમણો કિનારો કહેવાય છે.

૨ આવી નહેરો હાથમતી અને ખારી નદીઓમાંથી ખોદી કાઢેલી છે.

અમદાવાદ શહેરની સચિત્ર સરળ ભૂગોળ.

અમદાવાદ શહેર સુલતાન અહમદશાહે શુમારે પાંચસો વર્ષ પહેલાં વસાવ્યું હતું, અને તેનું નામ પોતાના નામ પરથી અહમદાવાદ રાખ્યું હતું. હાલમાં તે અમદાવાદ કહેવાય છે.

ક્ષેત્રફળ:—શહેરનું ક્ષેત્રફળ ૧૫૨૬ એકર ૭ ગુંડા એટલે ૨૦૩૮૫ ચો. માઇલ, સરસપુરનું ૪૯ એકર ૧૮ ગુંડા એટલે ૦૦૭૭ ચો. માઇલ અને પરાંનું ૩૯૨૯ એકર એટલે ૬૦૧૩૯ ચો. માઇલ વળી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી બની છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૮૦૭ ચો. માઇલ એટલે ૫૫૦૪ એકર ૨૫ ગુંડા છે, અને વસ્તી ૨,૭૦,૯૧૪ માણસની છે.

સીમા.—અમદાવાદની પૂર્વે રેલવે સ્ટેશન પશ્ચિમે સાબરમતી છે.

સ્ટેશનો.—આપણે આગગાડીમાં બેસી નરોડા, નડિઆદ, ડાકિર જઈએ છીએ એવું અમદાવાદની પૂર્વ દિશામાં (૧) અમદાવાદ સ્ટેશન છે તેને લોકો કાળુપુર પણ કહે છે.

ત્યાંથી નડિઆદ, આણંદ; ત્યાંથી ગોધરા, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત થઈ મુંબઈ તરફ; કલોલ, મહેસાણા, પાલણપુર થઈ અજમેર અને દિલ્લી તરફ; વીરમગામ, વઢવાણ થઈ કાઠિયાવાડ તરફ; અમદાવાદથી પ્રાંતીજ, હિંમતનગર, ઈડર થઈ એડબ્રહા સુધી નુદી નુદી આગગાડીઓ દોડે છે.

(૨) એલિસબ્રિજ:—એ સ્ટેશન એલિસબ્રિજ પૂલની પેલી તરફ નદી પાર આવેલું છે. ત્યાંથી સરખેજ, ધોળકા, બાવળા થઈ વેંઝુકા તરફ જવાય છે.

કોટ:—અમદાવાદ શહેર વચ્ચેનું ત્યારેજ શહેર ફરતો કોટ શહેરની આસપાસ ૫ થી ૫૫ માઇલ ગોળ ફરતા ઘેરાવામાં આવેલો છે.

દરવાજા:—શહેર ફરતા કોટમાં ૧૪ દરવાજા છે. કાળુપુર સ્ટેશનેથી શહેરમાં પેસતાં શહેરની પૂર્વમાં જમણી તરફ કાળુપુર,

પ્રેમ અને ડાબી તરફ પાંચકુવા અને સારંગપુર એ ચાર દરવાજા છે. પાંચકુવાથી શહેર વચ્ચે દેહ ભદ્ર સુધી એક મોટો રસ્તો જાય છે.

કોટની રાંચે રાંચે સારંગપુર છોડી શહેરની દક્ષિણમાં જતાં રાયપુર, આરટોડિઆ અને જમાલપુર એ ત્રણ દરવાજા આવે છે.

પશ્ચિમ તરફ વળતાં ખાનજહાન, રાયખડ, ગણેશખારી અથવા ખારી, અને ખાનપુર એ ચાર દરવાજા આવે છે.

ગણેશખારીને ખારીનો દરવાજો પણ કહે છે; કેમકે કોટ બાંધવાનો આરંભ અહીંથી થયો હતો. તેની પાસેજ આદશાહી મહેલાતની યાદ આપતો ભદ્રનો કિશ્તો અને તેમાં રામનીમસ્તીદ એ જગાએ આજે પણ હયાત છે.

ઉત્તર તરફ શાહપુર, દિલ્હી કે ઇંડરીઆ, દરીઆપુર એ ત્રણ દરવાજા આવેલા છે. દિલ્હીને ઇંડરીઆ પણ કહે છે; કેમકે તે દરવાજેથી ઇંડર અને ત્યાંથી આગળ દિલ્હી તરફ જવાનું હતું.

આરટોડિઆ અને જમાલપુર વચ્ચે મુંદા, શાહપુર અને દિલ્હી વચ્ચે હસીમનો એ બે દરવાજા છે તે પુરી લેઈ બંધ કરેલા છે. કહે છે કે તો આ બે દરવાજા ઉઘડે તો શહેરમાં મારામારી અને કાપાકાપી ચાલે.

દરવાજાનાં નામ ધણા ભાગે પાસેના સત્તા કે જિલ્લા કાળુપુર, સારંગપુર, રાયપુર, જમાલપુર, દિલ્હી કે ઇંડરીઆ વગેરે ઉપરથી, તેમજ પાંચકુવા પાસે પાંચકુવા છે, તેથી પ્રેમ પ્રેમાભાઈ શેઠે પડાવેલો, ખાનજહાન ખાનજહાનના નામ પરથી એ નામો પડેલાં છે.

અમદાવાદ શહેર:—એ અમદાવાદ જિલ્લાનું મુખ્ય અને ગુજરાતનું જીનું રાજધાનીનું શહેર છે. સુલતાન અહમદશાહે પહેલાં તો લુટારાની ટોળીના સરદાર આશાલીલને આશાપદ્મી કે અસાવળમાંથી હરાવી કાઢી મૂક્યો, જે કેકાણે અસાવળ ગામ હતું ત્યાં સાબરમતી નદીને કાંઠે ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં ચાર પવિત્ર પુરુષો ‘અહમદ’ (સુલતાન અહમદ, ધર્મગુરુ શેખ અહમદ ખાતુ, શેખ અહમદ, મુલ્કાં અહમદ) નામથી ઝોળખાતા તેમની મદદથી નવું અને સુંદર શહેર બાંધ્યું, અને પોતાના નામ પરથી તેનું નામ અહ-

મદાપ્પાદ (અહમદ+આપ્પાદ=અહમદે આપ્પાદ કરેલું શહેર) રાખ્યું, અહીં તેણે રાજધાની કરી. હાલ તે અમદાવાદ એ નામે જાણીતું છે. તેને શ્રીનગર (આપ્પાદીવાળું નગર) અને રાજનગર પણ કહે છે. હાલમાં તે અમદાવાદ અને રાજનગર એ બે નામથી જાણીતું છે,

પહેલાં આશાપલ્લી કે અશાવળ નાનું ગામ હતું, અહીં ગુજરાતના મહાન રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ સોલંકીના આપ કરણદેવે એક વાર આશા-પલ્લી જતી લઈને કરણાવતી નગરી વસાવી ત્યાં રાજધાની કરી હતી. આ સ્થળમાં કોચરખ નજીકમાં તેણે બે દેવસ્થાનો બંધાવેલાં, તેમાં કોચરખ માતા અને જયવંતી દેવીનાં મંદિરો હાલ પણ છે. કરણ સોલંકીની કર-ણાવતી નગરીને સ્થળે અમદાવાદ વસેલું જણાય છે. હાલ પણ જુની કરણાવતીનાં ખડેરો શહેર લગભગ રણમુકતેશ્વર શિવાલય નજીકમાં છે.

ચોર, ધાડપાકુ, લુટારા, બહારવટીઆ અને શત્રુઓથી શહેરના રક્ષણ માટે શહેર ફરતો મજબુત અને સુંદર કોટ બાંધેલો છે. હાલમાં આ કોટનો કેટલોક ભાગ તોડી પાડ્યો છે, અને બાકીનો બધો પણ તોડી પાડી ખુલ્લી જગો કરવાનું બોલાય છે. શહેરમાં કોટને લગતો ભદ્રનો કિલ્લો, મહેલ અને સુંદર મસીદ બંધાવ્યાં છે. વળા બીજી વધારે સુશોભિત જીમામસીદ બંધાવી તે જાણીતી છે. શહેરમાં પાણી પૂરું પાડવા માટે અને શહેરની આપાદી તથા દોલત વધારવાને માટે સુલતાને પાસેના અને અણલીલવાડ પાટણ, ચંદ્રાવતી એ દૂરના મુલકોથી વેપારીઓ, વણકરો, અને હોશિયાર કારીગરોને તેડાવી વસાવ્યા. આથી આ શહેર વેપાર અને ઉદ્યોગ માટે નામીયું થયું છે, અને એની ખ્યાતિ આજ સુધી ચાલુ છે. અમદાવાદ સુતર, રેશમ અને કસબ એ ત્રણ તાર પર જીવે છે.

શહેરના મુખ્ય ભાગો:—ખાડીઆ, સારંગપુર, રાયપુર, આરટોડિઆ, જમાલપુર, રાયખડ, ભદ્ર; ખાનપુર, શાહપુર, દરી-આપુર, (દિલ્હી દરવાજા) કાળુપુર, પાનકુંવર, ઝવેરીવાડ, ખાસખજર, (ત્રણ દરવાજા), માણિકચોક, અને કારંજ એ મુખ્ય છે.

શહેરમાં જોવા લાયક સ્થળો.

બાવા માણેકનાથ અને માણેકચોક:—એવી દંતકથા ચાલે છે કે સુલતાન અહમદશાહ જ્યારે કોટ ચણાવતો હતો ત્યારે માણેકનાથ દિવસે સાદડી ગુંથતો અને સાંજ પડે ઉઠેલી નાખતો. તે ઇલમથી દિવસે ચણાએલો કોટ સાંજે તોડી પાડતો. આ ખબર સુલતાનને પડતાં તે માણેકનાથ પાસે ગયો, અને કહ્યું, કે મહારાજ જો આપની કોટ ચણવા દેવાની ઇચ્છા ન હોય, તો હું નહિ ચણાવું; આપ ઇલમી છો તો કંઈ કરામત કરી બતાવો. માણેકનાથે સુલતાનને કંઈ કરામત કરી બતાવી. સુલતાને બીજી કંઈ વિદ્યા ઇલમ બતાવવા આગ્રહ કર્યો. આથી માણેકનાથ ઝારીમાં ઉપરથી પેસી નાળચા વાટે બહાર નીકળવાનો ઇલમ કરી બતાવવા ઝારીમાં પેઠો એટલે સુલતાને નાળચું બંધ કરી દીધું. આથી બહાર નીકળાચું નહિ. માણેકનાથ ગભરાયો, સુલતાને કહ્યું કે ‘હવે હાથમાં આવેલા કેમ જવા દઉં?’ માણેકનાથે કોટ બાંધવામાં હરકત નહિ કરવાનું વચન આપ્યું. મરતી વખતે તેની માગણી પરથી સુલતાને તેનાં એ સ્થાનકો એક માણેકચોક વચ્ચેની માણેકનાથની મઠી અને બીજી નદી કિનારે કોટની પાસેનું સ્થાનક એ એ કાયમ રહેવા દીધાં, સુલતાને માણેકનાથની યાદગીરી માટે કોટના પહેલા બુરજને ‘માણેકબુરજ’ અને માણેકનાથની મઠી અને તેની આસપાસના શહેરના મુખ્ય બજારનું નામ માણેકચોક રાખ્યું. કોટમાં ગણેશબારીનો દરવાજો, માણેકચોકમાં મહુરત પોળ એ પ્રથમ બંધાયાં છે.

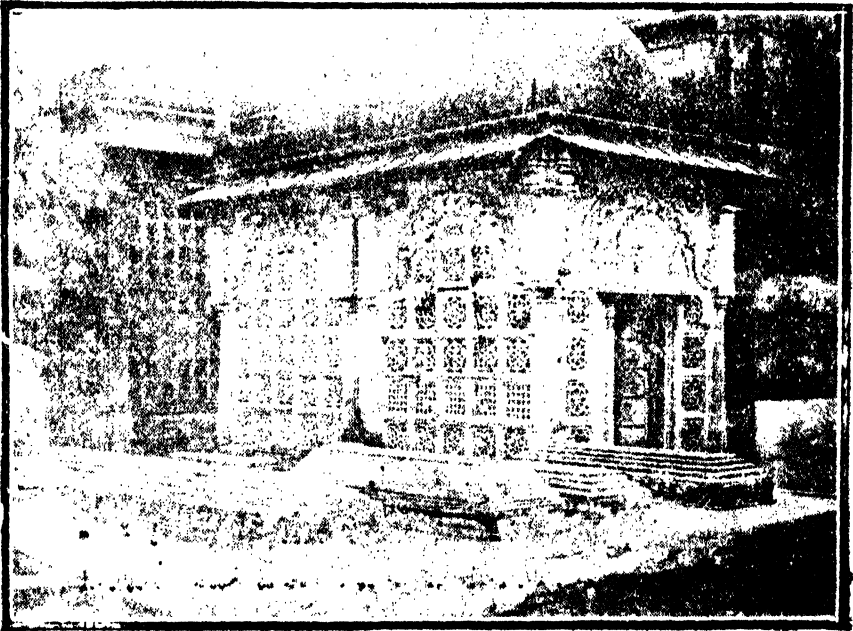
માણેકચોક:—માણેકનાથની મઠીની આસપાસની જગા શહેરનો મધ્ય ભાગ માણેકચોક એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. અહીં સુતરાઉ, ગરમ અને રેશમી કાપડ અને પરચુરણ સામાનની દુકાનો છે તેમજ મઠીની આસપાસ સોના રૂપાનો મોટો વેપાર ચાલે છે, અને ચોક-સીએની દુકાનો છે. એમ કહેવાય છે કે માણેકનાથના પરિબળથી અહીં સવા શેર સોનું ઉછળે છે એટલે લોકો ઘણું કમાય છે. વચ્ચે

ખુલ્લું યોગાન છે, ત્યાં સવારમાં શાક વેચાય છે, અહીં બપોર પછી છીપા, મારવાડી, વગેરે લોકો પરચુરણ કાપડ વેચવા બેસે છે, આ યોગાન હાલમાં તિલકમેદાન નામે ઓળખાય છે.

એમ કહે છે કે પહેલાં માણેકચોક આગળ સાગરમતી નદી વહેતી હતી, પાસે શ્મશાન હતું. ત્યાં હાલ પણ મશાણીઆ હનુમાન છે, પાસે માણેકનાથની મઠી પણ છે.

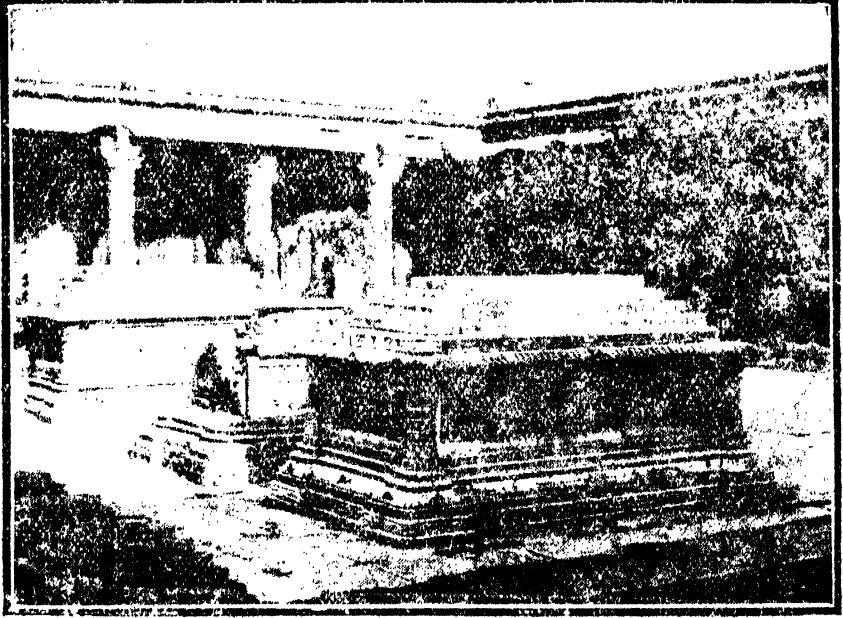
શાક માર્કીટ:—જુમા મસીદની પાછળ રસ્તાની સામે મ્યુનિપાલિટીએ વિશાળ સુંદર અને નવી શાકમાર્કીટ હાલમાં બાંધેલી છે, તેમાં કાઠીઆ વગેરે વ્યવસ્થિત શાકભાજી, મેવો વગેરે વેચે છે. આ દુકાનોથી ભાડાની સારી આવક મ્યુનિસિપાલિટીને થાય છે.

શેર બજાર:—શેર વેપારીઓએ શેરના ધંધા માટે વિશાળ સુંદર નવું જોવાલાયક પથરનું મકાન બાંધેલું છે.

પાદશાહનો હજીરો.

પાદશાહનો હજીરો (અહમદશાહનો રોજો):—માણેકનાથની મઢીને કાયમ રાખી તેની છેક નજીક માણેકચોકમાં જ સુલતાન અહમદશાહે પોતાનો હજીરો-રોજો (કબર પર ચણેલું મકાન) બંધાવ્યો છે, તેમાં શહેર વસાવનાર સુલતાન અહમદશાહ અને તેના શાહબંદા સુલતાન મહમદ અને બીજા મોટા ત્રણ શાહબંદાઓને દાટ્યા છે. રોજોમાં તેમની સફેદ આરસની પાંચ કબરો છે. રોજોનું આંધકામ અને આરીઓની કાતરકામની કારીગરી સુંદર સુશોભિત, ખેંચાણુકારક, વખાણુવા અને જોવાલાયક છે.

રાણીનો હજીરો.

રાણીનો હજીરો—પાદશાહના હજીરા સામે એ હજીરો સુલતાન અહમદશાહે પોતાની બેગમો-રાણીઓને દાટવા માટે બંધાવેલો છે. આ હજીરામાં પેસવાનો પથરનો ઘણો મોટો ઉંચો દરવાજો અને તેની

માહેનું મકાન ભોંયતળીઆથી દસેક ફુટ ઉંચાણમાં પથ્થરથી બાંધેલું છે, અને તે ચારેમેર પથ્થરની કોતરણીવાળી જાળીઓથી ઘેરાયેલું છે. તેની માહે બેગમની કબરો છે. સુલતાન મહમૂદ બેગડાની રાણી રૂપમંજરીને માણેકચોકમાં આ રોજમાં દાટી હતી. તેના પર કબર અને રોજો તેણે બંધાવ્યાં હતાં. આ રોજો સુંદર અને જોવા લાયક છે.

જુમામસીદ:—હિંદુઓ મંદિરમાં, જૈનો દેરાસરમાં ધર્મ-પ્રાર્થના કરે છે, તેમ મુસલમાનોનું મસીદ એ પ્રાર્થનામંદિર છે.

જુમામસીદ.

જુમામસીદ પાદશાહના હજીરાની પાછળ સુલતાન અહમદશાહે બંધાવેલી છે. તે અમદાવાદમાં રહેતા બધા મુસલમાનો જુમારોજ-શુક્રવારની નિમાજ (પ્રાર્થના) એકી સાથે પઢી શકે એવડી વિશાળ છે. તેમાં પેસવાનાં ત્રણ દ્વાર છે. મુખ્ય દ્વાર પૂર્વ દિશા તરફ માણેકચોકમાં જાહેર રસ્તા ઉપર, પશ્ચિમદ્વાર શાકબજારમાં અને દક્ષિણ તરફનું પાદશાહના હજીરામાં પડે છે. તે ખાસ જોવા લાયક છે.

આ મસીદ વચ્ચેવચ્ચ વળુ કરવા માટે પાણીનો હોજ છે. તેની આસપાસ ફરતું બધું ચોગાન પથરથી જડેલું છે. પશ્ચિમ તરફ ૩૧૦ થાંભલાથી બાંધેલો મુખ્ય ભાગ ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવો છે. આ મસીદ બાંધતાં દસ બાર વર્ષ લાગ્યાં હશે. તેને બંધાયે ૫૦૦ વર્ષ થયાં છે. તેની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૨૮૨ ફુટ અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ ૨૩૭ ફુટ છે.

ત્રણ દરવાજા—એ સુલતાન અહમદશાહ ૧ લાએ માણેક-ચોકનો મુખ્ય રસ્તો જે ભદ્રના કિલ્લા તરફ જાય છે. તે રસ્તા વચ્ચે જુમામસીદથી છેટે ભદ્રના કિલ્લા તરફ જતાં પથરની ભવ્ય ઈમારત બંધાવેલી છે. આમાં ત્રણ દરવાજા સાથે સાથે બાંધેલા છે. તેની કારીગરી ઉત્તમ પ્રકારની છે. તેને બંધાયે ૫૦૦ વર્ષ થયાં છે. દરવાજાની ઉપલી કમાનો જમીનથી ૨૫ ફુટ ઉંચી છે. આ દરવાજા ઉપર અગાસી હતી, તે ૫૦ વર્ષ પર દુરસ્તી કરતાં કાઢી નાખી છે.

કારંજ એટલે હોજ—એ ત્રણ દરવાજા અને ભદ્રની વચ્ચે પથરથી બાંધેલું મકાન છે. તેની નીચે ભોંયડું છે તે પહેલાંનો હોજ છે. આ હોજ આસપાસ દર શુક્રવારે બજાર ભરાતો. તે જોવા પહેલાંના સુલતાનો આ હોજ પાસે બેસતા. આ બજાર ખાસબજાર કહેવાતો. કારંજની અગ્નિખુણનો ભાગ હાલ પણ ખાસબજાર છે. ત્યાં અને નજીકમાં દર શુક્રવારે ગુજરી ભરાય છે. તેમાં જાતજાતનો માલ વેચાય છે. માલ વેચવા અને ખરીદવા પાસેનાં ગામડાંના લોકો આવે છે, તેથી અહીંનો દેખાવ મોટા મેળા જેવો થઈ રહે છે.

ટેમ્પલબાગ—કારંજની સામે આવેલો એ નાનો બાગ ટેમ્પલ સાહેબના નામ ઉપરથી ટેમ્પલગાર્ડન કહેવાય છે.

આ બાગની પૂર્વમાં અલેક્ઝાન્ડ્રી મસીદ, સરકારી મિડલ સ્કૂલ અને હિમાલાઈ લાયબ્રેરિ છે. બાગની પશ્ચિમ તરફ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ છે. આ મંડળી ગુજરાતી પુસ્તક પ્રસિદ્ધિનું કામ કરે છે. સોસાયટીના મકાનના મેડાના ભાગને પ્રેમાલાઈ હાલ કહે છે, અને તે જાહેર લાખણો માટે વપરાય છે. તેની પાસે ૫૦૦ થનજલાઈનું સોડાવોટર બનાવવાનું ગંજવર કારખાનું છે.

ભદ્રનો કિલ્લો, ભદ્રકાળી, આજમખાનનો મહેલ, હેડપોસ્ટઓફિસ.

ભદ્રનો કિલ્લો:—આગ સામે એ કિલ્લો છે. તે ચોરસ આકારનો ૪૩ એકર વિસ્તારમાં છે. તે ગુજરાતની જુની રાજધાની અણહીલ-વાડ પાટણમાંના ભદ્રના કિલ્લાને મળતો મળ્યુત છે, તેથી તેને ભદ્રનો કિલ્લો એ નામ સુલતાન અહમદશાહ ૧લાએ આપેલું છે. તેને ચારે તરફ ફરતા આઠ દરવાજા હતા પણ હવે તો માત્ર એક રહ્યા છે.

કલોઁટોવર:—ભદ્રના મુખ્ય દરવાજામાં પેસતાં મધ્યમાં ઉંચી દિવાલ પર મોટું કલોઁટોવર-વાગતું ઘડિયાળ છે. તે શહેરના ધણાખરા ભાગમાં સંભળાય છે. પહેલાં અહીં ખૂનીને ફાંસી દેવાતી હતી.

ભદ્રના કિલ્લામાં અંદર હાલ ખાસ કરીને દક્ષિણીઓનાં મકાનો છે. આ લતા પાસે સાબરમતી વહેતી હોવાથી હવા સુખકારી અને તંદુરસ્ત હોવાથી કેટલાક અમલદારો પણ ત્યાં રહે છે.

કલોકટોવર નીચે ભદ્રના મુખ્ય દરવાજામાં પેસતાં જ એન્થુ-કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, તાલુકદારી સેન્ટલમેન્ટ ઓફિસર, એકિઝ-ક્યુટિવ એન્જિનીઅરની ઓફિસો છે. આ સિવાય ઇમ્પિરિઅલ બેંક, સપ્પરજીસ્ટાર, સિટિમાજિસ્ટ્રેટ, કલેક્ટરની અને ખીજી સરકારી ઓફિસો, અને પાસે ગવર્નમેન્ટ તારઓફિસ પણ છે.

કિલામાંથી બહાર નીકળવાનો પશ્ચિમ તરફનો ખીજો દરવાજો છે. તેની બાજુમાં સુલતાન અહમદશાહ ૧લાએ સૌથી પહેલાં બંધાવેલી મસીદ છે. તેને રાજની-પાદશાહની મસીદ કહે છે. તે મસીદની સામે રસ્તા ઉપર ગુજરાતકલખ છે. ત્યાં શહેરના સફગ્રહસ્થો, અમલદારો, શેડીઆ, વકીલો, ડોક્ટરો વગેરે સાંજના ટેનીસ વગેરે રમતો રમી આનંદમાં વખત ગાળે છે.

ભદ્રકાળી—ભદ્રના કિલાના મુખ્ય દરવાજા અને હેડ પોસ્ટઓફિસની વચ્ચે પૈશ્વા વખતનું ૧૦૦-૧૫૦ વર્ષનું ભદ્રકાળી માતાનું દહેજ છે. તેમાં ભદ્રકાળીની શાન્ત, સુંદર અને ભવ્ય મૂર્તિ છે. આ દેવીની માન્યતા આખા શહેરમાં છે. નવરાત્રિમાં અહીં ગરબા ગવાય છે, અને દેવળની સામેના કુંડમાં આસો સુદી આઠમે હવન થાય છે.

આજમખાનનો મહેલ—ભદ્રના મુખ્ય દરવાજાથી પશ્ચિમ તરફ ભદ્રકાળીના દેવળની હારમાં આ મહેલ છે. તે મુસલમાન સમયમાં ૨૩ મા સુબા આજમખાને (૧૬૩૫-૧૬૭૨) ઇ. સ. ૧૬૩૬માં બંધાવ્યો હતો તેથી આજમખાનનો મહેલ કહેવાય છે. તેમાં પેસવાનો દરવાજો ૧૮ ફુટ ઉંચો છે. અંદર આઠ ખુણાનો સુંદર મંડપ છે. તેનું બાંધકામ ખાસ જોવા જેવું છે. મહેલમાં ભોંયતળીઆ નીચે હોજ અને મોટું વિશાળ ભોંયર છે. તેમાં થઈ મહેમદાવાદ સુધી જવાનો છાંયદ રસ્તો છે. તે વપરાશમાં નહિ હોવાથી સારી હાલતમાં નથી. (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫ નું ચિત્ર.)

આ મહેલ પાછળથી મુસાફરોને માટે વપરાતો હતો. તે પછી તેમાં મદ્રેસા-ઉર્દુશાળા હતી. મરાઠાના સમયમાં તેમનો લશ્કરી સરદાર

રહેતો હતો. પાછળથી અંગ્રેજોના સમયમાં તેમણે અહીં કેદીઓને રાખી તુરંગખાનું-કેદખાનું-જેલ બનાવી હતી. છેલ્લાં વીસ વર્ષ ઉપર સાબરમતી સ્ટેશન નજીક મજબુત જેલ બંધાવ્યાથી કેદીઓને ત્યાં ખસેડવામાં આવ્યા છે, અને ત્યારથી આ મકાનમાં મોટી હેડ પોસ્ટ ઓફિસ લાવવામાં આવી છે. આ મકાન મોટું અને જોવાલાયક છે.

હેડ પોસ્ટ ઓફિસ—ભદ્રકાળી માતાના દહેરા પાસે આજમ-ખાનના મહેલમાંજ મોટી-હેડ પોસ્ટ ઓફિસ છે. અહીં દેશપરદેશની ટપાલ આવે છે અને જાય છે, આવેલા કાગળો, મનીઓરડો, પારસલો વગેરે શહેરમાં વહેંચાય છે. તેમજ સેવિંગબેંક વગેરે સર્વ કામકાજ પણ અહીં થાય છે. શહેરમાં બીજી નાની પોસ્ટ ઓફિસો પણ છે.

ન્યાયમંદિર—પોસ્ટ ઓફિસ લગોલગ ન્યાયકોર્ટો કે સરકારી અદાલતો છે, આ કોર્ટોમાં ચોરી, લૂટ, ધાડ, ખૂન, મારામારી વગેરેની તેમજ પૈસાની આપલેના દેવાલેણાની તકરારોનો ઇન્સાફ અપાય છે. મુખ્ય ન્યાયાધીશ અંગ્રેજ અમલદાર છે. તે સેશન્સ જડજ કહેવાય છે. તેમના તાબામાં ૫-૬ દેશી જડજ પણ છે.

વિક્ટોરિયા બાગ—ભદ્રના કિલ્લાના પશ્ચિમ દરવાજા સામે રસ્તાની સામે બાગ છે. તે વીસેક વર્ષ પર મહારાણી વિક્ટોરિયાના મરણ પછી યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી બનાવેલો છે, અને તેનું નામ વિક્ટોરિયા ગાર્ડન રાખ્યું છે. પહેલાં અહીં ખેતર હતું, અને કેદીઓ પાસે ખેતી કરાવવામાં આવતી હતી. આ બાગમાં વિક્ટોરિયા રાણીનું સુંદર સંગેમરમરનું આવલું છે. સાંજે લોકો અહીં ફરવા અને હવા ખાવા માટે આવે છે.

એલિસબ્રિજ—બાગ અને શહેરની ઉત્તર દિશાએ સાબર-મતી નદી ઓળંગી સામે પાર જવા માટે મજબુત પૂલ બાંધેલો છે. (૧૮૯૨) તેને ‘એલિસ’ કલેક્ટરના નામ પરથી એલિસબ્રિજ કહે છે. ધોળકા તરફ જતી આગગાડીના આ પૂલ પાસેના સ્ટેશનનું નામ એલિસબ્રિજ રાખેલું છે.

પૂલ નીચે અને બાગની પાસે નદીમાં જવાનો ગણેશજારીનો દરવાજો અને પાસે માણેકનાથનું સ્થાનક છે. શહેરનો કોટ બાંધવાનો આરંભ અહીંથી થયો હતો. પાસેનો જીરજ માણેકજીરજ કહેવાય છે.

એલિસબિજ પૂલ સામે નદીપાર શેઠસાહુકારોના બંગલા, સરકારી ગુજરાત કોલેજ તેમાં સાયન્સ કોલેજ અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, રાષ્ટ્રિય ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, પુરાતત્ત્વ મંદિર, અને શહેરમાં સૌથી મોટી ગણાતી માણેક આઇસ ફેક્ટરિ એ બેવાલાયક સ્થળો છે.

ગણેશજારી અને એલિસબિજ પૂલ પરથી શહેરમાં એક રસ્તો જાય છે. તેના ડાબા જમણી બે ફાંટા પડે છે. આ રસ્તાની વચ્ચે પાદરી સાહેબનો બંગલો, મિશન સ્કૂલ, ખ્રિસ્તી દેવળ આવેલાં છે. ડાબી બાજુના રસ્તે બાજુમાં ન્યાયમંદિર, ભદ્રનો કિલ્લો, પ્રેમાભાઈ હોલ અને તેની સામે દેશી ઓરિએન્ટલ વીમા કંપનીના મકાન તરફ જવાય છે.

ડાબી બાજુના આ રસ્તા સામે સંસારમુદ્રારાહોલ છે. તેના મેડા ઉપર દેશહિતનાં કામ કરનારાં મંડળોની ઓફિસો છે અને નીચે સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયની ઓફિસ છે. આ કાર્યાલય સ્વામિ અખંડાનંદભિક્ષુક ચલાવે છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષાનાં સારાં પુસ્તકો પ્રગટ કરી જીજ્ઞાસુ કિંમતે વેચે છે.

ગાયકવાડની હવેલી કે મહેલ—પ્રાર્થના સમાજ પાસે યદુ રાયખડ તરફ આ હવેલી સુધી રસ્તો જાય છે. ભદ્ર સિવાયનો ભદ્ર જેવો મજબુત બીજો એ કિલ્લો 'ગાયકવાડની હવેલી' એ નામે ઓળખાય છે. તે રાયખડ અને ખાનજહાન દરવાજા વચ્ચે મરાઠાઓએ મરાઠા અને મોઘીનખાન વચ્ચે શહેરની રાજ્યસત્તાની વહેંચણી થયાથી ઇ. સ. ૧૭૩૮ માં બાંધ્યો હતો. હાલ ત્યાં પોલીસ હેડક્વાર્ટર્સ છે, અને તેથી ત્યાં કેટલાક ઉપરી પોલીસ અમલદારો અને સિપાઈઓ રહે છે. શહેરમાં જે કંઈ ગુન્હા બને તેની પોલીસ નોંધ અહીં થાય છે.

જમણી બાબુના માર્ગે એલિફન્ટ રોડ તરફ જતાં ભોળાનાથ
સારાભાઈનો બંગલો અને પ્રાર્થનાસમાજનું મંદિર છે. તેમાં
રવિવારે પ્રાર્થના થાય છે. તેની લગભગ ટ્રેનિંગકોલેજ છે,

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ—જેમાં ગુજરાતી શાળાઓ
માટે પુરુષ શિક્ષકો તૈયાર થાય છે.

મહાલક્ષ્મી ક્રિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ—જેમાં કન્યાશાળાઓ
માટે સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર થાય છે.

ભોળાનાથ લેડીઝ ઇન્સ્ટિટ્યુટ—એટલે સ્ત્રીઓ માટેની
લાયબ્રેરિ મહાલક્ષ્મી ક્રિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સામે છે. કોઈ કોઈ-
વાર ભાષણ માટે પણ એ વપરાય છે. અહીંના યોગાનર્મા કેળવા-
એલી સ્ત્રીઓ ટેનીસ વગેરે રમતો રમે છે.

ખમાસાગેટ—પોલીસ થાણું—ત્રણ દરવાજા તરફથી જમા-
લપુર અને એલિફન્ટરોડ તરફ જતા રસ્તાના નાકે આ ગેટ છે.

પારસી દેવળ—અગિઆરી—ત્રણ દરવાજાથી આવતા રસ્તે
ખમાસાગેટ નજીકમાં એ દેવળ છે. તેમાં એક મોટા કુંડમાં અગ્નિ
રાત્રિદિવસ સળગતો રહે છે, પારસીઓ તેને પૂજે છે.

વંશયસભા અને ઓર્ડિંગ—જમાલપુરના રસ્તે છે. ત્યાં વાણી-
આના ગરીબ છોકરાઓને રાખી કેળવણી અપાવે છે.

મ્યુનિસિપાલિટિ—શહેરમુધરાઈ—ખમાસાગેટથી આગળ
પૂર્વ તરફ પાનકોરનાકા તરફ જતા રસ્તે ડાબી બાજુએ એ બગીચા-
વાળું ભવ્ય અને વિશાળ મકાન છે. તેને કોઠો પણ કહે છે, તેમાં
જુદાં જુદાં ખાતાવાર ઓફિસો છે.

દાણુ પીડું—કોઠાની પાસેજ મ્યુનિસિપાલિટિએ બંધાવેલું છે
ત્યાં બધી જાતનાં ધાન્ય વેચાય છે.

ફાયર સ્ટેશન—એ દાણાપીઠાની સાથે છે, ત્યાં શહેરમાં આગ
લાગે ત્યારે તે એલવવાનાં સાધનો—પાણીનો બંબો વગેરે રાખેલાં છે.

માણેકચોકમાંથી ચારે દિશામાં ચાર રસ્તા ફાટાય છે. એક

સાંકડીશેરીમાં થઈ ખાડીઆ તરફ, ખીજો આસ્ટોડિઆ અને ત્રીજો કુંસારાઓળથી માંડવીની પોળ પાસે થઈ શાકમારકીટ તરફ જાય છે.

માંડવીની પોળ—એ શહેરમાં સૌથી મોટી પોળ છે, તેનુંખીજી બારણું આસ્ટોડિઆ ચકલામાં પડે છે. તેમાં ખીજી પણ પોળો છે.

ઓલિફન્ટરોડ થઈ આસ્ટોડિઆ ચકલા સુધી રસ્તો જાય છે.

રાણી સીપ્રી કે અસનીની મસીદ અને કબર:—આસ્ટોડિઆ દરવાજાની ઘણીજ પાસે એ મસીદ છે, અને તે રાણી

રાણી સીપ્રી કે અસનીની મસીદ અને કબર.

અસની કે સીપ્રી એ નામે જાણીતી છે. રાણી સીપ્રી તે અહમદ-શાહના શાહજહાની બેગમ હતી તેની હયાતીમાંજ આ મસીદ અને તેને માટેની અંદરની કબર બંધાવી રાખી હતી. (ઇ. સ. ૧૪૩૧), અને તે રાણી અસની જે મહમૂદ બેગડાની વિધવા હતી. તેણે પોતાની હયાતીમાં પુરી કરાવી હતી. એ વખતનાં બધાં મકાનોમાં એ સૌંદર્ય અને નાજુકાઈમાં પહેલે દરજ્જે આવે છે. અમદાવાદની મસીદોમાં રત્નરૂપ છે, અને દુનિયામાં તે કારીગરીમાં અતિ સુંદર મકાન છે. મસીદની લંબાઈ ૫૦ ફૂટ અને પહોળાઈ ૨૦ ફૂટ છે. ઓસરીનું છત્તું બેડીઆ છ થાંભલાને ટેક રહેલું છે, પીકની ભીંત અને પડખા પર કાઢેલા ઝરખા હિંદુકારીગરીના સુંદર નમુના છે.

આ મસીદની શોભાની ખૂબી આગલા બે ખુણા ઉપરના ટોડામાં રહેલી છે. દરેક ટોડો ૫૦ ફૂટ ઊંચો છે. મિનારા-ટોડા ઘણા સુંદર અને નાજુક છે, અને તે બાજે અતિ રૂપવતી સુંદરીએ પોતાના કંકણવાળા બે હાથ પ્રાર્થના કરવા માટે આકાશમાં ઉંચા કર્યા ન હોય એવા દીસે છે. આ નાજુક મિનારા-મિનારીઓમાં અદ્ભુત કલા કારીગરીને લીધે કોમળ ભાવ આલેખાયા છે, તે જોતાં તાજમહાલના મુકાબલે ઉતરતાં નથી. આ મસીદમાં કોમળ હાથ ઉંચા કરી પ્રાર્થના કરતી કોઈ સુંદરીની મનોહરતા સ્પષ્ટ જણાય છે. કારીગરીના ઉસ્તાદોએ આ મકાનને દુનિયાનાં સર્વોત્તમ સુંદર મકાનોની ગણતરીમાં ગણ્યું છે. રસિક માણસો તેની આ સુંદર મિનારીઓ તરફ આંખ માંડી માંડીને જુએ છે, અને પળે પળે વિશેષ નવિનતા અનુભવે છે. એ મિનારીઓ પાયાથી તે ટોચ સુધી અનેક કોરણીવાળાં કંકણોથી ભરેલી છે, છતાં એમાં એક પણ ઠેકાણે વધારે પડતું અંતર કે ભાર જણાતાં નથી.

દસ્તુરખાનની મસીદ:—આસ્ટોડિઆ દરવાજા પાસે રાણી સીપ્રીની મસીદ પાસે આ મસીદ છે.

આશાલીલની ટેકરી—રાણી અસનીની મસીદની વાયવ્યમાં ૧૦૦ વાર છેટે આશાલીલની જગા છે, પહેલાંના સમયમાં તે સ્થ-

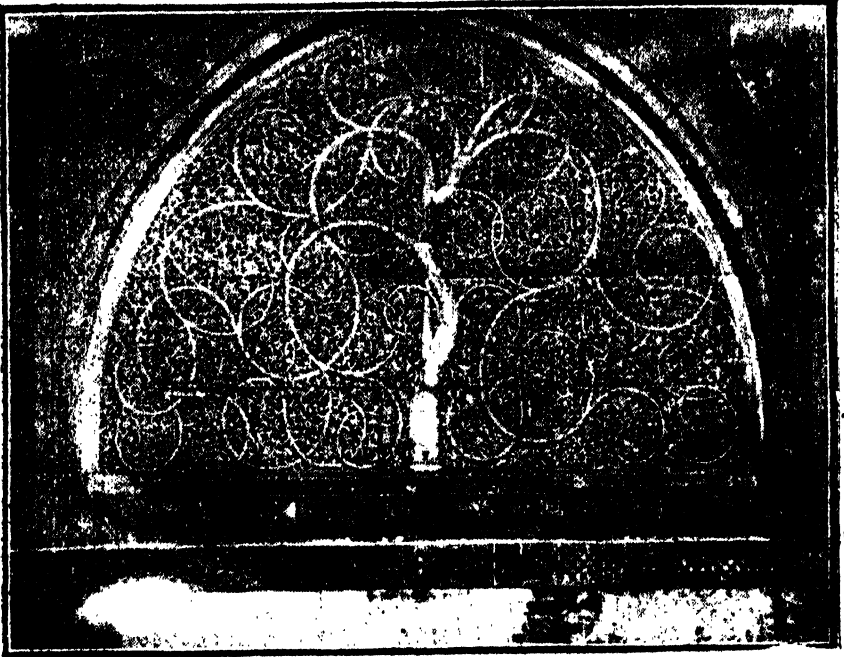
ળને અસાવળ કહેતા હતા. આ ટેકરી ઉપર સુલતાન અહમદ પહેલાએ એક મસીદ બંધાવી છે. (ઇ. સ. ૧૪૧૪)

હૈબતખાનની મસીદ—દસ્તુરખાનની મસીદથી ૯૦૦ વાર છેટે જમાલપુર દરવાજા પાસે દક્ષિણમાં અહમદશાહના એક ઉમરાવ હૈબતખાને બંધાવી હતી. આ મસીદ હિંદુ અને મુસલમાનની ભેગી શિષ્યકળાનો થોડો સુંદર નમુનો છે.

કાચની મસીદ—જમાલપુરમાં એ બીજી જોવાલાયક મસીદ છે.

લાલ દરવાજાના રસ્તા પર સીદી સૈયદની મસીદ, શેઠ મંગળદાસ અને શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈના બંગલા, પારસી કલબ વગેરે છે, શેઠ અંબાલાલભાઈના બંગલામાં મોડલ હાઈસ્કૂલ છે.

સીદી સૈયદ મસીદ—ભદ્રના કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજાથી

સીદી સૈયદની મસીદની બાજી

હાલદરવાજા બહાર ઈશાનખુણમાં અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદશાહ ૧ લાના ગુલામ સીદી સયદ જેના પર સુલતાનની બહુ મહેરબાની હતી. ધીરે ધીરે તે ધનવાન અને સત્તાવાન થયો. શાહી હદમાંજ તેણે સુંદર મસીદ બંધાવી. પાછલા વખતમાં તે મકાન પર લડાઈના પુષ્કળ ધસારા થયા, અને હમણાં છેવટના ભાગમાં તેમાં સરકારી ઓફિસો કરવા સારૂ કેટલાક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા.

આ મસીદની ખરી જાહેજલાલી તો તેમાંની પત્થરમાં આરપાર કોરેલી મોટી સુંદર જાળીઓથી છે. તેમાં ત્રણ જાળીઓ હતી. અત્યારે મસીદમાં બે જાળીઓ હયાત છે અને તે સુરક્ષિત છે. તે નીચેથી ૧૦ ફુટ પહોળી અને ઉંચાઈમાં ૭ ફુટ છે. આખા એશિયામાં આ જાળીઓનો જોડો નથી. આ જાળીઓમાં ડાળાં-ડાળી, પાંખડાં-પાંખડાં સાથે ઝાડ પત્થરની આરપાર કોરેલું છે. તેનું કોતરકામ ઘણું જ ઉમદા, ઝીણામાં ઝીણું નકસી અને સુંદર છે.

વચ્ચેની ત્રીજી જાળીને કોતરકામના સુંદર નમુના તરીકે મુંબઈના ગવર્નર લંડન મોકલતાં ભાંગી ગઈ હતી. તે હાલ પણ લંડન એકઝીકીશનમાં મોજુદ છે.

આ મસીદ પાસેથી ખાનપુર દરવાજે અને બીજો મિરજાપુર થઈ દિલ્હી ગેટ સુધી એ બે મોટા રસ્તા તેમજ ખાસખજરમાંથી સલાપોસરોડ અને મિરજાપુર થઈ દિલ્હી ગેટ તરફ પણ રસ્તો જાય છે.

રાણીની મસીદ (મિરજાપુર):—મિરજાપુર પોલિસ ચોકી પાસે આ મસીદ (૧૪૩૦-૧૪૪૦) સુલતાન અહમદ ૧ લાના રાજ્યની શરૂઆતમાં તે પહેલવહેલી બંધાઈ છે. પાદશાહી જન્મનાની બે બાનુઓને લીધે તેને 'રાણીની મસીદ' કહે છે. તેમાંની રાણી રૂપવતી જન્મથી હિંદુ હતી. આ મસીદના મિનારા ઇ. સ. ૧૮૧૯ ના ધરતીકંપમાં તૂટી પડ્યા છે. છતાં પણ તેની શિલ્પ કારીગરી ખાસ સુંદર અને જોવાલાયક છે.

સલાપોસ, લાલ દરવાજા અને મિરજાપુરરોડ એ પારસી લત્તો છે. આ રસ્તે પારસી ધર્મશાળા, મળુર ઓફિસ, માઉન્ટ કેરમલ (કોનવેન્ટ સ્કૂલ) ખ્રિસ્તી દેવળ, તાજમહાલ સોડા ફેક્ટરિ, ગ્રાન્ડ હોટેલ, ટેલિફોન ઓફિસ, આર. સી. હાઈસ્કૂલ, અને મોમનાની મસીદ છે.

આર. સી. (૨૦ બાં રણછોડલાલ છોટાલાલ) હાઈસ્કૂલ માં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથાથી સાતમા સુધી શીખવાય છે.

પાનકાર નાકાથી દિલ્હી દરવાજા તરફ જતા રસ્તે પીરમશા-
હનો રોજો, સિવિલ હોસ્પિટલ, શાંતિભુવન, આનંદભુવન,
માસ્ટર, ભારતભુવન એ ચાર થીએટરો—નાટકશાળાઓ આવેલી છે,

દિલ્હી દરવાજાથી પ્રેમ દરવાજો જતા રસ્તે લુણસાવાડ નજીક
અચરતલાલ વેરાગીનું સંન્યાસી માટેનું અન્નસત્ર છે, આ અન્ન-
સત્રના મકાન ઉપરના ઉંચા મિનારા ઉપર ચારે તરફ જોઈ શકાય
તેવું ભદ્રના ઘડિઆળ જેવું મોટું વાગતું ઘડિઆળ છે. તેમાં કલાકના
આંકડા ગુજરાતી છે. પાસ શેઠ મંગલદાસે બંધાવેલો સુવાવડખાતાનો
હોલ છે. આગળ જતાં સર્વુદાસજી મહારાજની જગા અને મંદિર
છે. ત્યાં હંમેશાં કથા બેસે છે. સડકની સામી બાજુ પ્રેમ દરવાજા
પાસે જાનવરો માટેનું દવાખાનું આવેલું છે,

માણેકચોકમાંથી રતનપોળમાં થઈ દરીઆપુર જતા રસ્તે.

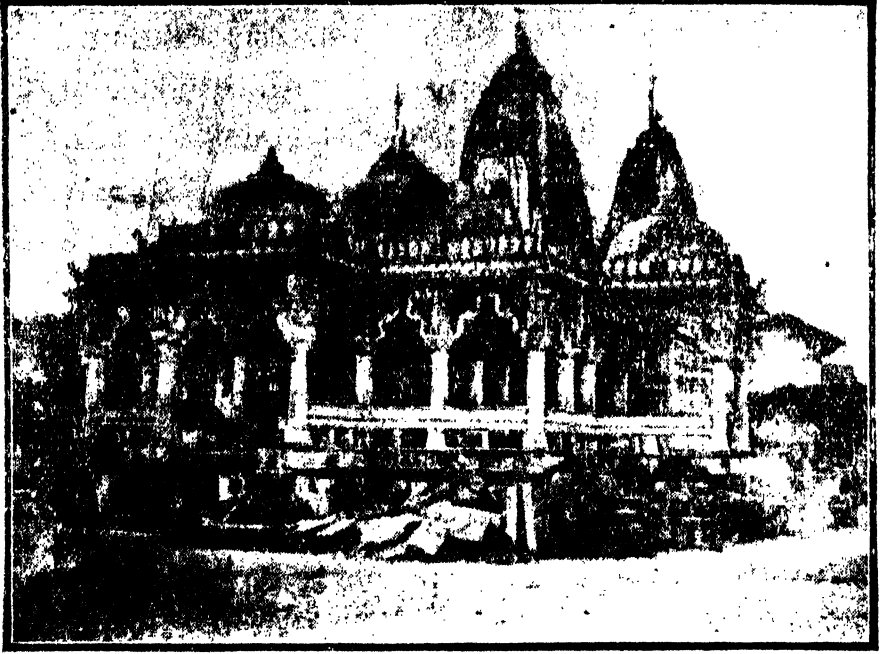
રતનપોળ—ખાસ કરીને અહીં સ્ત્રીઓના બરતું કાપડ વેચાય
છે, અને સોનારૂપાના દાગીનાના સ્ટોલ છે.

ઝવેરીવાડ—અહીં ગંગાબાઈ જૈન કન્યાશાળા છે,

પાંજરાપોળ—અહીં ધરડાં, કામ કરવા માટે અશક્ત,
અને અપંગ ઢોરો તેમજ જીવહિંસા ચતી અટકાવવા માટે બકરા,
ઘેટા, પાડા વગેરે રાખેલાં છે.

ઝવેરીવાડ થઈ પાંજરાપોળ થઈ આગળ જતાં હસતીબીબીનો ગોખલો
છે, તેને લોકો માને છે અને માન્યતા કરે છે.

સ્વામિનારાયણનું મંદિર—એ દરીઆપુરમાં અર્વાચીન હિંદુ
દેવળ આ પંથના સ્થાપક સહજાનંદ સ્વામિએ જીતી હિંદુ ગુજરાતી
ઢબનું સુમારે ૭૫ વર્ષ ઉપર બંધાવ્યું છે. દેવળ મોટા યોગાનની
વચ્ચે ઉંચી બેસણી ઉપર છે. તેની બધી તરફ આ સંપ્રદાયના સાધુ-
ઓને રહેવા માટે મેડાબંધી સળંગ હવેલી છે. તેનો દેખાવ સુંદર
અને લગ્ન લાગે છે. તેમાં ઘણા સાધુઓ રહે છે. આ મંદિરમાં
દાખલ થવા માટે વિશાળ ઉંચો સુંદર દરવાજો છે. મંદિરમાં નરના-
રાયજી, રાધાકૃષ્ણ, રામલક્ષ્મણજી, સહજાનંદ સ્વામિ,

સ્વામિનારાયણનું મંદિર.

હનુમાન અને ગણપતિની મૂર્તિઓ ધ્યાન ખેંચે છે, મંદિર આસપાસ હાથીખાનું જેમાં મંદિરનો હાથી બંધાય છે તે તથા ખીજનું મંદિરની માલીકીનાં મેડાબંધી ડહેલાં અને મકાનો છે.

રામનવમી—(ચૈત્ર સુદી ૯)ના રોજ આ સ્થળે સ્વામિનારાયણ પંથના લોકોનો જળશ્રે મેળો ભરાય છે.

માણેક્યોકમાં લીલો મેવો અને કંદોઈ ઓળમાં જાતજાતની મિઠાઈ વેચાય છે. સાંથી આગળ ડાબા હાથ તરફ કાળુપુર રસ્તો જાય છે.

રા'મંડળિક-ખાનજહાનની કબર:—સુલતાન મહમદ બેગ-ડાએ જીનાગઢ જીતી ત્યાંના રાજા રા'મંડળિકને કેદ કરી અમદાવાદ આણ્યો. અહીં તે મુસલમાન થયો. સુલતાને તેને ખાનજહાનનો

ઈલ્કાબ અને જગીરો આપ્યા હતાં, મુસલમાન થયા પછી તે પવિત્રતા અને ધર્મજ્ઞાન માટે બહુ જાણીતો થયો. તેણે અમદાવાદમાં ઉમરાવ અને પવિત્ર પુરુષ તરીકે જિંદગી ગુજારી. મુસલમાનો તેને પીર તરીકે પૂજે છે. તેની કબર કુંદોઈઓળની દુકાનમાં આજે પણ છે.

કુંદોઈઓળથી જમણા હાથ તરફ ચાંલ્લાઓળ થઈ એક રસ્તો સાંકડીશેરીના નાકે થઈ આસ્ટોરિઆ જાય છે.

ચાંલ્લાઓળમાં દાગીના રસવા-દોળ ચઢાવવો કે ઓપવાનું અને સ્ત્રીઓની યોળીઓ વગેરે શીવવાનું વગેરે કામ થાય છે.

ચાંલ્લાઓળથી પૂલ તરફ વળતાં ગાંધીવટાની અને કાગદીઓળ-કાગળો વેચનારાની દુકાનો છે, પૂલ નીચેથી આગળ ડોશીવાડાની પોળમાં પેસતાંજ જૈનદેરાસર અને ખુણામાં ગોસાધજીનું મંદિર છે.

ગોસાંધજીનું મોટું મંદિર:—તેમાં નટવરલાલ અને શ્યામલાલની મૂર્તિઓ છે. વૈષ્ણવ વલ્લભી સંપ્રદાયનું આ મંદિર શહેરમાં મોટામાં મોટું અને જાણીતું છે.

ડોશીવાડાની પોળ સામે કૃતાશાની પોળ છે. આ પોળ તોડીને રીચીરોડ ઉપર રસ્તો જાય છે. આ રસ્તાની બાજુએ મહાવીર-સ્વામિનું વિશાળ જૈન દેરાસર છે.

ટંકશાળ—કાળુપુરના રસ્તે હાજીપટેલની પોળમાં પાછલા ભાગમાં જહાંગીર પાદશાહે સ્થાપેલી જહાંગીર ટંકશાળનું વિશાળ ગંગવર પાદશાહી વખતનાં થયેલાં મકાનોમાંનું જોવા લાયક મકાન છે.

ધનાસુતારની પોળમાં અંબાજી માતા, રણુછોડજી અને મદનમોહનજીનાં મંદિરો છે. પાંચપટ્ટીમાં કાગળના જથ્થાબંધ મોટા વેપારી કાગદીઓની દુકાનો છે.

ભદ્રથી માણેકચોક, રીચીરોડ, રીડરોડ, ચાર રસ્તા થઈ રેલવે સ્ટેશન સુધી મુખ્ય ધોરી માર્ગ જાય છે. ત્રણ દરવાજાથી

માણેકચોક તરફ જતાં સામસામી દુકાનોની હારો છે, તેમાં જમણી તરફની ઘણી ખરી દવા વેચનારાની દુકાનો છે.

ખાલેન્ડાઈનની હુવેલીમાં પ્રોપાયટરિ હાઇસ્કૂલ છે. મેડના ભાગમાં ખરેડાખેંદની શાખા કામ કરે છે.

પાનકાર નાકા સામેનો રસ્તો દાણાપીટું, અને કોડા પાસે થઈ આરટોડિઆરોડને મળે છે.

વલંદાની હુવેલી:—એ માણેકચોકમાં આગળ ડાબી તરફ છે. વલંદા અમદાવાદમાં ગળી, સુતર અને છીંટનો વેપાર કરવા આવેલા ન્યારે તે (ઈ. સ. ૧૬૧૮ માં) બંધાવેલી હતી. આ હુવેલીમાં હાલ ટ્રમ્પિરિઅલ બેંકની શાખા કામ કરે છે. અંદરના ભાગમાં ગંઢટી થીઓટર છે, તેમાં સીનેમાના ખેલો થાય છે. તે 'વિકટર સીનેમા' ને નામે ઓળખાય છે. અંદર બીજું કાઉન સીનેમા છે.

કુઆરો:—રોડ મણિલાલ રણછોડલાલે માણેકચોકમાં શેર બજારના હોલ સામે ચોકસી બજારમાં બંધાવેલી છે.

રતનપોળ આસપાસ પુસ્તકો વેચનારા, સોનારપાના દાગીનાના સ્ટોલ, ઘડિઆળીની દુકાનો, શહેરમાં સૌથી મોટી **લક્ષ્મીવિલાસ** હોટેલ, બીજી હોટેલો, **સીનેમા ડી ક્લાર્સનું** મકાન અને બીજું ઉંચું મોટું ભવ્ય મકાન છે, તેમાં **સેન્ટ્રલ બેંક** અને **વીમાકંપનિઓની** વગેરે ઓફિસો છે. નીચે કાગદી ઓળમાં થઈ કાળુપુર જતા રોડ ઉપર બાંધેલા પૂલને '**ફર્નાન્ડીસ પૂલ**' કહે છે. તે ઉપરથી જતા રસ્તાને **રીચીસાહેબના** નામથી **રીચીરોડ** કહે છે. આ માર્ગે સડકની બાજુએ ભોંયમાં **ખાલાહનુમાનનું** નાનકટું સુંદર દહેરું છે. તેની પાસે થઈ ખાડીઆ તરફ રસ્તો ફંટાય છે. ત્યાંથી આગળ સામસામી ચુડગર ઓળ આવે છે.

પાંચકુવા પાસેના ચાર રસ્તામાંનો ઉત્તરનો કાળુપુર તરફ જતા માર્ગને મળે છે, દક્ષિણનો ખાડીઆમાં જાય છે, ખાડીઆમાં ઘણા ભાગે ફાત્રી અને નાગર બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થોનાં વિશાળ મકાનો છે. આ કામો મૂળથીજ સુતસદી ગણાય છે, અને રાજ્યની નોકરીમાં તેમણે આખરૂં, માનમરતબે

અને પૈસાટકા સારી પેઠે મેળવેલા જણાય છે. આ લત્તાની વસ્તી સુધડ-
કેળવાએલી અને સુધરેલી છે.

ખાડીઆ ગેટથી એક માર્ગ સારંગપુર અને બીજો સીધો
રાયપુર તરફ જાય છે.

સારંગપુર:—મહમૂદ બેગડાના અમીર મલિક સારંગના નામ
પરથી આ લત્તો સારંગપુર કહેવાય છે.

રાણીની મસીદ અને મહમદગંઝની મસીદ:—સારંગપુરમાં
શહેરની દક્ષિણમાં અગ્નિખુણ તરફ એ બે જોવા લાયક છે, અને
એકતોડાની મસીદ દોલતખાનામાં પણ છે.

શહેરના દરવાજા બહારનાં જોવા લાયક સ્થળો.

ગણેશખારીથી કોટની રાંગે રાંગે પૂર્વ તરફ જતાં વચ્ચેમાં
મહાદેવનો આરો છે. તે ભદ્રના કિલ્લામાં દરવાજો પાડીને બાંધેલો છે.

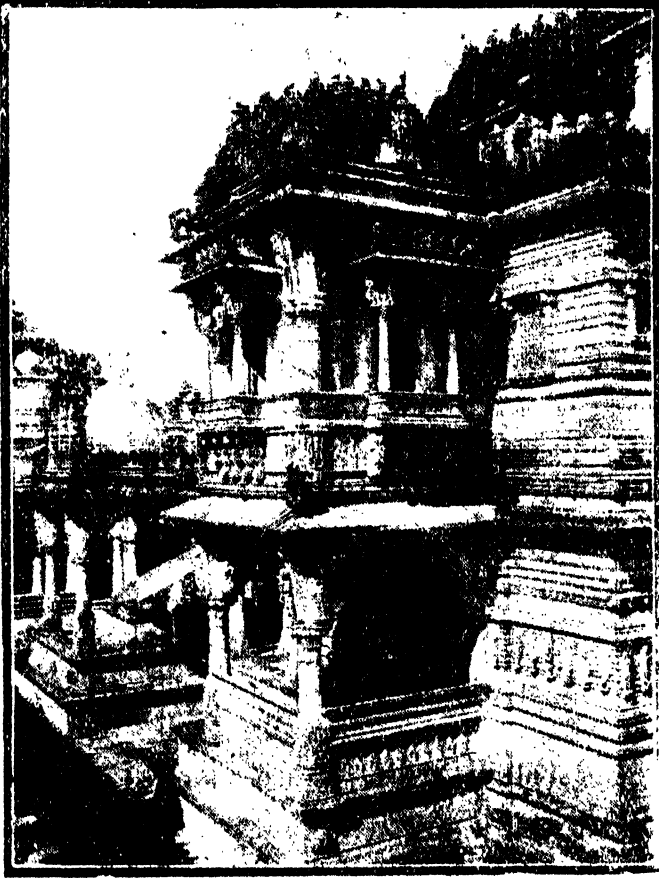
ખાનપુર દરવાજેથી શહેરનાં તાશુત નદીમાં લઈ જઈ ઠંડાં કરે છે.

શાહપુર દરવાજા બહાર કાગળનું કારખાનું અને ડિસ્ટેલરિ છે,
તેમાં ડિસ્ટીલવોટર, મેથેલેટેડ સ્પિરિટ તેમજ અમુક દવાઓ બને છે.
તેથી તે ગુજરાત કેમિકલ વર્ક્સ નામે ઓળખાય છે. નદીકાંઠે
ઉંચ વર્ણના હિંદુ અને જૈનો માટે બંધાવેલું શાન્તિસદન રમશાન-
ગૃહ છે.

શાહપુર દરવાજા બહારથી સાબરમતી ઉપર ત્રાંસો સત્યાગ્રહ
આશ્રમ તરફ જતો જખરો મોટો નવો પૂલ બાંધવાનું નક્કી થયું છે
તે બંધાશે ત્યારે લોકોને સરળતા થશે.

દિલ્હી દરવાજા બહાર માધુપર, હુડીસીંગનું દહેરૂં, ગાંડાંની
ઠંપિતાલ, દૂધેશ્વર, પાણીની ટાંકી, ભીમનાથ, દરીઆખાનનો ધુમટ,
માધવલાલહોસ્ટેલ, શાહીઆગ, કાંપ, સાબરમતી વગેરે ઠેકાણે જવાય છે.

હુડીસીંગનું દહેરૂં—દિલ્હી દરવાજા બહાર શાહીઆગ તરફ
જતાં જમણા હાથ તરફ નજીકમાંજ આ જૈન દેરાસર છે. શહેરમાં
ઘણાં જૈન સુંદર દેરાસરો છે. તેમાં આ સૌથી સુંદર અને વિશાળ છે.
તેમાં એક મુખ્ય અને બીજાં બાવન દહેરાં અને તેમાં સુંદર મૂર્તિઓ

હુઠીસીંગનું દહેરું.

છે. આ દહેરાં અને તેની આસપાસની વિશાળ જગો હુઠીલાઈની વાડી એ નામે જાણીતી છે. એ વિશાળ મકાનના ત્રણ ભાગ છે. એક ભાગમાં દહેરાં, બીજામાં ધર્મશાળા અને ત્રીજામાં દવેલી છે. વચ્ચે સુંદર રમણીય બાગ છે. હુઠીલાઈની વાડી વિશાળ છે, તેથી અહીં જોતોતો નોકારશી અને વરા, બ્રાહ્મણોની શહેર ચોરાસી, વાણીઆઓના કંઠીબંધા ધણી વખત થાય છે. આ મકાન ૭૫ વર્ષ

ઉપર (ધ. સ. ૧૮૪૮) પ્રેમચંદ સલાટની દેખરેખમાં બંધાયું હતું. તે બંધાવતાં લગભગ દસલાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું.

શેઠ હડીસીંગે આ દહેરૂં આશરે ઇ. સ. ૧૮૪૦માં બંધાવ્યું છે, અને એમાં શ્રી ધર્મનાથ તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. ૧૧ મા સૈકામાં આખુ ઉપર જે પ્રકારનાં દહેરાં બંધાતાં તેને અનુસરીને એ બંધાવ્યું છે. હિંદુ ટૅન ટખના મંદિરોની બાંધણી અને રચના બુના વખતમાં અતિ સુંદર અને ધન્યવાદને પાત્ર હતી. છતાં પાછળથી મુસલમાની કાળમાં એ સ્થાપત્ય અને શિલ્પમાં જે સુધારાવધારા થયા તેને લીધે તેમાં ઘણું સૌંદર્ય અને સફાઈ આવ્યાં છે; પરંતુ જૈનધર્મે આગ્રહપૂર્વક પોતાની રૂઢીને વળગી રહીને દેવળો બાંધવાનું ચાલુ રાખ્યું તેને લીધે હિંદુ ટખનું છેલ્લામાં છેલ્લું સ્વરૂપ કેવું હતું તે જોવાનું શેઠ હડીસીંગના દહેરામાં મળે છે. તેમાં અગાઉની બહોળલાલી દેખાય છે, પણ અગાઉની સફાઈ નથી. સ્થાપત્યના ગ્રંથોમાં મંદિરની આ બાંધણીને વિમાનઘાટની બાંધણી કહે છે.

ગાલીયાનું કારખાનું—એ હડીસીંગના દેરાસરના પાછલા ભાગમાં આવેલું છે. તેમાં સુંદર ગાલીયા વણાય છે.

ગાંડાની હોસ્પિટલ—શેઠ હડીસીંગના દહેરાના દરવાજા સામે સડકની સામી બાજુએ એ દવાખાનું છે. તેમાં શુમારે ૨૦૦ ગાંડાં સ્ત્રીપુરુષો રહે છે.

શેઠ હડીલાઈની વાડીથી ઉત્તર તરફ જમણા હાથ તરફ કાંપ-માં અને બીજે ડાબા હાથ તરફ શાહીબાગ તરફ રસ્તા જાય છે. આ બે રસ્તા ફાંટાય છે; તેની વચ્ચે પેઈન્ટર બાગ છે.

કાંપ—કેમ્પ—કાંપના રસ્તે બેઉ બાજુએ વિશાળ ઘટાદાર વડનાં ઝાડ શીતળા છાયા આપી રહ્યાં છે. કેમ્પમાં ગોરૂં તેમજ દેશી લક્ષ્મર રહે છે. તેમને રહેવા માટેની બરાકો અને મકાને છે.

કેમ્પના હુનુમાનજી—કેમ્પના ખુલ્લા મેદાનમાં એ દહેરૂં છે.

શાહીબાગ—દિલ્હીના પાદશાહ શાહજહાંએ ત્રણસો વર્ષ પર (૧૬૨૨) આ રમણીય બગીચા સાથેનો સુંદર રાજમહેલ પોતે ગુજરાતમાં મુખો હતો. ત્યારે (૧૬૧૬-૧૬૨૨) સાબરમતી કાંઠે બંધાવ્યો હતો; તેથી શાહજહાંના નામ પરથી તેને શાહીબાગ કહે છે.

સત્તરમા સૈકાનું પ્રખ્યાત, શહેરના શણુગાર૩૫, નમુનેદાર નાક૩૫, ઘરેલું છે. તે ખાસ જોવા લાયક છે. તેના પાછલા ભાગમાં ઠેક નદીના પાણી સુધી પગથીયાં બાંધેલાં છે.

હાલ તેમાં ઉત્તરવિભાગના કમિશ્નર રહે છે. બાગ પાસે કેટલાક શેડીઆઓના બંગલા પણ છે. બેરોનેટ સર શેક ચીનુભાઈનો વિશાળ જોવાલાયક બંગલો નદીકાંઠે છે. તેની પાસે થઈ રેલવે જાય છે.

લીમનાથ અને ખડ્ગધારેશ્વર—શાહીબાગના બંગલાની નજીકમાં એ બે શિવાલયો છે. લીમનાથનો ઓવારો બાંધેલો છે. તેનાં પગથીયાં નદીમાં પાણી સુધી બાંધેલાં છે. આ સ્થળે શ્રાવણ વદી ૭-૮ એટલે શીળીસાતેમ, જન્માષ્ટમી અને ભાદરવા સુદી ૮ કે દુર્વાષ્ટમીએ મોટા મેળા ભરાય છે.

માધવલાલ હોસ્ટેલ—શાહીબાગથી પાછા ફરતાં ૨૦ બ૦ રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇસ્કૂલમાં લણુતા પરગામી વિદ્યાર્થીઓ માટેનું હોસ્ટેલ-બોર્ડિંગ છે, અને તે બેરોનેટ સર ચીનુભાઈના પિતા માધવલાલભાઈનું સ્મારક છે.

દરીઆખાનનો ધુમટ—માધવલાલ હોસ્ટેલથી થોડે દૂર દૂધેશ્વર જતા રસ્તાની બાજુએ આ રોબનો ઘણો મોટો વિશાળ ધુમટ છે. તેની ભીંત અને ધુમટની બાજુ ૯ ફુટ છે. તે મહમૂદ બેગડાના વજીર દરીઆખાને બંધાવ્યો હતો. ત્યાં ભૂતપ્રેત, વળગાડ વગેરેનો વહેમ કાઢવા માટે લોકો આવે છે.

દિલ્હી દરવાજા બહાર વાયવ્ય તરફ સાબરમતી નદીના પવિત્ર ઓવારો દૂધેશ્વર સુધી સડક જાય છે.

મોતી મસીદ—દૂધેશ્વર જતી સડકે પડખે એ સુંદર મસીદ છે.

દૂધેશ્વર—એ સાબરમતી નદીનો એક પવિત્ર ઓવારો છે. તેને દધીચિત્રકપિના નામ પરથી દૂધેશ્વર કહે છે. દધીચિત્રકપિએ દેવોની યાચનાથી વૃત્રાસુરને મારવા પોતાનાં હાડકાં હથિયાર બનાવવાં દેહ

અર્પણ કર્યો હતો. દધીચિત્રકપિના હાડકાના હથિયાર વડે ઇન્દ્રે વૃત્રા-
સુરનો નાશ કર્યો હતો. આ સ્થળ દધીચિત્રકપિનો આશ્રમ હોવાથી
સાબરમતી કે જે કળિયુગમાં પવિત્ર નદી મનાય છે, તેમાં આ સ્થળે
નહાવાથી પાપમુક્ત થઈ પવિત્ર થવાય છે, અને પુણ્ય થાય છે એવી
લોકમાન્યતા છે. તેથી ખાસ કરીને અષાઢ વદ અમાસ-દિવાસાને
દિવસે અહીં લોકો નહાવા આવે છે, વળી એકાદશી, પુનેમ, અમાસ,
અહણ, રીવરાત્રિ, જન્માષ્ટમી, દરોઅષ્ટમી વગેરે હરકોઈ પર્વણિને
દિવસે અસંખ્ય લોકો આ એવારે સ્નાન કરે છે અને પવિત્ર થાય છે.

દૂધેશ્વર રમશાન ગૃહ—દૂધેશ્વર એવારે હિંદુઓમાં પવિત્ર
મનાતો હોવાથી શહેરના લાવિક હિંદુઓ ખાસ કરીને મઠમાં આ
એવારે કે પાસે બાંધેલા રમશાનગૃહમાં બાળે છે; અને લાસનો અવ-
શેષ હાડકાનાં ફૂલ અને રાખોડી આ સ્થળે નદીમાં પધરાવે છે.

ચીનાબાગ—દૂધેશ્વરના એવારા પાસે ચીનાબાગ છે, તેમાંનો
વિશાળ કુવો અને ભોંયડું જોવા જેવાં છે. આ બાગ ચીનાઈવાળા
શેઠે બંધાવ્યો છે. આ સ્થળે અગાઉના વખતમાં કોઈ ગુણકા વસતી
હતી, તેના મકાનનું ખંડેર આ સ્થળે હતું એમ લોકો કહે છે.

ચીનુનાથ શિવાલય—દૂધેશ્વરના એવારા પર સર ચીનુભાઈના
નામથી ચીનુનાથ શિવાલય બંધાવ્યું છે. સર ચીનુભાઈએ
લાખો રૂપિયા ધર્માદા અને પરોપકારી કામો પાછળ ખર્ચ્યા છે.

પાણીની ટાંકી (વોટરવર્ક્સ)—શહેરને પાણી પુરું પાડવા
માટે દૂધેશ્વરના એવારે એક વિશાળ ઉંચી ટાંકી છે. તેમાં પાણી
લેવા માટે નદીના પાત્રમાં ૧૯ કુવા છે, તેમાં ઉંડાણમાં નજો
મુકેલા છે તે વાટે બીજા મોટા ચાર કુવામાં પાણી આવે છે. તે
ચારે કુવામાંથી વરાળયંત્રો વડે પાણી ઉંચે ખેંચાઈ એક જગા નળ
વાટે ટાંકીમાં પડે છે, પછી તેમાંનું પાણી શહેરમાં અને શહેર
બહાર પરાંમાં જાય છે. મોટા નળ સાથે બીજા નાના નાના

નાના નળ જોડેલા છે. તે મારફતે શહેરનાં બધાં ઘરોમાં પાણી આવે છે.

સત્યાગ્રહાશ્રમ—દ્વિધેશ્વરના ઓવારા સામે નદીની પેલી પાર મહાત્મા ગાંધીજી (મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી)નો આશ્રમ છે, અહીં વણાટશાળા, ગૌશાળા, રાષ્ટ્રીયશાળા, વિદ્યાર્થીશૃલ અને રસોડું એ ખાસ જોવા જેવાં છે. આ આશ્રમ જોવા માટે બહાર ગામથી ધણા લોકો આવે છે.

સાબરમતી જેલ—આશ્રમની ઉત્તર દિશાએ અને શાહીબાગની પાછળ સાબરમતીના સામા ઓવારે રેલવેપૂલની પડખે વિશાળ કેદખાનું-જેલ છે, તેમાં કરાંચી, મુંબઈ અને પુના સુધીના કેદીઓ રાખે છે, અને તેમની પાસે શેતરંજી, પાટી, ગાલીચા, ટુવાલ, ટેબલ-કલોથ વગેરે વણાવે છે. તે ધણાં સારાં ટકાઉ અને મજબુત હોય છે.

રેલવેપૂલ—શાહીબાગ અને ખેરોનેટ સર ચીનુલાઈના બંગલાની વચ્ચે થઈ અમદાવાદ, અજમેર અને દિલ્હી જતી રેલવે માટે સાબરમતી નદી ઉપર જળરો પૂલ બાંધેલો છે. તેની પેલી પાર જતી રેલવેનું સાબરમતી મોટું સ્ટેશન આવેલું છે. અહીં રેલવેના નોકરોને રહેવાનાં મકાનો અને બંગલા છે. વળી ત્યાં રેલવેને લગતાં સાહિત્યોનો બહોળો જથ્થો રાખેલો છે.

દિલ્હી દરવાજે પાછા ફરી દરીઆપુર જતાં માધુપરં—માધવપરં છે. ત્યાં ઘી, ગોળ, ધાન્ય વગેરેનું જળરં પીકું છે, તેથી ત્યાં જથ્થાબંધ માલ મળે છે, તે આસપાસનાં ગામડાંમાં બંધ છે, અને દેશાવર ચઢે છે. જીનું અને નવું એમ બે માધુપુરાના ભાગ છે આ પરં કોંટની નીચાણમાં હોવાથી બ્યારે સાબરમતીમાં રેલ આવે છે, ત્યારે અહીં પાણી ફરી વળી નુકસાન થાય છે.

દરીઆપુર દરવાજા બહાર—માધવપરા નજીકમાં હાડીપરં, અને બારડોલપરં, અને દરીઆપુર દરવાજા સામે બિલાડીના બાગ આવેલાં છે. આ બાગમાં શ્રાવણના પહેલા સોમવારે મેળો ભરાય છે.

દિલ્હી અને દરીઆપુર દરવાજા બહાર ઘણી મિલો છે.

પ્રેમ દરવાજા બહાર—મોટી ફ્લોર—આટા મિલ, અને મન-સુખભાઈની મિલો છે, ત્યાં થઈ અસારવા અને આચારજીની ખેડકે જવાય છે.

કાગુપુર દરવાજા બહાર—બાળુએ મોટું દાણાપીકું છે. ત્યાં જથાગંધ ધાન્ય મળે છે. અહીંથી તેમજ દરીઆપુર સામે થઈ રેલવે ક્રાઇન ઓળંગીને અસારવા તરફ ખે સડકો જાય છે.

કાગુપુર બહાર દાણાપીકું, ચોખા, સાકર, કપાસીઆ અને એરંડા બગરો છે, અને ત્યાં થઈ અસારવા, નરોડા, સરસપુર, અને કાગુપુર સ્ટેશને જવાય છે.

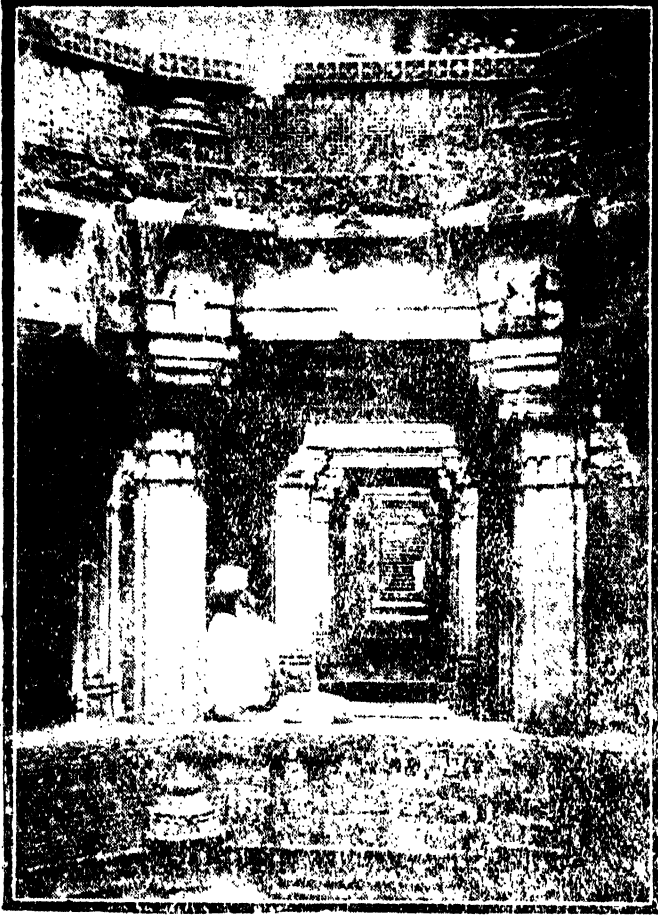
અસારવા—અશાવળ—આશાપલ્લી—પહેલાં ત્યાં આશાભીલનું રાત્ર્ય હતું. તેથી તે જગો અશાવળ કે આશાપલ્લી કહેવાતું તે પરથી અસારવા કહેવાય છે. પ્રથમ કરણ સોલંકીએ કરણાવતી નગરી વસાવેલી ત્યાર પછી સુલતાન અહમદશાહ પહેલાંએ આશાભીલને હરાવી અમદાવાદ વસાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે.

અસારવા રેલવે સ્ટેશન—પ્રાંતીજ, તલોદ, હિંમતનગર, ઈડર થઈ ખેડખત્તા સુધી જતી રેલવેનું એ રેલવે સ્ટેશન છે, તેથી આ રેલવેમાં જતો આવતો માત્ર અસારવા સ્ટેશનથી અમદાવાદથી જતી ખીજી રેલવેમાં મોકલવાને નાના મોટા રેલવે ડામામાં બદલે છે.

આચાર્યજીની ખેડક—અસારવા ગામ અને સ્ટેશન નજીક વૈષ્ણવી વલ્લભી મંપ્રદાયના આચાર્યજીની ખેડક છે, તેથી ભાવિક વૈષ્ણવો અહીં દર્શનાર્થે આવે છે.

દાદાહુરિની વાવ—આચાર્યજીની ખેડક પાછળ અને અસારવા સ્ટેશન પાસેજ એ વિશાળ અને રોનકદાર વાવ છે, અને તે મહમૂદ બેગડાની દાસી હુરિ એ બંધાવી હતી (૧૪૮૫). દદા કે દાસી હુરિએ બંધાવી હતી તેથી દદા હુરિ ઉપરથી દાદાહુરિની વાવ કહેવાય છે. કહે છે કે તે બંધાવતાં ત્રીશ હજાર રૂપીઆ અને કેટલાક

ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો એમ કહે છે. કહેવાય છે કે દાસી હરિ પાસે બે કીમતી ઝાંઝર હતાં તેમાંનું એક વેચી આ વાવ અંધારી. અને બીજું વાવમાં નાખ્યું હતું. આ વાવ જોવા જેવી છે.

દાદાહરિની વાવ.

માતર લવાનીની વાવ—આ ધણી જુની જોવા જેવી છે. વાવના કુવાના અંદરના ગોખમાં માતાનું સ્થાનક છે, અને તે પાંચ પાંડવોના વખતનું સ્થાપેલું કહેવાય છે. અશાવળ કે ફરણાવતી નગરીના અવશેષની એ જુનામાં જુની વાવ છે.

નીલકંઠ મહાદેવ—અસારવામાં ઉત્તર દિશાએ એ શિવાલય છે. અહીં સાધુઓની જમાત રહે છે. શ્રાવણની અમાસે અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. માતરભવાનીની વાવ નજીક અને અહીં લોકો શહે-રમાંથી આવી ઉજળી કરે છે. આ શ્રાવણનો છેલ્લો મેળો હોવાથી પુષ્કળ માણસો મેળામાં એકઠાં થાય છે.

કાળુપુરથી સીધી સડક રેલવે ઉપરના પથરનો પૂલ ઓળંગી સરસપુર (સસપુર) જાય છે.

સરસપુર—અહીં રંગાટી કામ સાફ થાય છે. દક્ષિણમાં મલે-ક સાખાનનું અકોણાકાર ઘાટનું પથરની બાંધણીનું ૭૧ એકર વિસ્તારનું તળાવ છે. તેની ઉંડાઈ અઝી નથી.

ધર્મશાળાઓ:—કાળુપુર સ્ટેશન સામે ઉતારોએની સગવડ માટે મોલીસીટર ભાઈશંકરભાઈએ તેમની માના રમારક માટે બંધાવેલી રેવાબાઈની, મણિલાલ મેન્શન્સ-વિશ્રામગૃહ, ભાટીઆની, હુરિવલ્લભ મૂળચંદ વગેરેની ઘણી ધર્મશાળાઓ છે તેમાં બહારગામથી આવનાર સુમાફરો વગર ભાડે ઉતરી શકે છે.

કાળુપુર અને પાંચકુવા વચ્ચે સાકરબજાર, કપાસીઆ બજાર, એરંડા બજાર, રેવડી બજાર, મરકતી મારકીટ વગેરે છે.

પાંચકુવા દરવાજા બહાર—કાપડની દુકાનો, પાંચકુવા કાપડ-મારકીટ, પોલીસગેટ અને ૧૧૧૧ લાખ રૂ. નાં ખર્ચે બંધાવેલું અંગ્રેજી ટપનું વિશાળ ફનીબન્દાનું હોટેલ છે.

રણછોડલાલ હોસ્પિટલ—પાંચકુવાથી સારંગપુર જતાં એ દવાખાનું છે. તેની પાસે સ્ત્રીઓ માટેનું રેવાબાઈ જ્યુબિલિ હોસ્પિટલ છે. તેમાં સુવાવડ માટે સ્ત્રીઓને રાખવાની સારી સગવડ છે. આ દવાખાનામાં સ્ત્રી ડોક્ટર સ્ત્રીઓનાં દર્દો તપાસી દવા આપે છે. આ બન્ને દવાખાનાં ૨૦ બં ૨૦ રણછોડલાલ છોટાલાલે બંધાવેલાં છે.

સારંગપુર દરવાજા બહાર—માધુબાગ-માધવબાગ-સારંગપુર દરવાજા બહાર મરહુમ સર ચીનુભાઈએ તેમના પિતાના રમારક માટે તૈયાર કરાવ્યો છે. આ બાગમાં તેમના દાદા ૨૦ બં ૦

રણછોડલાલ છોડાલાલનું સુંદર સફેદ આરસનું બાવલું મૂકેલું છે. આ બાગમાં પુરુષ વર્ગ અને સ્ત્રી વર્ગ માટે એમ એ અલગ બાગો છે. સ્ત્રી વર્ગ માટેનો બાગ જ્યુબિલિ હોસ્પિટલની લગોલગ આવેલો છે, તેથી આ દવાખાનામાંથી સ્ત્રીઓ જઈ શકે તેવી ગોઠવણ છે.

મીઠાની વખાર—સ્ટેશન સામે મીઠાની મોટી વખાર છે.

માધવબાગની સામેના રસ્તે ગોમતીપુર જતી સડકની બાજુએ મોટી માધુભાઈની મિલ છે, તેની પાસે થઈ સરસપુર રસ્તો જાય છે.

ધૂજતા મિનારા—સારંગપુર દરવાજા બહાર ગોમતીપુરની પાસે રેલવે સ્ટેશનથી થોડે દૂર એ મિનારા છે. તે જોવા લાયક છે.

સીદી બશીરની મસીદ—રેલવે સ્ટેશનની નૈર્ઋત્યમાં એ મસીદ અને કબર છે. બશીર મુલતાન અહમદ શાહનો ગુલામ હતો.

સારંગપુર દરવાજા બહાર લાકડાની ઘણી લાટીઓ છે.

નરસિંહજી—સારંગપુરથી ગોમતીપુર જે સડક જાય છે તેની બાજુમાં એ મંદિર છે. ત્યાં બેસતું વર્ષ-કાર્તિક સુદી પડવોના રોજ લોકો દર્શન અર્થે જાય છે, તેથી ત્યાં મોટો મેળો ભરાય છે.

ગોમતીપુર—એ અમદાવાદનું પર્ છે. શામળ કવિની જન્મભૂમિ હતી. તે વખતે તે વેંગણપુર કહેવાતું. અહીં કેટલીક મિલો છે.

વડનીગેટના દરવાજા બહાર—મહીપતરામ અનાથાશ્રમ આટા મિલ અને ચોતીલાલ હીરાલાઈની મિલો વગેરે છે.

મહીપતરામ અનાથાશ્રમ—વડની ગેટનો નાનો દરવાજો સારંગપુર અને રાયપુર વચ્ચે પાડેલો છે, તેની સામે આ આશ્રમ છે. અહીં નિરાધાર માત્રાપ વગરનાં ગરીબ છોકરાંને રાખી ઉછેરે છે. ઘણી અનાથ વિધવાઓને પણ અહીં રક્ષણ મળે છે.

રાયપુર દરવાજા બહાર—કામનાથ મહાદેવ, આપારાવ ભોળાનાથ લાયબેરિ, કાપડ વણવાની મિલો, દીવાસળીની મિલ, વહોરાઓનો રોજો, કાંકરીઉં તળાવ, અને બળીઆ કાકાનું સ્થાનક છે. તેમજ નજીકમાં પારસીઓની અગિઆરી, વાડીઆ આઇસ ફેક્ટરિ અને આયર્ન (લોહું) ફેક્ટરિ આવેલાં છે.

કાંકરીઉં—રામપુર દરવાજેથી પોણા માઇલ છેટે એ સુંદર તળાવ છે. તે સુલતાન કુતુબશાહે બંધાવ્યું હતું. (૧૪૫૫) તેથી તેને હૈઝેકુતુબ એટલે કુતુબનું તળાવ કહે છે. તેમાં પાણી લાવવા નહેર ખોદી ખારી નદીનો પ્રવાહ વાળ્યો છે. તે શુમારે માઇલ ફરતું છે, પૂર્વ તરફથી પાણી આવવા માટે સુંદર ગરનાળું છે એને ફરતી પથરની પાળ અને માંહે ઉતરવા માટે પગથીઆં છે. પથરની બાંધણીનાં બહુ કોણાકાર ઘાટનાં શોભીતાં તળાવોમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં એજ સૌથી મોટું છે. ૧૬૦ ફુટની એક એવી પથરનાં પગથીઆં-વાળી તેને ૩૪ બાજુઓ છે. તળાવ વચ્ચે નગીનાવાડી છે. તેમાં પહેલાં સુંદર મહેલ અને બગીચો હતાં. અમદાવાદના સુલતાનોને ઉનાળામાં આનંદ મેળવવાનું, હવા ખાવાનું, એ શીતળ સ્થળ હતું. આ મહેલને ઘટામંડળ કહેતા. તે પડી જવાથી ત્યાં ૫૦ વર્ષ પર લાલનું મકાન બંધાવ્યું છે તેમજ તળાવ પુરાઈ જવાથી એને અંગ્રેજ સરકારે દુરસ્ત કરાવ્યું છે. નગીનાવાડીમાં જવા માટે પાકો રસ્તો છે. શ્રાવણના બાજ સોમવારે અને દશેરાને દિવસે અહીં મેળો ભરાય છે.

વલંદાનું કબરસ્તાન—કાંકરીઆની પશ્ચિમમાં છે, અને અગ્નિ-ખુણામાં શુશકર અને દેડકી એ બે નાનાં તળાવો છે.

મણીપુર—કાંકરીઆની દક્ષિણમાં શેઠ મણિલાલ રણછોડલાલના નામથી એ ગામ વસાવેલું છે. તેથી તેને મણીપુર કહે છે.

આરટોડિઆ દરવાજા બહાર—કાગડાપીઠ, ઢોરોનું શુકવા-રનું બગ્ગર, નવાપરાનાં બહુચરાજી. શાહઆલમનો રોજી, ચંડોળા તળાવ છે. આ રસ્તે લાંબા અને જોતલપુર, ખારેજી, વિશ્વાસીપુરા, નવાગામ, નાયકા અને છેક નડિયાદ અને ડાકોર પણ જવાય છે.

લાંબામાં બળીયાકાકાનું મોટું સ્થાનક છે, ત્યાં ઘણું કરીને શનીવારે ઘણા લોકો એકઠા થાય છે.

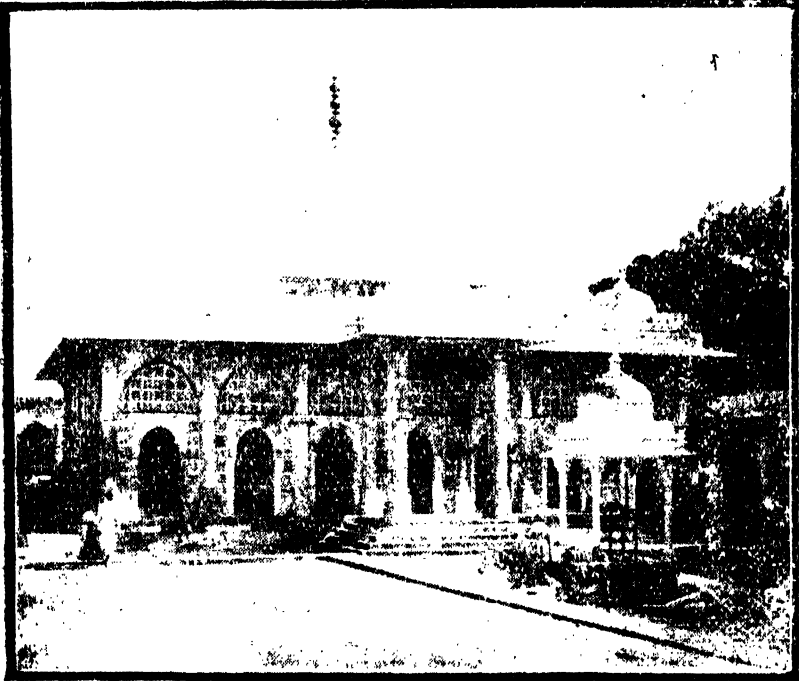
* આ ખોદતાં પુષ્કળ કાંકરા નીકળ્યા તેથી કાંકરીઉં કહેવાય છે. એમ પણ કહે છે કે જ્યારે તે તૈયાર થયું ત્યારે ત્યાં સુલતાન જોવા ગયા ત્યારે જોડામાં કાંકરો ભરાઈ ગયા તેથી કાંકરીઉં કહેવાય છે.

કાગડાપીઠ—એ રાયપુરથી આસ્ટોડિઆ જતાં છે. ત્યાં રગતપતીઆં, આંધળાં, લુલાંનું દવાખાનું છે, તેમાં તેમને રાખેલાં છે.

ઢોરોનું બજાર—શુક્રવારે શહેરમાં વેચાવા આવતાં ઢોરો રાયપુર અને આસ્ટોડિઆ દરવાજા બહાર યોગાનમાં ઉભાં રહે છે. અહીં તેનો વેપાર ચાલે છે.

નવાપરાનાં બહુચરાજી—આસ્ટોડિઆ બહાર બે મોટી સડકો છે. તેમાંની દક્ષિણની સડકે બહુચરાજીનું દેવળ છે. ત્યાં લોકો ઉજળી જાય છે.

શાહઆલમનો રોજો—બહુચરાજી માતાથી માંડલ છેટે એ રોજો આવેલો છે. શાહઆલમ એ વટવાના ધુર્દાન-ઉ-દીન

શાહઆલમનો રોજો.

કુત્બ-હિલ-આલમના પુત્ર અને સુલતાન મહમૂદ બેગડાના ધર્મગુરુ હતા. તે ૪૫૦ વર્ષ પર મરી ગયા. તેમની અહીં કબર અને રોળે છે. એ રોળને પિત્તળની જળીઓ છે. ધુમટના ઉપના ભાગમાં સોનું અને જવાહીર દિલ્હીના પાદશાહ જહાંગીરની બેગમ નુરજહાંના ભાઈ અસોફખાંએ જડાવ્યું હતું. આ રોળના બે ઉંચા ટોડા-મિનારા છે. તે તથા રોળની જગો સુંદર અને જોવા લાયક છે. રોળ નીચે મોટું ટાંકું છે. તેમાંથી વચ્ચેના નાના હોજમાં પાણી આવે છે. રોળમાં ચોરસ-મેળો ભરાય છે. આ ચોરસમાં બહાર ગામથી ઘણા મુસલમાનો આવે છે. આ અમદાવાદમાં સૌથી પવિત્રમાં પવિત્ર જગો છે. આ રોળના બીજા દરવાજાની ડાબી તરફના હોલનો ઘણો ખરો ભાગ સુલતાન મુઝફ્ફર ત્રીજાએ બંધાવ્યો હતો.

ચંડોળા—શાહઆલમના રોળ પાસે શહેરથી બે માઇલ છે ૧૮૧ એકરનું વિશાળ તળાવ છે, તેમાં સુંદર કમળનાં ફૂલ થાય છે. તેમાંથી આસપાસના ખેતરોમાં નહેર વાટે ડાંગરના ક્યારડામાં પાણી અપાય છે.

જમાલપુર દરવાજા બહાર—જગન્નાથજીનું મંદિર, કેલીકા મિલ; બહેરામપુર, અને સમર્પિના ઓવારા; ગટરનું કારખાનું, ધોળકા જવાનો માર્ગ, સોમનાથ ભૂધરભાઈએ બંધાવેલું રમશાનગૃહ આવેલાં છે.

જગન્નાથમંદિર—જમાલપુર દરવાજા સામે છે તેમાં ૫૦૦ સાધુ રહે છે. ત્યાંથી અષાઠ સુદી બીજે રથયાત્રાનો રથ નીકળે છે.

જન દેરાસરો—જગન્નાથજીના મંદિરથી થોડે છેટે જૈન દહેરાં છે. ત્યાં દેવદિવાળી અને કાર્તિકી પુનેમે મેળા ભરાય છે.

શાહવાડી—જગન્નાથજીના મંદિરથી થોડે છેટે એ ગામ છે. અહીં ખ્રિસ્તીની વસ્તી ઠીક છે. ત્યાં શ્રાવણના ત્રીજા સોમવારે મેળા ભરાય છે.

સુએજદેમ—શાહવાડીથી થોડે છેટે એ જગા છે. ત્યાં શહેરની ગટરોનું મેલું પાણી એકઠું થાય છે. તે વડે શાકભાજી

પકવે છે. જમાલપુર દરવાજા પાસે શહેરનું ગટરોનું મેલું છીંપા સાફ કરવાનું કારખાનું છે.

સમર્પિ ઓવારો—જમાલપુરથી રાયપુર તરફ જતાં સાબર-મતીનો એ પવિત્ર ઓવારો છે. ત્યાં ભાદરવા સુદી પાંચમે મેળો ભરાય છે. અહીં સોમનાથ ભૂધરભાઈએ દમશાનગૃહ બંધાવેલું છે.

ખાનજહાન દરવાજા બહાર—ખ્રિસ્તીઓનું કબરસ્તાન છે.

રાયખડ દરવાજા બહાર—નદીકાંઠે છીપા રંગ દેવાનાં કપડાં ધુએ છે.

રાયખડથી આંજભખાનના દરવાજા સુધી નદી કાંઠે ગાયક-વાડની હવેલીની દિવાલ છે.

શહેરમાં પાણીનાં સાધનો.

નદી:—સાબરમતી—એ નદી શહેરની ઉત્તરમાં પૂર્વમાંથી આવી પશ્ચિમમાં વહે છે.

દૂધેવર-વોટરવર્કસ કે પાણીની ટાંકી:—સાબરમતી નદીમાં કુવા ખોદી યંત્ર મારફતે એ મોટી ટાંકીમાં પાણી ભરી રાખી, તેમાંથી નળ વાટે શહેરમાં પાણી પુરું પાડે છે.

કુઆરા—માણેકચોકમાં શેઠ મણિલાલ રણછોડદાસનો, પાંચકુવા દરવાજા પાસે પાંચકુવા મહાજને બંધાવેલો, એ એ કુઆરા છે. નદી પાર કોયરખ જવાના રસ્તે બંધાવેલો કુઆરો પણ જોવા લાયક છે.

તળાવો:—કાંકરીઠિં, ચંડોળા, મલેક સાખાન, શુશકર, દેડકી.

વાવો:—દાદાહરિની, માતરભવાનીની, પાંચકુવાની, સ્ટેશન-પરની ખારડોલવાવ, અને અડાલજની.

કુવા:—શહેરમાં જુના વખતથી દરેક પોળોમાં, ખડકીમાં અને જુના મકાનોમાં જરૂર પડતા કુવા છે,

વરસાદ:—વરસાદની મોસમ જૂન ૨૦ તારીખથી સપ્ટેમ્બર સુધી રહે છે, શહેરમાં વરસાદ સરેરાશ ૨૫ થી ૩૦ ઇંચ પડે છે.

શહેરના મુખ્ય ભાગો-લત્તા કે જિલ્લા અને પરાં.

લત્તા:—એ લત્તા શહેર વચ્ચે સ્ટેશનથી ભદ્ર સુધી જે રસ્તા જાય છે તેની બન્ને બાજુ આવેલા છે. રસ્તાની જમણી તરફ શહેરની ઉત્તરમાં અનુક્રમે કાળુપુર, દરીઆપુર, ઝવેરીવાડ, ઇડરીઆ, ધાકાડા, પાનકોર, મિરજાપુર, ખાનપુર અને શાહપુર એ નવ છે,

દક્ષિણ દિશામાં સારંગપુર, ખાડીઆ, રાયપુર, માણિકચોક, આરોડિઆ, જમાલપુર, રાયખડ, કારંજ અને ભદ્ર એ નવ મળી ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફના બધા ૧૮ લત્તા છે તેમાં સાથી મોટો લત્તો કાળુપુર અને શહેરનો મુખ્ય લત્તો ખાડીઆ ગણાય છે.

આ સિવાય સલાપોસ, લાલદરવાજા, શાહીબાગ, કેમ્પ અને વળી પ્રેમદરવાજા એ ભાગો પણ છે.

પરાં—શહેર આસપાસ હાલમાં ભગભગ ૧૫ પરાં છે. તેનો વહીવટ પણ શહેર સાથે જોડેલો છે.

ઉત્તરે—માધવપડં, હુડીપડં, બારડોલપડં, કુતેપડં.

પૂર્વે—અસારવા, સરસપુર અને ગોમતીપુર,

દક્ષિણે—રાજપુર, હીરાપુર, રવનાથપડં, ભવાનપડં, બહેરામ-પડં અને મણીપુર.

પશ્ચિમે—કોચરબ અને માદલપુર.

મ્યુનિસિપાલિટીએ વ્યવસ્થા માટે મુખ્ય ભાગો વોર્ડ ઠરાવેલા છે, કાળુપુર વોર્ડ નં. ૧-૨-૩, ખાડીઆ વોર્ડ ૧-૨-૩. દરીઆપુર વોર્ડ નં. ૧-૨, જમાલપુર વોર્ડ નં. ૧-૨, શાહપુર વોર્ડ નં. ૧ ૨. રાયપુર વોર્ડ નં. ૧ સુધી. એ સિવાય કાજપડં, શાહીબાગ, અસારવા, રેલવેપરા, શહેરકોટડા, સરસપુર, ગોમતીપુર, રાજપુર, હીરાપુર, બહેરામ-પુર, એલિસબ્રિજ, એ ભાગો પણ ઠરાવેલા છે.

શહેરમાં ઉંચાણવાળી જમીન ખાડીઆ, કાળુપુર અને રાયપુરની છે. અને નીચી-નીચાણવાળી જમીન જમાલપુર અને રાયખડની છે,

પોળો—અમદાવાદમાં ખડકીઓ અને પોળો પુષ્કળ છે. નાનામાં નાની ૧૦-૨૦ ઘરની તે ખડકી અને સાધારણ મોટી ૧૦૦-૨૦૦ કે તેથી વધારે ઘરોની પોળ કહેવાય છે.

દરેક પોળને સરીઆમ રસ્તા ઉપર દરવાજાના ધાટું બારણું હોય છે, કેટલેક સ્થળે તે બારણા ઉપર નાનું મેડાબંધી મકાન હોય છે. મેડાપર

હંમેશાં રાત્રે અને જરૂર જણાય તો દિવસે ચોકી કે રક્ષકનું કામ કરનારા પોળીઆ રહે છે, દરેક પોળમાં એકાદ કુવો, દેવાલય, પરબડી એટલું તો પોળના પંચનું હોય છે.

શહેરમાં સૌથી મોટી આશરે ૨૧૦૦ ઘરની માંડવીની પોળ છે. તેમાં બંને બાજુ મોટી મોટી ૧૦-૧૫ પેટા પોળો છે. બીજી ૧૦૦૦-૧૨૦૦ ઘરની ધનાસુધારની પોળ, રાજમહેતાની પોળ, અને હાલ પટેલની પોળો છે. તેમાં પણ બંને બાજુએ મોટી મોટી પેટા પોળો છે. આસ્ટોરિઆમાં દાળની પોળ, રાયપુરમાં પખાલીની પોળ, સારંગપુરમાં તળીઆની પોળ વગેરે બીજી ઘણી મોટી પોળો પણ બુદ્ધા બુદ્ધા લક્ષ્યામાં છે.

વસ્તી—દસ દસ વર્ષે સરકાર તરફથી વસ્તી ગણતરી થાય છે. સને ૧૯૨૧ ની સાલની છેલ્લી વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે શહેરના લક્ષ્યા અને પરાંની મળી અમદાવાદમાં વસ્તી વાળાં ઘરોની સંખ્યા ૭૧,૬૦૦ છે. અને ૨, ૭૦, ૯૧૪ માણસની વસ્તી છે. સને ૧૯૨૪ આખરે વસ્તીનો અંદાજ ૨,૮૪.૩૧૪ માણસનો હતો. તેમાં હજી પણ વધારો થયાંજ ગય છે. એમ કહેવાય છે કે એક વખતે મુસલમાની રાજઅમલમાં અમદાવાદ એવડું મોટું શહેર હતું કે તેમાં ૯ લાખ તો મકાનો અને ૨૦ થી ૩૦ લાખ માણસોની વસ્તી હતી, ૧૦૦૦ થી વધારે મસીદો હતી અને શહેરની આસપાસ ફરતાં ૩૬૦ તો પરાં હતાં.

એટલું તો ખરું કે તે વેળા આ શહેર પૂર સમૃદ્ધિવાળું અને આબાદ હતું શહેરની આસપાસ કોટ બહાર પણ હિંદુ વસ્તી હતી. શહેરમાં પણ બુદ્ધા બુદ્ધા લક્ષ્યાઓનો મોટો વિસ્તાર ભરચક વસ્તીથી ભરપૂર હશે, શહેર બહારનાં ખડેરોથી આ અનુમાનને ટેકો મળે છે.

શહેરમાં સાધારણ રીતે હિંદુ, જૈન, મુસલમાન. પારસી તથા દેશી ખ્રિસ્તીની વસ્તી છે.

વોર્ડવાર વસ્તી,				પરાંની વસ્તી.		
વોર્ડ	વસ્તીવાળાં ઘરો.	વસ્તી.	પરં	વસ્તીવાળાં ઘરો.	વસ્તી.	
ખાડીઆવોર્ડ	૧ ૪૦૩૩	૧૪૦૪૭	કાજપરં	૪૦૫૪	૧૫૬૭૩	
,,	૨ ૩૦૫૦	૧૦૦૧૭	શાહીબાગ	૯૨૩	૨૯૭૮	
,,	૩ ૨૩૬૦	૮૬૯૫	અસારવા	૧૩૯૫	૮૭૭૮	

કાળુપુરવોર્ડ ૧	૩૬૯૭	૧૪૧૬૬ રૈલવેપરા	૧૩૯૪	૫૭૩૧
" ૨	૩૭૭૭	૧૪૦૦૪ શહેર કોટડા	૪૭૫૨	૧૭૮૫૩
" ૩	૩૩૪૫	૧૪૬૩૩ સરસપુર	૨૫૩૧	૮૬૧૪
હરીઆપુર વોર્ડ ૧	૪૪૫૦	૧૬૬૧૩ ગોમતીપુર	૨૫૯૦	૯૧૩૬
" ૨	૩૭૬૬	૧૩૪૦૧ રાજપુર	હીરપુર ૪૨૬	૧૪૧૭
શાહપુર વોર્ડ ૧	૪૦૩૬	૧૪૮૯૫ એલિસબ્રિજ	૭૪૫	૨૦૪૩
" ૨	૪૮૯૩	૧૯૦૧૧ રૈલવેવોર્ડ	૦	૦
રાયખડ વોર્ડ ૧	૫૦૫૪	૧૫૨૦૪ અમદાવાદ, અસારવા	૪૯૩	૧૨૦૨
જમાલપુર વોર્ડ ૧	૫૧૫૪	૨૦૩૪૧ કાંકરીઆરેલવે	વોર્ડ ૨૯	૬૨
			એલિસબ્રિજવોર્ડ	૧૫૩૭
" ૨	૨૯૧૮	રેલ્વેકોર્મપર	૦	૫૧૪૨
		ભિખારીઓ	૦	૫૫૬

કૂલ ધરો ૭૧,૬૦૦ કૂલ વસ્તી ૨,૭૦,૯૧૪.

ધર્મ—હિંદુ ધર્મ હિંદુઓ, મુસલમાની—ઇસ્લામ ધર્મ મુસલમાનો, જરથોસ્તી ધર્મ પારસીઓ, જૈન ધર્મ આવક, અને ખ્રિસ્તી ધર્મ ખ્રિસ્તીઓ પાળે છે.

હિંદુ ધર્મનાં ધર્મ પુસ્તકો વેદ, સ્મૃતિ, શ્રીમદ્ ભાગવત, શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, મહાભારત અને રામાયણ વગેરે છે. મુસલમાનોનું ધર્મ પુસ્તક કુરાન—એ શરીફ, જૈન ધર્મનું કદપમ્મુત, જરથોસ્તી ધર્મનું અવસ્તા અને ખ્રિસ્તીધર્મનું ખાલમલ એ ધર્મ પુસ્તકો છે.

હિંદુ ધર્મમાં સ્માર્ત અને વૈષ્ણવ એ બે મોટા સંપ્રદાયો છે. સ્માર્ત—શૈવમાર્ગી—એ ધર્મવાળા શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના મતને માનનારા અને વૈષ્ણવ ધર્મવાળા વિષ્ણુના ભક્ત છે. શૈવ અને વૈષ્ણવ માર્ગમાં અનેક પંથ કે સંપ્રદાયો છે. વૈષ્ણવ માર્ગીઓમાં વલ્લભી, રાધાપદ્મભી સ્વામિનારાયણ, નૃસિંહાચાર્યજી, રામાનંદી, રામાનુજ, વગેરે સંપ્રદાયો છે. આ સિવાય માતા-દેવી, કબીર, બીજા વગેરે અનેક પંથો છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયી મંદિરોમાં શહેરમાં ડોસીવાડાની પોળમાં નટવલાલ શ્યામલાલનું ગોસ્વામિ મહારાજનું મોટું મંદિર, અને પાંજરાપોળ પાસે સ્વામિનારાયણનું એ વિશાળ મંદિરો છે. તે સિવાય રાયપુરમાં દ્વારકા-

નાય, મોરલીધર અને રાધાવલ્લભજીનાં, સારંગપુર, શાહપુર, ધનાસુતારની, રાજ મહેતાની અને માંડવીની પોળમાં રણુછોડજીનાં, સારંગપુરમાં મથુરાનાથજી (રણુછોડજી) જમાલપુરમાં જગન્નાથજી, હાનપટેલની અને રાજમહેતાની પોળમાં રાજમહેતાની પોળમાં રામચંદ્રજીનાં, રાજમહેતાની પોળમાં મદનમોહન, કોઠારીની પોળ પાસે ચત્રભુજજી, ગોમતીપુરમાં અને સરસપુરથી મલેક સાખાનના તળાવ પાસે નરસિંહજીનાં વૈષ્ણવી મંદિરો; અને અસારવામાં મહાપ્રભુજીની બેઠક છે. પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કોલેજ પાસે પ્રાર્થના સમાજનું મંદિર છે.

શિવાલયો—ખાડીઆમાં સાઠોદરા અને વીસનગરા નાગરોનું હાટ-કેશ્વર અને અસારવામાં નીલકંઠ મહાદેવનાં, માણિક્યોકમાં માણિકનાથ બાવાના મંદિરમાં, માંડવીની પોળમાં વગેરેઠેકાણે પુષ્કળ શિવાલયો છે.

હનુમાન મંદિરો—રાયપુરમાં છપીલા, સારંગપુરમાં પંચમુખી. રીચીરોડપર કચરીઆ પોળ પાસે ખાતા હનુમાન, મિરબપુરમાં ભીલ-ભજન, શાહપુરમાં રોકડીઆ, માણિક્યોકમાં મસાણીઆ, કેમ્પમાં સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં અને ધીકાંટે હનુમાનજીનાં મંદિરો છે.

માતાનાં મંદિરો—ભદ્રના કિલ્લામાં ભદ્રકાળી, માંડવીની પોળમાં કાલકામાતા, ધનાસુતારની પોળમાં અંબાજી, ખડુચરાજી અને માણિક્યોકમાં તે સિવાય બીજી પોળોમાં પણ માતા-દેવીઓનાં ઘણાં મંદિરો છે.

મેળા:—સ્વામિનારાયણ મંદિર પાસે રામનવમી (ચૈત્ર સુદી ૯) એ, રણુછોડજીનો સારંગપુરમાં અને દરવાજા બહાર આસો સુદી ૧૫ (માણિક્યકારી પુનેમ) અને કાર્તિક પુનેમે (દેવદિવાળી), દોલતખાનાની વાડીમાં વિશ્વકર્માનો માહ સુદી તેરસે, નરસિંહજીનો ગોમતીપુર પાસે બેસતા વર્ષના દિવસે (કારતક સુદી ૧) મોટા મેળા ભરાય છે. જમાલપુરમાંથી જગન્નાથજીનો અસાડ સુદ બીજે રથયાત્રાનો રથ નીકળે છે.

શિવમાર્ગી પંથમાં પિલાડીના બાગ (દરીઆપુર દરવાજા બહાર)માં ત્યાંના શિવાલય, કાંકરીઆમાં, સુખરાય, જમાલપુર બહાર શાહવાડી તરફ આવણ મહીનાના સોમવારેના અને અસારવામાં નીલકંઠ મહાદેવનો આવણ વદ ૦)) ના રોજ, ખડુગધારેશ્વર અને ભીમનાથનો રીળીસાતેમ, જમાલપુર, દરોઆઠેમ-રાધાજી (આવણ વદ ૭-૮, ભાદરવા સુદી ૮) ના રોજ, સપ્તર્ષિનો જમાલપુર દરવાજા બહાર ભાદરવા સુદી ૫, કાંકરીઆ તળાવે

દશેરાનો મેળો, દૂધેશ્વર વ્યાગળ દીવાસો-અસાડ વદ ૦)) નો સાબરમતીમાં સ્નાન કરવાનો એ મોટા મેળો ભરાય છે.

નરોડાના રસ્તાપર ધનુષધારી માતાનો, અસાડીપુનેમે મેળો ભરાય છે, ભદ્રકાળી માતાનાં હવન આસો સુદી આઠમે થાય છે, ત્યારે દર્શન અર્થે લોકો એકઠા થાય છે.

મુસલમાની-ઇસ્લામ ધર્મ—એ મુસલમાનોનો છે, આ ધર્મમાં શિહા અને સુન્ની એવા બે પંથ છે, વહોરાઓ શિહા અને ખીજન મુસલમાનો સુન્ની પંથ પાળે છે.

મસીદો:—મુસલમાન રાત્ર્યકાળમાં પ્રાર્થના માટે ઘણી સુંદર અને કારીગરીવાળી મસીદો, હજારા-કબરો-રોજ બંધાયેલા છે. આ ધર્મી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી ઘણી મસીદો છે.

જુમામસીદ:—માંગુકચોકમાં છે, તેને ત્રણ બારણાં છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમ રત્નર ફૂટ લાંબી અને ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩૮ ફૂટ પહોળી છે. તેમાં ૩૬૦ થાંભલા છે.

આ સિવાય ખાદશાહનો હજરો, રાણીનો હજરો (માંગુકચોકમાં); ભદ્રના કિલ્લામાં રાજા અહમદશાહની, ભદ્રના કિલ્લાથી ઇશાનમાં સીદી-સૈયદની, મિસ્તપુરમાં રાણીની, શાહપુરમાં શેખ હુસેનઅહમદચી-શત્રીની, આરેટોરિયા દરવાજા પાસે રાણી સીમ્રોની, અને દસ્તુરખા-નની, સારંગપુરમાં રાણીની, મહમદ ગોસની, દોલતખાનામાં એક તોડાની અને જમાલપુરમાં દોલતખાનની અને કાચની મસીદો છે.

રોજઓ-પીરમશા, શાહઆલમ, વટવા, પીરાણા અને સરખેજના રોજ છે. તેમાંના જમાલપુર દરવાજા બહાર પીરનપરનો, મચ્છી બજારમાં મદારનો, શાહઆલમના રોજ પાસે શાહઆલમનો, સરખેજ ગામમાં સરખેજનો, પીરમહમદશાહના રોજમાં પીરમશાહનો, અને ખાદશાહના હજારામાં સુલતાન અહમદશાહના ઉરસો-ઝોરસો ભરાય છે.

જૈન ધર્મ:—એ શ્રાવક વાણીયા અને ખીજન લોકો પાળે છે. આ ધર્મના શ્વેતાંબરી અને દિગંબરી એવા બે પંથ છે.

જૈન ધર્મનાં પુષ્કળ દેરાસરો અમદાવાદ શહેરમાં છે. તેમાં જોવા લાયક સુંદરમાં સુંદર દિલ્હી દરવાજા બહાર હડીસીંગનું સૌથી મોટામાં

મોટું દેરાસર છે. તે સિવાય ફતાસાની પોળમાં મહાવીરસ્વામિ શ્રેયાંશનાથ, સુમતિનાથ અને ખારમા વાસુપૂજ્યનાં; ડોસીવાડાની પોળમાં અષ્ટાપદજી, નંદીશ્વરદીપ, શાશ્વતાજિન, અને પાર્શ્વનાથજી; હાનપટેલની પોળમાં શાંતિનાથ, માંડવીની પોળમાં સમર શિખર, જવેરીવાડમાં મહાવીરસ્વામિ અને ચિંતામણીનાં, અને પાડાપોળમાં સંભવનાથજીનાં સુંદર અને મોટાં દેરાસરાં છે. તે સિવાય દેવશાના પાડામાં શાંતિનાથજી તેમ બીજી પોળોમાં પણ જૈનોનાં ઘણાં દહેરાં બંધાયા છે.

જરથોસ્તી ધર્મ:—પારસીઓ પાળે છે. તેઓ અગ્નિપૂજક છે, તેથી અગ્નિદેવને દેવળ—અગિઆરીમાં રાખે છે અને પૂજે છે.

ખ્રિસ્તી ધર્મ:—એ ધર્મ પાળનારા અંગ્રેજો સિવાય દેશી ખ્રિસ્તીઓ પણ છે. તેમનાં દેવળો એક મિરજાપુરમાં બીજાં મિશન સ્કૂલ પાસે અને કેમ્પમાં છે, અહીં દર રવિવારે પ્રાર્થના થાય છે.

વેપાર ઉદ્યોગ:—આ શહેર લાંબા કાળથી જાહેજલાલીવાળું અને આબાદ છે. અને તે કુરળુ સોલંકીના વખતથી જાણીતું હોવાથી તેમજ ગુજરાતમાં મધ્યસ્થ શહેર હોવાથી અહીં વેપાર રોજગાર વધતો જાય છે. લાલમાં શહેર અને શહેર બહાર સુતર કાપડની શુમારે ૧૦૦ મિલો છે. મિલોને લીધે લોકો ગામડાંમાંથી શહેરમાં મિલમાં મજૂરી મેળવવા માટે આવી વસવાથી શહેરની વસ્તીમાં વધારો થતો જાય છે. વસ્તીનો ત્રીજો ભાગ મિલોમાં કામે લાગેલો છે, અને બાકીના લોકો સોતું, રૂપું તાંબુપિત્તળ, પુસ્તકો, દવા, રમકડાં, સ્ટેશનરિ, ગાંધીવડું, કાપડ, ઘી, ગોળ, ખાંડ, સાદર, ધાન્ય, શાકભાજી, કાલસા, કેરોસીન, ચા, કાગળ, લોખંડ અને લોખંડનો સામાન, રંગ, કરિઆણું, યંત્રો, તેને લગતો સામાન વગેરેનો છૂટક તથા જથ્થાબંધ વેપાર કરે છે; તેથી આસપાસનાં ગામો અને શહેરો પોષાતો માલ અહીં જથ્થાબંધ વેચે છે તેમજ ખરીદે છે.

શહેરમાં સુતર અને કપડું વણવાની મિલો સિવાય લોટ દળવાનાં, (પ્રેમ દરવાજા બહાર સૌથી મોટી ફ્લોર (લોટ) મિલ છે.)

ડાંગર ખાંડવાનાં, લોખંડ અને પિત્તળના ઘાટ બનાવવાનાં અને તેલ પીલવાનાં પણ ઘણાં કારખાનાં છે.

ત્રણ તાર—આ શહેરનો મુખ્ય વેપાર સુતર, રેશમ અને કસબ ત્રણ તાર ઉપર ચાલતો હોવાથી તે ત્રણ તાર પર જીવે છે, એમ કહે છે. સુતરના તારમાંથી ધોતીઆં, ચાદરો, સાક્ષા, સાડીઓ, નતનતની છીટા અને બીજાં પરચુરણ કાપડ બને છે. રેશમ અને કસબના તારમાંથી કીનખાબ, અતલસ, ગજઆણી, સાડી, ખાંટ, સોળાં, ચુંદડી, અમર, મુગટા. પિતાંબર, રેશમી અને કસબી ચલોદા અને ધોતીનેટા, અલાયચા, ખંડ; ચંદ્રકળા, મગીયાં, મશરૂ, ભરતકામ, શીત, તોઈ, મોળિયાં, કીકની કિનારી અને પાઘડીઓ બહુજ વખાણવા લાયક અને ઉત્તમ બનતાં હોવાથી અમદાવાદ શહેર તે માટે મશહુર ગણાતું હતું. એક વખત અહીંનો માલ બધી દુનિયામાં વખણાતો અને વેચાતો હતો.

ગાલીચા—શાહપુરમાં સારા બને છે, અને તે દૂર વિલાયત વગેરે સ્થળે જાય છે.

અમદાવાદી કાગળ—અમદાવાદમાં ચાપડા બાંધવાના ઉંચી નતના નડા કાગળ, શાહપુર, કોચરબ વગેરે સ્થળે જથ્થાબંધ બનતા હતા, પણ હાલમાં પરદેશથી પુષ્કળ કાગળનો જથ્થો આવતો હોવાથી શહેરનો આ ઉત્તમ હુન્નર મંદ પડ્યો છે. છતાં ચાપડા બાંધવા માટે તો આ શહેરની બનાવટનાજ કાગળો અમદાવાદી કાગળ એ નામે મશહુર છે તેજ લોકો વાપરે છે. શાહપુર દરવાજા બહાર કાગળ બનાવવાનું કારખાનું છે.

દીવાસળીનું કારખાનું—કાંકરીઆ જતાં રસ્તે આ કારખાનું છે. તેમાં દીવાસળી બને છે, તે શહેરમાં અને બહારગામ જાય છે.

બરફનાં કારખાનાં—શહેરમાં બરફ પુરો પાડવા માટે
(૧) નદીપાર સૌથી મોટી ધી માણેક આબસ ફેક્ટરિ
(૨) શાહીબાગ જવાની સડકે (૩) દૂધેશ્વરના રસ્તે (૪)

કાંકરીઆ જતાં દીવાસળીના કારખાનાંની સામે, એ ચાર કારખાનાં છે.

આયાત—અધી જતનાં ધાન્ય, શાકભાજી, સુતરાઉ, રેશમી અને ઘીનું કાપડ, લોખંડ અને કાચનો સામાન, દારૂખાનું, દવાઓ ખાંડ, નાળિયેર, રમકડાં, કાચ, યંત્રો, કાગળ, કેરોસીન. કોલસા, પથ્થર, ધ્રુમિરતી લાકડું, વગેરે અહારથી આવે છે.

નિકાસ—સુતરાઉ, રેશમી કાપડ, કીનખાખ, કોતરકામ, ચામડાં, શાકભાજી, મિઠાઈમાં મરખી, ધાન્ય, ડાંગર, લાકડાં વગેરે અહાર ગામ જાય છે.

ખજાનો—શહેરમાં દરેક દરવાજે, ચકલામાં અને દરવાજા અહાર અનાજ, કાપડ, ગાંધીવસ્ત્ર, શાકભાજી, મિઠાઈ તથા બીજી પરચુરણ સામાનની દુકાનો હોય છે. તે સિવાય શહેરમાં ચૌટામાં મોટા પાયાપર જથ્થાબંધ માલ વેચનારની દુકાનો છે.

ભદ્રનું ખજાનો—અહીં ગાંધીની, સરૈયા, અને માળી અને હિંદુ-મુસલમાનો મોટે ભડીઆરખાનાં. મેવા અને મિઠાઈની દુકાનો છે. આ ખાસ-ખજાનોમાં શુક્રવારે ગુજરી ભરાય છે.

ત્રણદરવાજાનું ખજાનો—અંગ્રેજી દવા, કાચનો સામાન પુસ્તકો, ઘોડાનો સામાન, ખુટ, અને કટલરી સામાન વેચનારની દુકાનો છે.

જુમામસીદ પાસેનું ખજાનો—કાપડ, ટોપીઓ, કટલરી સામાન, અને બીજી પરચુરણ ચીજો વેચનારની દુકાન છે.

પાનકોરનાકે—અંગ્રીજીખજાનો, લોખંડનો સામાન, બુકસેલરો, ખુટ અનાવનારા, સુતારી કામની, દરજીઓ, અને બીજી પરચુરણ દુકાનો છે.

રીચીરોડપર—ચોપડીઓ વેચનારા બુકસેલરો, ઘડિઆળીઓ, સોના રૂપાના તૈયાર દાગીનાની સ્ટોલો, કાપડ, મિઠાઈ અને પરચુરણ દુકાનો છે.

માણેકચોકમાં—સોનારૂપાની, ઝવેરીઓની; શેર ખજાનો, કંસારા, તૈયાર કાપડ, અને શરાફખજાનો; શાક, સોનું રૂપું ગાળવાની વગેરે દુકાનો છે.

રતનપોળમાં—સોના રૂપાના તૈયાર દાગીનાના સ્ટોલ, કાપડ, સાલ્વા-ખજાનો, ખાદી મારકીટ તથા બીજી પરચુરણ દુકાનો છે.

રતનપોળના નાકે માણેકચોકમાં જતા રસ્તા ઉપર મેવાવાળા અને રેશમી અને સુતરાઉ કાપડના વેપારીઓ વગેરેની દુકાનો છે.

કંદોઈઓળમાં—કંદોઈખતર, લોદાનું ખતર, ગાંધીખતર, અને કાગદી ખતર છે. અહીં પટવા દાગીના ગાંઠવાનું પણ કામ કરે છે.

ચાંદલાઓળમાં—અહીં રસવાનું-ઢોળ ચઢાવવાનું, ઓપવાનું અને ખેરાનાં કપડાં શીવણનું કામ થાય છે, અને ચાંદલા અને સ્ત્રીઓને કપાળે લગાવવાની આડો પણ બને છે, અને મળે છે.

ચુડગરઓળ—અહીં સ્ત્રીઓ માટેના હાથીદાંતના ચુડા, ચુડી વગેરે વહેરનારની દુકાનો છે.

પાંચકુવા દરવાજા ખહાર—કાપડ અને કકડાનાં ખતરો, અને બીજી પરચુરણ દુકાનો છે.

કાળુપુર દરવાજા ખહાર—દાણા, સાકર, રેવડી, એરંડા, કપાસીઆ, અને ચોખા ખતરો, મસ્કતીકાપડમારકાટ, મિઠાઈ અને બીજી પરચુરણદુકાનો છે.

સ્ટેશનનું ખતર—હોટલો, વીશીઓ, પરચુરણ કંસારા અને પરચુરણ સોમાનની દુકાનો છે.

દિલ્હી દરવાજા ખહાર—ધી, ગોળ, કાપડ, અનાજ અને કરિઆ-ણાનાં ખતરો છે.

સારંગપુર દરવાજા ખહાર—લાકડાંનું ખતર, અને બીજી પરચુરણ દુકાનો છે.

આસ્ટોરિઆ દરવાજા ખહાર—ઢોરનું ખતર અને બીજી પરચુરણ દુકાનો છે.

મિલો—શહેરમાં પહેલવહેલી મિલ રા. બ. રણછંડલાલે સને ૧૮૬૦ માં, તે પછી રા. બ. ખેચરદાસ અંબાઈદાસ લસ્કરીએ, અને શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈએ સ્થાપી હતી. તે પછી શેઠ મંગળદાસ ગીરધરલાલે અને શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ તરફથી કેટલીક મિલો અને બીજી કેટલીક શેઠીઆઓએ સ્થાપી છે. હાલમાં લગભગ ૧૦૦ મિલો ચાલે છે. ઇંગ્લાંડમાં મિલોનું શહેર માનચેસ્ટર છે તેવું હિંદુસ્તાનનું માનચેસ્ટર અમદાવાદ શહેર ગણાય છે.

ઓઈલ મિલો—એરંડા વગેરે તેલી પદાર્થો પીસવા માટેની ગુજરાત ઇન્ડસ્ટ્રિઅલ, સરસ્વતી, રાજનગર, અને સ્વદેશી એ પાંચ છે.

ખેડો—ધંધાની ઉચલપાચલ ધણી થતી હોવાથી વેપાર માટે

નાણાંની આપલેનું કામકાજ બેંકોમાં થાય છે. અમદાવાદમાં આવી સાત બેંકોએ એકિસો ઉધાડી છે, તેમજ પેટાશાખાઓ પણ ખોલેલી છે.

ઇન્ડિયન બેંક (બે શાખા); ઇડિઆ (બે શાખા); ખરોડાબેંક (ત્રણ દરવાજા પાસે), જૈનબેંક (ભાણેકચોકમાં) ઇન્ડિયન બેંક (ત્રણ શાખા), સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇડિઆ (રીચીરોડ), ધા બોમ્બે સેન્ટ્રલ કોઓપરેટિવ (ભાણેકચોક).

સ્ટોર્સ—દેશી કાપડ વગેરે માલ વેચવા માટે ગુજરાત, ભરતખંડ અને અમદાવાદ સ્વદેશી સ્ટોર્સ હતા. તે બધા બંધ થયા છે.

છાપખાનાં:—ચોપડીઓ, વર્તમાનપત્રો વગેરે છાપવા માટે શહેરમાં ૫૦ ઉપરાંત છાપખાનાં છે. તેમાં ડાયમેંડ બ્યુબિલિ, પ્રજાબંધુ, ગુજરાતી પંચ, સૂર્યપ્રકાશ, આદિત્ય, વગેરે પ્રેસોમાં સારું કામ થાય છે. તેમાં પુસ્તકો ઉપરાંત વર્તમાનપત્રોમાં દૈનિક-સંદેશ, પ્રભાત, આઠવાડિક-પ્રજાબંધુ, ગુજરાતીપંચ, નવજીવન, હિંદી નવજીવન, યંગઇડિઆ; પોલિટિકલ ભોમીઓ, ગુજરાત વર્તમાન અને કાલિઆવાડ સમાચાર, જૈન એડવોકેટ. માસિક-બુદ્ધિપ્રકાશ, ગુજરાત-શાળાપત્ર, વૈદ્યકલ્પતરુ, પોલિટિકલ ભોમીઓ, સુન્દરી સુભોધ, ભાગ્યોદય, સેવક, વગેરે, કુમાર, સ્ત્રીભોધ, ખડાયતામિત્ર, માક્ષપત્રિકા, કંડવા-વિજય, કર્મવીર, નાગર-ઉદય, ભાવસાર શુભેચ્છક, શ્રીમાળી શુભેચ્છક, શ્રી સ્વામિનારાયણ, વેપારી જગત, ખેતીવાડી વિજ્ઞાન, જૈન, સાગર-મતી, પ્રસ્થાન, હિતેચ્છુ વગેરે પ્રગટ થાય છે, તેથી જાતજાતની દેશ પરદેશની ખબરો મળે છે; અને તેથી છાપવાનો ઉદ્યોગ ચાલે છે.

ટાઇપસેટિંગ-છાપખાનામાં વપરાતા ટાઇપ તૈયાર કરવા માટેનાં શાહપુરમાં બે કારખાનાં છે. તેમાં જુના ધસાઈ ગયેલા ટાઇપો ગાળી નાખી, નવા ટાઇપો પાડે છે.

પરચુરણ કારખાનાં:—આ સિવાય સાબુ, ખટન, સોડા-વોટર, ઘ્રશ, દૂધમાં મલાઈ કાઢવાની ડેરી-સંચા વગેરે ધંધાનાં કારખાનાં કેટલાક કરે છે, અને સુતરાઉ કાપડ રંગવા અને છાપવાનું કામ છીપા, અને ભાવસારો કરે છે.

ખેતીની પેદાશ—શહેરની આસપાસનાં ખેતરોમાં અને ગામડામાં ખેતીમાં બાજરી, મગ, મઠ, ચોળા, અડદ, વગેરે ધાન્ય પાકે છે. આ સિવાય બાગાયત મોલમાં શાકભાજીમાં વેંગણ, દૂધી, ભીંડા, કારેલાં, ગિલોડાં, પાપડી, ગવારફળી, ચારીઆં, અળવી, કોળું, મૂળા, મોગરી, અટાટા, મેથી, વગેરે જીંદીજીંદી ઝડતુમાં થતાં શાકભાજી; આદુ, હળદર, લસણ, મરચાં, ધાણા, જીરું વગેરે મસાલા થાય છે, અને તે શહેરમાં જથ્થાબંધ વેચાય છે, અને છત પ્રમાણે પરગામ ચડે છે.

ફળફળાદિ—શિઆળામાં શેરડો, સીતાફળ, બોર, જામફળ, વગેરે; ઉનાળામાં કેરી, તડબુચ, ટેટી, રાયણ, ફાલસાં, પપૈયા વગેરે, અને ચોમાસામાં દાડમ, જાંબુ વગેરે ફળ થાય છે.

ગટરના મેલા પાણીથી પણ શાકભાજી, ફળફળાદિ પકવે છે.

વ્યવહારનાં સાધનો—૧ રસ્તા—શહેર અને પરાંમાં ધમધોકાર વેપાર ચાલતો હોવાથી માલ લાવવા લઈ જવા તથા લોકોને જવા આવવા માટે મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓ તથા પેટા રસ્તાની સડકો પાકી બાંધી છે, અને બંધાતી જાય છે, શહેરના રસ્તા સાંકડા અને વાંકાચુકા છે. રસ્તાઓ કેટલાક તેને લગતા વિભાગ કે નામીયા મથક મકાન કે કોઈ નામીયા પુરુષના નામપરથી ઓળખાય છે. અને ૧૮૮૦ પછીથી કેટલાક નવા રસ્તા રીચીરોડ, રીડરોડ, આલિફ્ટરોડ કાઢેલા છે. હવે પછી નવો રસ્તો કાળુપુરસેલીફ્ટરોડ કાઢવાનો છે.

શાહપુરથી સાબરમતી નદી ઉપર એક નવો ત્રીજો વિશાળ પૂલ લોકોની સરળતા ખાતર બાંધવાનું હતું છે.

શહેરમાં મુખ્ય રસ્તો ભદ્રથી સ્ટેશન સુધી જાય છે. વચ્ચેગાળે તે ઘણો સાંકડો છે. તેનો કેટલોક ભાગ માણેકચોક, રીચીરોડ, રીડરોડ અને ચાર રસ્તા કહેવાય છે.

વાહનો—ભદ્રથી સ્ટેશન સુધી ભાડાની મોટરો ચાલુ દોડે છે. વળી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવા માટે ભાડાની ઘોડાગાડીઓ અને મોટરો પણ મળે છે.

માલ લાવવા લઈ જવા માટે અને શહેરમાંનો કચરો ઉપાડવા માટે મોટરલોરી દોડે છે, તે સિવાય મારવાડી મજુરો હાથ વડે લારીમાં અને બોળઓ ગાડાં, ઊંટ, ગધેડાં અને પેદી મારફતે માલ લાવે છે અને લઈ જાય છે.

દીવાખતી:—મુખ્ય તેમજ નાના રસ્તાઓ ઉપર રાત્રે વીજળી લાઈટ થાય છે, પોળો અને ખડકીઓમાં અજવાળા માટે ફાનસો મૂકેલાં છે. વીજળીની ખતીનું નેડાણ લોકોએ દુકાનો અને ઘરમાં પણ કરી લીધું છે. આતું નેડાણ છાપખાનાં અને બીજાં કારખાનામાં કરવાથી પણ લોકોની સગવડતામાં વધારો થયો છે.

૨ રેલવે-૧ બી. બી. એન્ડ. સી. આર્થ એ રેલવે નટિ-આદ, આણંદ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત અને મુંબઈ સુધી જાય છે, તેથી આ શહેર ગુજરાત, દક્ષિણમાં પુના, મદ્રાસ; પૂર્વમાં ખાનદેશ, માળવા, અને ઠેક બંગાળા સુધી વેપાર ખેડી શકે છે. આ રેલવેને અમદાવાદ વીરમગામ સુધી લખાવી છે તેથી તે કાઠિઆવાડની રેલવે સાથે નેડાયથી શહેરનો કાઠિઆવાડ સાથે પણ વેપારી સંબંધ નેડાયો છે.

આર. એમ. (રજપુતાના માળવા) રેલવે:—અજમેર, મારવાડ, રજપુતાના અને ઠેક દિલ્લી સુધી જાય છે, તેથી ઉત્તર હિંદમાં દિલ્લી, પંજબ અને ઉત્તરના દેશો સાથેનો વેપાર ખેડી શકાય છે.

શાખા રેલવે લાઈનો:—૧ અમદાવાદ પ્રાંતીજ રેલવે:—અસારવા, દહેગામ, તલોદ, પ્રાંતીજ, હિંમતનગર, ઇડર થઈ ખેડ-બ્રહ્મા સુધી જાય છે; તેથી ઇડર અને મોડાસા મારફતે ડુંગરપુર વગેરે સાથે વેપારી સંબંધ નેડાયો છે.

૨ અમદાવાદ ધોળકા બંધુકા રેલવે:—એલિસબિજ, સરખેજ, ધોળકા, બંધુકા થઈ હવે છેક કાઠિઆવાડ સુધી જાય છે.

૩ તાર અને પોસ્ટઓફિસો:—આ શહેરનાં વ્યવહારનાં સાધનોમાં મુખ્ય ભાગ પોસ્ટ ઓફિસો પણ લે છે. પત્રવ્યવહાર માટે અગત્યતા પ્રમાણે ભદ્ર આગળ મોટી હેડ પોસ્ટ ઓફિસ છે, અને તેના તાબાની શહેરમાં રીચીરોડ, રીડરોડ, રાયપુર, કાંકરીઆ,

ખાડીઆ, કાલુપુરચકલા, રેલવેપુરા, દિલ્હીગેટ, ધીકાંટારોડ, શાહપુર, જમાલપુર, આસ્ટોડિયા, પાંચકુવા, શાહીબાગ, કેમ્પ વગેરે સોળ સખ ઓફિસો છે, તેમજ જાહેર રસ્તા ઉપર વચ્ચે વચ્ચે લેટરબોક્સો મૂકેલી છે. સ્ટેશન ઉપર રેલવે પોસ્ટ ઓફિસ પણ છે. ભદ્રની મોટી ટપાલ ઓફિસમાં દેશપરદેશની બધી ટપાલ ફૂટે છે, અને તે શહેરમાં પોસ્ટમેનો મારફતે વહેંચાય છે. આથી મંદેશા અને પત્રવ્યવહાર વગેરે માટે સરળતા થઈ છે. હાલમાં ત્રણ લાખ રૂ. ના ખર્ચે સલાપોસરોડ પર કડાકાના બંગલાની સામે હેડ પોસ્ટઓફિસ માટે નવું મકાન બંધાય છે.

તારઓફિસ:—ભદ્રના મુખ્ય દરવાજા નજીક સરકારી તાર ઓફિસ છે; તે મારફતે શહેરમાં તારના મંદેશા મળે છે. તેમજ પર-દેશ ખાતેના જાય છે. આ સિવાય તારનું બેંગાળ શહેરમાંની રેલવે-પુરા, વગેરે પોસ્ટ ઓફિસો સાથે પણ કંનેલું હોવાથી તારના મંદેશા પહોંચાડવાની ધણીજ સુગમતા થઈ છે.

ટેલિફોન:—શહેર વિસ્તારમાં લાંબું હોવાથી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વેપાર, કામકાજ સંબંધમાં સહેલાઈથી વાતચીત કરી શકાય તેમજ શહેરમાં કંઈ અકસ્માત બનાવ અને તે વખતે તરતજ જોને તેને ખબર મળી જાય માટે શહેરમાં અને શહેર બહાર તેમજ અમદાવાદ મુંબઈ મુંબીનું ટેલિફોનનું પણ સીધું બેંગાળ કંનેલું છે, તેથી વેપારીઓ વગેરે મુંબઈ મુંબી વેપાર અને ઇચ્છેલા માણસ સાથે વાત કરી લે છે.

મ્યુનિસિપાલિટિ (શહેરસુધરાઈ ખાતું) :—શહેરનો વહીવટ મ્યુનિસિપાલિટિ કરે છે. તે (ઇ. સ. ૧૮૫૭માં સ્થપાઈ છે.) શહેરના રહેવાસીઓ તરફથી પસંદગી પામી નિમાયતા—લોકનિયુક્ત લાયક અને આબરૂદાર ૪૮ પ્રતિનિધિઓ અને સરકારથી નીમેલા ૧૨ સખશો સાથે મળીને ૬૦ સભાસદો શહેરનો કારભાર ચલાવે છે. આ ગૃહસ્થો મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલર કે સભાસદો કહેવાય છે, તેમાં ૪૮ રૈયત તરફના કે લોકનિયુક્તમાં ૩૬ ૧૬૬, ૧૦ મુસલમાન અને ૨ ખારસી છે.

મ્યુનિસિપાલિટિની ફરજ:—શહેરમાં રસ્તા બંધાવી દુરસ્ત અને સાફ રખાવવાનું, રાત્રે દીવાબત્તી કરવાનું, શહેરમાં ચોકખું પાણી પુરું પાડવાનું, મેલા પાણીનો નિકાલ કરવાનું, કેળવણી આપવા માટે શાળાઓ ચલાવવાનું, દર્દીઓને દવા આપવા માટે દવાખાનાં, શીળી ટાંકવા માટે શીતળાખાતું ચલાવવું, શહેરમાં આગ લાગે તો તે હોદ્દાવવાનું, શહેરમાં કાદેલાં, સડી ગયેલાં સાફ પાન, ફળફળાદિ વેચાતાં અટકાવવાનું, શહેરનો કચરો, વગેરે દૂર કરાવવાનું, બજાર સાફ રખાવવાનું વગેરે કામ કરવા માટે જોઈતો ખર્ચ વસુલ કરવા માટે લોકો પાસેથી કર લે છે. હાલમાં રેલવે મારફતે બહાર ગામથી શહેરમાં આવતા માલ પર જકાત લેવાય છે: તેથી દરવાજે દરવાજે નાકાં રાખી જકાત લેવાતી હતી તે બંધ કરી તમામ નાકાં ઉઠાડી દીધાં છે.

ન્યાયાખાતું:—શહેરમાં બનતા ગુન્હા ચુકવવા માટે ઓનરરી ન્યાયાધીશની કોર્ટ છે, તે મારફતે શહેરમાં બનતા ગુન્હાના ચુકદા થાય છે. આ સિવાય બીજી સરકારી કોર્ટો ભદ્રમાં છે, તેમાં લહેણ-લહેણ, મારામારી વગેરે નકરારનો માનિસ્ટ્રેટો ઇન્સાફ ચુકવે છે.

પોલીસખાતું:—ફોજદારી ફરિયાદોનો નિકાલ માનિસ્ટ્રેટો તેમના અધિકાર પ્રમાણે કરે છે. શહેરમાં બનતા ચોરી, મારામારી, ખુન, વગેરે ગુન્હા ન અને તેની ગંભીર રાખે છે, અને તે માટે કેસો કેસો અમુક ડિવિઝન પાડી તે લક્ષમાં પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર નીમેલા છે. શહેરમાં બનતા ગુન્હાની પોલીસ નોંધ પ્રથમ ગાયકવાડની હવેલીમાં પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર કરે છે, પછી કોર્ટમાં તે કેસ રજુ થાય છે. પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટરોના ઉપરી જિલ્લાના પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ છે. સિટિ પોલીસ દિલ્હીદરવાજા બહાર પોલીસ લાઇન કે જે લીલ પટ્ટણ કહેવાય છે ત્યાં રહે છે.

કેળવણીખાતું:—શહેરમાં ગુજરાતી, ઉર્દુ, અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ભાષાનું શિક્ષણ આપવા માટે શાળાઓ, કોલેજો પાકશાળાઓ તેમજ ધર્મનું શિક્ષણ આપવા માટે ધાર્મિક શાળાઓ પણ છે.

શહેરમાં પ્રાથમિક કેળવણી આપવા સંબંધનો વહીવટ મ્યુનિ-

સિપાહિટિ, મ્યુનિસિપલ સ્કૂલઓડના ચેરમેન, એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર અને સુપરવાઈઝરોની મદદથી કરે છે. બધી મળીને ૧૦૦ બેપરાંત સ્કૂલો છે, અને તેમાં ૧૫૦૦૦ છોકરાં કેળવણી લે છે. શહેરમાં ફરનિઆત કેળવણી દાખલ થાય તો બીજાં ૧૬૦૦૦ છોકરાં વધે તેમ છે.

મ્યુનિસિપાલિટિ હસ્તક ચાલતી પ્રાથમિક એથા ધોરણ સુધીની ગુજરાતી ૮૭ દિવસની ને ૬ રાત્રિશાળાઓ મળી ૬૩ છે, અને ઉર્દુ ૨૦ શાળાઓ છે.

ધોરણ ૫ થી ૭ સુધી શિખવનારી ગુજરાતી ૩ અને ઉર્દુ ૧ મળી ચાર વર્નાક્યુલર હાઈસ્કૂલો છે. બધી પ્રાથમિક શાળાઓમાં શુમારે ૧૫૦૦૦ છોકરા કેળવણી લે છે.

મિશનરી તરફથી ચાલતી ૩ ગુજરાતી શાળાઓમાં ૬૦૦ છોકરા ભણે છે.

મજુર શાળાઓ—બધી ૨૩ છે. તેમાં આઠ દિવસની અને ૧૫ રાત્રિની છે. સાથે થોડી કન્યાઓ પણ ભણે છે. તેમાં ૧૨૭૦ છોકરા અને ૩૦ છોકરીઓ મળી ૧૩૦૦ છોકરાં ભણે છે. આ શાળાઓ મજુર મહાજન તરફથી, મિલ માલિકોએ એકઠા કરેલા તિલક સ્વરાજ્ય ફંડના વ્યાજ-માંથી તેમજ મહાજનના ફંડમાંથી ચાલે છે.

આ સિવાય શહેરમાં બીજા ગામડી, ખાનગી રાષ્ટ્રિય શાળાઓ અને મિલોમાં મિલમજુરોનાં ઝાકરાં માટે પણ કેટલીક શાળાઓ ચાલે છે.

કન્યાશાળાઓ—વનિતાવિશ્રામની શાળાઓ, શ્રાવિકાશાળા, ગંગાબાઈ, પ્રધાનબાઈ, હરકોરશોઠાણી, દિવાળીબાઈ, શેઠ મગનભાઈ કરમચંદ અને રણછોડભાઈની કન્યાશાળાઓ; પારસી ગર્લ્સ સ્કૂલ, અન્નુમને હસ્લામ કન્યાશાળા, ૬ મિશન કન્યાશાળાઓ અને બીજા ૨૦ મ્યુનિસિપલ કન્યાશાળાઓ, મજુર કન્યાશાળામાં ૮૦૦ અને બીજા કન્યાશાળામાં મળીને શુમારે ૩૦૦૦ બાળાઓ કેળવણી લે છે.

કન્યા કોલેજો—ત્રી શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે મહાલક્ષ્મી ક્વિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, મિશન જનાના ટ્રેનિંગ કોલેજ, વીમેન હાઈસ્કૂલ, મહિલા વિદ્યાલય અને મહિલા પાઠશાળા (ક્વિમેલ હાઈસ્કૂલ અને કોલેજ) કે જે પ્રીકેસર કર્વેની સ્ત્રીઓ માટેની પુનાની યુનિવર્સિટિના બંધારણ મુજબ ચાલે છે તેની સાથે વનિતાવિશ્રામ છે, તે ખાટીઆ દેશાઈની પોળમાં છે.

અંગ્રેજી શાળાઓ—અંગ્રેજી કેળવણી આપવા માટે શહેરમાં સરકારી તથા ખાનગી ૮ હાઈસ્કૂલો અને બીજા કોલેજો છે.

મુખ્ય સરકારી ચાર. સી. (રણછોડલાલ છોટાલાલ) હાઈસ્કૂલ, અને પ્રોપાયટરિ હાઈસ્કૂલ એ બે મુખ્ય છે. તે

સિવાય જો એલ; મોડેલ, સિટિ, ટ્યુટોરિઅલ એ હાઇસ્કૂલો છે. તેમાં અંગ્રેજ સાત ધોરણ સુધી શિખવાય છે. સરકારી હાઇસ્કૂલને અંગ્રેજ અંગ્રેજ પહેલાં ત્રણ ધોરણ શિખવનારી એક મિડલ સ્કૂલ છે.

કન્યા કેળવણી માટે વીમેન હાઇસ્કૂલ છે. તે મહાલક્ષ્મી ક્રિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

કોલેજો—અંગ્રેજ ઉચ્ચ કેળવણી આપવા માટે ગુજરાત કોલેજ છે, તે સાથે સાયન્સ કોલેજ, સિડનહામ લાયબ્રેરિ અને જ્યોર્જ ફ્રિડથહોલ જેડેલાં છે. આ સંસ્થાઓ સર ચિનુભાઈએ ખંધાવી છે.

ગુજરાતમાં પુરુષ શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે પ્રેમચંદ રાયચંદ મેલ-ટ્રેનિંગ કોલેજ અને ઉર્ફુ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ છે.

ખ્રિસ્તી ધર્મશિક્ષણની કોલેજ—સાયન્સ કોલેજ સામે એ મિશનરી ધાર્મિક કેળવણીની સંસ્થા છે.

સંસ્કૃત અને જ્યોતિષ શાળાઓ:—શ્રીનગર અમદાવાદ સંસ્કૃત પાઠશાળા ભાઈશંકરભાઈની, ખહેચરદાસ અને સ્વામિનારાયણની સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ, અને જોશી ઉત્તમરામ દલસુખરામ, ગિરિનશંકર હરિશંકરની જ્યોતિષ પાઠશાળાઓ છે.

ખહેરાં મુંગાંની શાળા:—એ પાંચકુવા રસ્તાપર નમુનેદાર શાળા છે.

વ્યાયામશાળા—અખાડા—શહેરમાં રાષ્ટ્રિય શાળાઓ, હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો, કોલેજોમાં કસરતશાળાઓ છે, તેમાં શારીરિક કેળવણી અપાય છે. 'ગુજરાત વ્યાયામ મહળ' હસ્તક ચાલતા અખાડા છે. તેમાં સારંગપુરનો અખાડો જોવાલાયક છે.

લાયબ્રેરિઓ—પુસ્તકાલયો:—શહેરમાં વાંચન માટે ખાસ પુસ્તકશાળાઓ સ્થપાયેલી છે. તેમાં મુખ્ય લાયબ્રેરિઓ નીચેની છે.

હીમાભાઈ લાયબ્રેરિ (ભદ્ર સામે,) આપારાવ લોખાનાથ લાયબ્રેરિ (રાયપુર દરવાજા બહાર) રીચીરોડપર દાદાભાઈ નવરોજી, મણિલાલ રણછોડલાલ, સારંગપુરમાં ભાઈશંકર નાનાભાઈ, રાયપુરમાં વીરચંદ હીપચંદ, દરીઆપુરમાં મિત્રમંડળ, કાળુપુરમાં હમીદીયા કે લાલા લજપતરાય, અને ઈડરીઆ ચક્રલામાં લક્ષ્મીપ્રસાદ, શંભુપ્રસાદ અને ત્રણ દરવાજા પાસે ચંગમેન મોહમેડન એસોશિએશન. એ લાયબ્રેરિઓ છે.

દવાખાનાં—મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી ૮ દવાખાનાં રેવાખાઈ ડિસ્પેન્સરિ, જમાલપુર, એં ૭૦ હુવા, શાહપુર, અસારવા,

સરસપુર, રાજપુર, આ સિવાય રણછોડલાલ હોમ મેડિકલ રિલિફ ઇન્સ્ટિટ્યુશન, એ સંસ્થા છે. ત્યાંના ડૉક્ટર ઘેર ઘેર ફરી બહાર જઈ ન શકે તેવાં અપંગ અને ગરીબ દર્દીઓને તેમને ઘેર જઈ દવા આપે છે. અને સરકાર તરફથી સિવિલ હોસ્પિટલ ચાલે છે, તેમાં આંખનું દવાખાનું અને સુવાવડ ખાતાના હોલો એ બન્ને ખા. ૦ બ. ૦ નંવરોજી વડીલે બંધાવેલા છે.

આ સિવાય બહેચરદાસનું દવાખાનું, રણછોડલાલનું, સ્ત્રીઓ માટે વિક્ટોરિયા જ્યુબિલિ, જૈવાબાઈ સુવાવડખાનું. શેઠ માણલાલ મગનલાલનું મફત દવાખાનું, ગાંડાની હોસ્પિટલ, ઢોરોનું, પતીયાનું એ દવાખાનાં છે.

શીતળા-વેકિસનેશનખાતું શહેરમાં શીળી ટાંકવાનું કામ શીતળા ડોક્ટરો-વેકિસનેટરો, વેકિસનેટર ઇન્સ્પેક્ટરની દેખરેખ નીચે કરે છે.

ધર્મશાળાઓ—૧ રેલવે સ્ટેશન સામે-જૈવાબાઈ ધર્મશાળા, સ્ટેશન આગળ મુસલમાનોને ઉતરવા આમીના મસીદનું મુસાફરખાનું છે.

સ્ટેશનથી સાકરબજારના રસ્તે—શેઠ મણિલાલ રણછોડદાસ મેન્શન્સ વિશ્રામભુવન, તથા શેઠ હરિવલ્લભ મૂળચંદની ધર્મશાળા.

સ્ટેશનથી સારંગપુરના રસ્તે—શેઠ મગનલાલ કરમચંદની અને ભાડીયાની. પાંચકુવા જવાના રસ્તે—લલ્લુભાઈ કરસનદાસની, અને ઈશ્વરલાલ ઝોછવરામની. કપાસીઆ બજારમાં—આગાખાન બિલ્ડિંગ.

રતનપોળ-મરચીપોળમાં—શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઈની ધર્મશાળા.

મિરજપુરમાં—દિગંબર જૈનોની ધર્મશાળા, અને પાંડસી અગિયારી.

શાહપુરમાં—શેઠ રણછોડલાલ છોટાલાલની ધર્મશાળા.

શાહપુર નાકા આગળ—ગ્રાન્ડ હોટેલ, તેમાં યુરોપીઅનો ઉતરે છે.

આ સિવાય ઘણે ઠેકાણે ધાર્મિક મંદિરો, આશ્રમો, અપાસરા, અખાડા, મસીદો વગેરે છે. ત્યાં સાદુ, સંત. ફકીરો અને નિર્ધનો થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઈ તે બાંધનારાને આશીર્વાદ આપી વિદાય થાય છે.

વાડીઓ—ધીકાંટા પાસે શેઠ મગનલાલ કરમચંદની અને પાનાભાઈની, દશાપોરવાડ મેઘ્રી વાણીયાની, પાનકોરનાકે ધાંચીની, બ્રહ્મચારીની (તેમાં શાન્તિભુવન થીએટર છે,) વાડીઓ છે; મિરજપુરમાં બાકરઅલીનો વડો, શાહપુરમાં અને ત્રિમદરવાળ પાસે તાણીઆ મહાજનની વાડીઓ, દાણાપીઠમાં ફૂલીયાની, જમાલપુર જતાં ભગુભાઈ નો વડો અને દરાનામરની વાડી, હાળની પોળમાં, દશાડીસાવાળ વાણીયાની, શાકમારકીટ અને

હાનપટેલની પોળમાં વીસા શ્રીમાળીની, ટંકશાળ પાસે વીસાપોરવાડ મેશ્રી વાણીઆની, રીચીરોડ પાસે રાવતની વાડીઓ છે તેમાં ત્રીજો શેરખબર છે, આડીઆમાં નાગસેની, પાંચકુવા પાસે કડીઆ, રંગરેજ; અને કંસારાની, દોલતખાનામાં ઐદીચ્ય બ્રાહ્મણોની, સુતારની અને દરજની વાડીઓ છે, અને કાળુપુરમાં ગજઆણીવાળા મહાજનની અને તરગાળાની વાડીઓ છે.

છાત્રાલયો—સત્યાગ્રહાશ્રમ, વૈશ્વસભા, જમાલપુર જતાં રસ્તે જૈનશ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક બોર્ડિંગ, દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ, સરખેજ રોડપર કડવા પાટીદાર બોર્ડિંગ છે. સિવાય લેઉવા પાટીદાર, ઐદીચ્ય, ખડાયતા, સાહોદરા, શ્રીમાળીની એ બોર્ડિંગો; માધવલાલ હોસ્ટેલ છે.

અનાથાશ્રમો—મહીપતરામનું, બેરોનેટ ચીનુભાઈનું, કાગડાપીઠનું.

બાગ—વિક્ટોરિઆગાર્ડન, ટેમ્પલ ગાર્ડન, નગીના વાડીનોબાગ, માધુબાગ, દિલ્લી દરવાજા બહાર પેન્ટરબાગ, શાહીબાગ, ચીનાબાગ.

નાટકશાળાઓ (થીએટરો):—અનાંદભુવન (ધીકોટે સિવિલ હોસ્પિટલની બાજુએ), શાંતિભુવન (ધીકોટે બ્રહ્મચારીની વાડીમાં), ભારતભુવન (ધીકોટે ગેટ સામેની ગલીના નાકે), ખાસ્તર (શેઠ મગનલાલની વાડી સામે), ગેઈટી (વલંદાની હવેલી સામે),

સીનેમા-વિક્ટર (ગેઈટીથીએટરમાં), કાઉન, ઇંગ્લિશ, મુન, સીનેમા ડી ક્રાન્સ (રીચીરોડપર) નોવેલ્ટી (અનાંદભુવન થીએટરમાં), કોલીનુર (રેલવે સ્ટેશન સામે) એ સ્થળ છે.

ચોધડિઆં—પાદશાહના હજીરામાં, પીરમશાહના રોજમાં અને સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં નિયમસર ચોધડિઆં વાગે છે.

શમશાનગૃહો—દ્વૈધેશ્વરમાં મુક્તિસદન, જમાલપુરમાં ભાઈશંકર નાનાભાઈનું, સોમનાથ ભૂધરભાઈનું અને શાહપુરમાં જૈનોનું ઉંચ વર્ણના હિંદુઓ માટેનું શાન્તિસદન, વગેરે છે.

વલંદાનું કબરસ્તાન અને પારસોઆનું દખ્ખનું પણ કાંકરીઆથી પશ્ચિમે થોડે દૂર છે.

પુરવણી.

શહેરમાંનાં જોવા લાયક પ્રખ્યાત સ્થળો.

રીડરોડ—રેલવે સ્ટેશન, રેવાબાઈ ધર્મશાળા, મસ્કી મારકીટ,

મોતીલાલ હીરાભાઈ મારકીટ, રણછોડલાલ છોટાલાલ દવાખાનું, જ્યુબિલિ હોસ્પિટલ, ટેલિફોન ઓફિસ, પાંચકુવા મારકીટનો કુઆરો.

રીચીરોડ—પાંચકુવાની વાવ, ઇંગ્લિશ સીનેમા, દાદાભાઈ લાયબ્રેરિ, શેઠ મણિલાલ રણછોડલાલ લાયબ્રેરિ, ખાલા હનુમાન, મહાવીર સ્વામિનું દેરાસર, પોસ્ટઓફિસ, વલંદાની હવેલી, સેંદ્રલબેંક, જીમામસીદ, ત્રણ દરવાજા.

ભદ્ર—ભદ્રકાળીમાતા, હેડ પોસ્ટઓફિસ, આજમખાનનો મહેલ, સ્મોલકોળ કોર્ટ, શેસનકોર્ટ વગેરે કોર્ટો; તારઓફિસ, મિડલસ્કૂલ, હીમાભાઈ લાયબ્રેરિ, અલેક્ઝાન્ડર મસીદ, ટેમ્પલબાગ, કારંજ, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, પ્રેમાભાઈ હોલ, ઓરિએન્ટલ વીમા કંપની, પીઠ ધનજીશાહનું સોડાનું કારખાનું, ભદ્રનો કિલો, કિલામાં કલોકટોવર, એન્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, એન્જિનીઅર, તાલુકદારી સેટલમેન્ટ, સિટિ માનિસ્ટ્રેટ, સમ રજિષ્ટ્રાર અને કલેક્ટરની ઓફિસો, ઇમ્પિરિઅલબેંક, ગુજરાત કલબ અને રાજની મસીદ છે,

ઓલિફન્ટરોડ—વિક્ટોરિઆગાર્ડન, બહેચરદાસની મિલ, અંબ્રે જોનુદેવળ, મિશન સ્કૂલ, સસ્તુંસાહિત્યવર્ધકકાર્યાલય. સંસારસુધારા હોલ, પ્રાર્થનાસમાજ મંદિર, પ્રેમચંદ નાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, સ્ત્રીલાયબ્રેરિ, પારસી અગિઆરી, મ્યુનિસિપાલિટી-કોઠો, દાણાપીઠ.

માણેકચોક—પાદશાહનો હજીરો, રાણીનો હજીરો, માણેકનાથની મઠી, મણિલાલ રણછોડલાલનો કુઆરો, શેરબજારનો હોલ, બહુ ચરાજનું મંદિર, મશાણીઆ હનુમાન, શાકમારકીટ, તિલકમેદાન છે.

ખાડીઆ—હુટકેશ્વર મહાદેવ, વનિતાવિશ્રામ, પોસ્ટઓફિસ.

સારંગપુર—રણછોડજી અને દ્વારકાનાથજીનાં મંદિરો, ભાઈ શંકર નાનાભાઈ લાયબ્રેરિ અને રેવાબાઇનું દવાખાનું છે.

રાયપુર—મદનગોપાળની હવેલી, વીરચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરિ, મોરલીધરનું મંદિર, છખીલા હનુમાન, અને પોસ્ટઓફિસ છે.

આસ્ટોડિઆ—દસ્તુરખાનની મસીદ, રાણી સિપ્રીની મસીદ.

જમાલપુર—ગાયકવાડની હવેલી, કાયની મસીદ, મ્યુનિસિપલ દવાખાનું, અને પોસ્ટઓફિસ છે.

ખાનપુર—એક પત્થરની મસીદ, શાહ વઝીરુદ્દીનનો રોબો.

ઝવેરીવાડ—પાંજરાપોળ, જૈન દેરાસરો, શેઠ દલપતભાઈની ગંગાબાઈ જૈન કન્યાશાળા, અને સ્વામિનારાયણ મંદિર છે.

દરીઆપુર—અચરતલાલ વેરાગીનું અન્નસત્ર અને તે ઉપરનું કલોકટાવર, શેઠ ગળદાસે અંધાવેલો વાવડખાતાનો હોલ, પ્રેમદરવાજો જનાવરોની (વેટરનરિ) હોસ્પિટલ, સન્યુદાસ મહારાજનું મંદિર અને મિત્રમંડળ લાયબ્રેરિ છે.

ઈડરીઆ—રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇસ્કૂલ, ખેચરદાસ દવાખાનું, લક્ષ્મીપ્રસાદ શંભુપ્રસાદ લાયબ્રેરિ, પોસ્ટઓફિસ છે.

શાહપુર—રોકડીઆ હુનુમાન, શેખ હુસેન અહમદચીસતીની મસીદ, એલીઆની મસીદ, રણછોડલાલ છોટાલાલ મીલ, ઇલેક્ટ્રિસિટી ઓફિસ અને કારખાનું, અને પોસ્ટઓફિસ છે.

મિરજાપુર—નગરશેઠનો અંગલો, ઇન્ડસ્ટ્રિઅલ બેંક. લીડબંજન હુનુમાન, અંબાલાલ સારાભાઈનો અંગલો, મજુરઓફિસ, અને પારસી ધર્મશાળા, ટેલિફોન ઓફિસ, ગ્રાંડ હોટેલ, માઉન્ટકરમલ સ્કૂલ, રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તી દેવળ છે.

ધીકાંટા—પીરમદશાહનો રોબો, સિવિલ હોસ્પિટલ, આનંદભુવન. (તેમાં નોવેલ્ટી સીનેમા) શાંતિભુવન, માસ્તર. અને ભારતભુવનનાં થીએટરો, જેસીંગભાઈની અને શેઠ મગનલાલ કરમચંદની વાડીઓ, મજુર હોસ્પિટલ અને પોસ્ટઓફિસ.

કાળુપુર—સકરખાનની મસીદ, અંબાજી, રણછોડજી અને મદનમોહનજીનાં મંદિરો, હુમીદીયા કે લાલાલજીપતરાય અને દશાપોરવાડ યુવક મિત્રમંડળ લાયબ્રેરિઓ, ગોસાંઈજીનું મંદિર, કલોકટાવર.

અસારવા—દાદાહરિની વાવ, માતર ભવાનીની વાવ, આચાર્યજીની બેઠક, શ્રીનાથજીનું મંદિર, નીલકંઠ મહાદેવ, અસારવા સ્ટેશન.

સરસપુર—અંબાજીનું મંદિર, સરસપુરની દક્ષિણમાં મલેક

સાખાનનું તળાવ અને નરસિંહજીનું મંદિર, પોસ્ટઓફિસ, શેઠ મણિલાલ મગનલાલ જેયંદનો વિશાળ બંગલો અને બાગ છે.

ગોમતીપુર—નરસિંહજીનું મંદિર, શેઠ રણછોડલાલ ગીરધરલાલના મહાદેવ, ઓવરબ્રિજ, રામકૃષ્ણ, ગોમતીપુર વગેરે મિલો છે.

શહેરના દરવાજા બહાર જેવા જેવાં સ્થળો

ગણેશખારીના દરવાજા બહાર—માણેકબુરજ, એલિસબ્રિજ, સાબરમતી નદીની સામે પાર માણેકનાથનું સ્થાનક, ગુજરાત કોલેજ, સાયન્સ કોલેજ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ—મહાવિદ્યાલય, પુરાતત્ત્વમંદિર, અને શેઠસાહુકારોના બંગલા, માણેક અમ્મસ ફેક્ટરિ.

ખાનપુર દરવાજા બહાર—નદીમાં શહેરનાં તાબુત ઠાંડાં કરે છે.

શાહપુર દરવાજા બહાર—કાગળનું કારખાનું, ડિસ્ટેલરિ. શાન્તિસદન શ્રમશાનગૃહ.

દિલ્હી દરવાજા બહાર—માધુપરં, હુડીસીંગનું દહેરું અને વાડી, સામે ગાંડાંની (મેન્ટલ) હોસ્પિટલ દ્વંધેશ્વરજતાં મોતી મસીદ, ચીનાબાગ. દ્વંધેશ્વર મુક્તિસદનશ્રમશાનગૃહ, ચીનુભાઈ શિવાલય, વોટરવર્ક્સ—પાણીની ટાંકી, દ્વંધેશ્વરનો ઓવારો; સામે કાંઠે સત્યાગ્રહાશ્રમ, માધવલાલ હોરટેલ, દરીઆખાનનો ધુમટ, પોલીસ લાર્મન (લીલ પદટણુ), લીમનાથ અને ખડગધારેશ્વર. શાહીબાગ, સર ચીનુભાઈનો બંગલો, સાબરમતી રેલવેપૂલ, સાબરમતી જેલ; સાબરમતી સ્ટેશન, કાંપ, કાંપના હનુમાન વગેરે.

દરીઆપુર દરવાજા બહાર—હુડીપરં, ખારડોલપરં. બિલાડીનો બાગ, અહીંથી રસ્તો કાંપમાં જાય છે. હુરિવલ્લભ મૂળચંદની, માણેકચોક અને બીજી મિલો છે.

ત્રેમ દરવાજા બહાર—આટામિલ, અને મનસુખભાઈની મિલો છે, અહીંથી અસારવા અને આચારજીની બેઠકે જવાય છે.

કાળુપુર દરવાજા બહાર—દાણાપીઠું, સાકર બજાર; કપાસીઆં, એરંડાનાં અને રેવડી બજારો; મસ્કતી મારકીટ, વગેરે.

પાંચકુવા દરવાજા બહાર—પાંચકુવા કાપડ મારકીટ, કાપડની દુકાનો, પોલીસગેટ, ફ્રીબન્દાનું મોટું હોટેલ રણછોડલાલ અને જ્યુબિલિ હોસ્પિટલો અને પોસ્ટઓફિસ છે.

સારંગપુર દરવાજા બહાર—માધુ-માધવબાગ, મીઠાની વંખાર. માધુભાઈ મિલ, ધૂળતા મિનારા, સરસપુર અને ગોમતીપુર જતા રસ્તા, ગોમતીપુર પાસે નરસિંહજીનું મંદિર અને લાકડાંની લાટીઓ છે.

વડનીગેટના દરવાજા બહાર—મહીપતરામ અનાયાશ્રમ, આટામીલ, અને મોતીલાલ હીરાભાઈની મિલ છે.

રાયપુર દરવાજા બહાર—કામનાથનું શિવાલય, આપારાવ ભોળાનાથ લાયબ્રેરિ. કોટનમિલો, દિવાસળી મિલ, વહોરાઓનો રોન્ને, કાંકરીઉં અને નગીનાવાડી, અને બળીઆકાકાનું સ્થાનક, શુશકર અને દેડડી એ બે તળાવો, વલંદાનું કબરસ્તાન, મણીપુર છે. વળી પારસીઓનું દબમું છે, ત્યાં જવારો તેમણે કરેલો પાકો રસ્તો છે.

આરટોડિઆ દરવાજા બહાર—કાગડાપીઠ-રંગતપતીયાનું દવાખાનું, દોરેના શુક્રવારનું બજાર, નવાપુરા બહુચરાજી, શાહઆલમનો રોન્ને, ચંડોળા તળાવ છે. અહીંથી લાંબા, જેતલપુર, ખારેજ અને નવાગામ જવાય છે.

જમાલપુર દરવાજા બહાર—જગન્નાથનું મંદિર, જૈન દેરાસરો, કેલિકો મિલ; બહેરામપુર, સોમનાથ ભૂધર અને સપ્તર્ષિના એ ત્રણ ઝાવારા, ગટરનું કારખાનું, સુએજશર્મ, રમશાનગૃહ, શાહવાડી, ઘોળકા અને પીરાણા જવાનો માર્ગ છે.

ખાનજહાન દરવાજા બહાર—ખ્રિસ્તીઓનું કબરસ્તાન છે.

રાયખડ દરવાજા બહાર—નદી કાંઠે છીપા કપડાંને રંગ દેવાનાં કપડાં ધુએ છે. રાયખડથી આજમખાનના દરવાજા સુધી નદીકાંઠે ગાયકવાડની હવેલીની દિવાલ છે.

દસકોઈ તાલુકાની ભૂગોળ.

અમદાવાદ શહેર દસકોઈમાં છે, આ તાલુકાની ૯૬ શહેરની આસપાસ દશકોશી-દશ ગાઉ ફરતી આવેલી હોવાથી દશકોશી અથવા દશકોઈ કહેવાય છે.

દસકોઈ તાલુકાની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૨૯ માઇલ અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ ૨૧ માઇલ છે. આ તાલુકાની રાજ્યવ્યવસ્થા માટે

ઉત્તર દસકોઈ અને દક્ષિણ દસકોઈ એવા બે ભાગ પાડેલા છે. તેમાં ઉત્તર દસકોઈનું ક્ષેત્રફળ ૧૯૨ ચો. માઇલ અને વસ્તી ૩,૫૦,૨૭૫ માણસની; તેમાં અમદાવાદ શહેર ૧ અને ૮૫ ગામો છે અને દક્ષિણ દસકોઈનું ક્ષેત્રફળ ૨૧૫, ચો. મા. ૬૯ ગામ અને વસ્તી ૬૩,૬૯૯ માણસની છે. અને ભાગોની વસ્તી ૪,૧૩,૯૭૪ છે, તેમાં ૨,૭૦,૯૧૪ માણસની વસ્તી તો અમદાવાદ શહેરની છે.

સીમા--ઉત્તરે ગાયકવાડનો કંડી પ્રાંત, દક્ષિણે ખેડા જિલ્લો અને ધોળકા તાલુકાનો ફેટલોક ભાગ, પશ્ચિમે સાણંદ તાલુકો અને પૂર્વે ગાયકવાડી મુલક છે.

કુદરતી વિભાગ--ઉત્તર તરફનો ભાગ ઉચો છે, જમીન રેતાળ અને ગોરાડુ છે. દક્ષિણ તરફનો ભાગ નીચો છે. જમીન ઘણા ભાગે કાળી છે.

કુદરતી દેખાવ--આ તાલુકો, એકંદર સપાટ, ઝાડપાનથી ભરપુર અને આંખને રમણીય લાગે તેવો છે. આ તાલુકાની જમીન ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ વહેતી નદીઓથી ચીરાએલી છે; અને નદી-ઓના પૂરથી ફળદ્રુપ અને છે.

કુંગરા--આ તાલુકામાં કુંગરા નથી, પણ એકદવ, પાલડી મિરોલી, વસઈ, વીંઝોલ વગેરે ગામો પાસે રેતીની નાની નાની ટેકરીઓ આવેલી છે, ઉત્તર તરફનો ભાગ ઉંચાણવાળો અને દક્ષિણ તરફનો નિચાણવાળો છે.

નદીઓ--સાબરમતી, ખારી અને મેંદો એ ઉત્તર દસ-કોઈમાં અને સાબરમતી અને ખારી દક્ષિણ દસકોઈમાં વહે છે.

સાબરમતી--(૨૦૦ માઈલ)--એ અંબાજીના પવિત્ર ધામથી થોડે દૂર આરાવલી પહાડમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતમાં પડે છે. તે કળિયુગમાં પવિત્ર મનાય છે. તેના કાંઠે અમદાવાદ શહેર અને નજીક ખડ્ગધારેશ્વર, ભીમનાથ, નારાયણઘાટ, દૂધેશ્વર અને સમર્પિ એ પવિત્ર સ્થળો અને અચીએર, કોચરખ, પાલડી, વાડળ એ ગામો આવેલાં છે.

આ નદી ગુજરાતમાં સૌથી મોટી છે, અને તે ઇશાનથી નૈઋત્ય તરફ વહે છે, રેલ આવે છે, ત્યારે તેના બાઠામાં કાંપ કરે છે, તેથી જમીન રસાળ બને છે. કોઈવાર રેતીના થર પણ પથરાય છે ત્યારે જમીન નકામી બને છે. બાઠામાં સકરટેટી, તરબુચ, બટાટા, શેરડી, તમાકુ, એરંડા, શાકભાજી વગેરેનો પાક સારો થાય છે. સાબરમતીની સકરટેટી વખણાય છે.

ખારી (૧૦૫ માઇલ)—એ પ્રાંતીજ તાલુકાની ઉત્તરેથી નીકળી સાબરમતીને મળે છે. તેના કાંઠે સાણોદા, રાયપુર, વહેલાલ, ભુવાલડી, ગામડી, અને વાંચ આવેલાં છે.

એનું પાત્ર છાછરું અને સાંકડું છે. તે ધામતવાનની આગળ દક્ષિણેના ઢાળ લઈ મેંદોને મળી જવાનું વલણ કરે છે, તેથી વચ્ચે માટીનો બંધ બાંધી તેમનો સંગમ થતા અટકાવવામાં આવેલો છે.

મેંદો:—મહીકાંઠા નજીકના હુગરામાંથી નીકળી ખેડા જિલ્લામાં વાતરકને મળે છે, એનું પાત્ર સાંકડું પણ ખારીથી પહોળું છે, અને તે દસકોઈ તાલુકાની પૂર્વે વહે છે. તેના કાંઠે ચાંદીચલ અને વડોદ છે.

તળાવો:—કાંકરીઉં, ચંડોળા, વસઈટેંક, મલેક સાબાન એ ચાર મોટાં અને બીજાં નાનાં છે.

વસઈટેંક:—એ છપનાંઆ દુકાળમાં સવા માઇલ ઘેરાવાનું દુકાળીઆનાં દુઃખનિવારણ અર્થે વસઈ ગામ પાસે બાંધાવ્યું છે, તેમાં ખારીનું પાણી કાંસ વાટે લઈ શકાય છે. બીજાં તળાવોનું વર્ણન પહેલાં અપાયેલું છે.

કુવા:—આ તાલુકામાં કુવા ઘણા છે, તેથી ખેતીના કામમાં તેના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે.

કાંસ:—ખારીમાંથી રાયપુર પાસેથી કાંસ કાઢી રાયપુર, આગા-સણ, મુઠીઆ, નરોડા પાસે થઈ ચંડોળા તળાવમાં પાણી એકઠું થાય છે, ત્યાંથી વટવા થઈ દક્ષિણ દસકોશીમાં જાય છે. આ કાંસની આસ-પાસનાં ગામોમાં કાંસ ઉપરનાં ખેતરોમાં પાણી પુરું પાડે છે. આ પાણીથી શેરડી અને ડાંગરના પાકને સારી મદદ મળે છે. કાંસ વાટે પાણી પુરું પાડનાર સરકારી ખાતું ઇરીગેશન કહેવાય છે.

આખોલવા:—વરસની શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું એ ત્રણ ઋતુઓ છે.

શિઆળામાં ટાઠ વિશેષ પડે છે. કોઈવાર હિમ પડે છે, અને ખેતીના પાકને નુકસાન કરે છે, આ ઋતુમાં ઘઉં, ચણા, તમાકુ, જવ, સરસવ, શેરડી, એરંડી, કપાસ પાકે છે. નવેંબરથી ફેબ્રુઆરિ સુધી શિઆળો રહે છે.

ઉનાળામાં તાપ ઘણો પડે છે. આ ઋતુમાં કેરી, રાયણ, સકરટેટી, મહુડાં, વગેરે થાય છે. કુવાના પાણીથી કેટલેક સ્થળે કાંજ, ચણો વગેરે પકવે છે, માર્ચથી જૂન સુધી ઉનાળો રહે છે.

ચોમાસામાં વરસાદ સરેરાસ ૩૦ ઇંચ સુધી વરસે છે. આ મોસમમાં ધાન્ય, કપાસ, કઠોળ વગેરેનું વાવેતર થાય છે.

રેતાળ જમીનને લીધે સુખાકારી સારી રહે છે. દશકોસીમાં કાંસ પારેના ડાંગરના પાકવાળાં ગામોમાં વનસ્પતિના કોહાણથી મેલેરિઆ તાવનો ઉપદ્રવ થાય છે.

ખેતીની પેદાશ—હલકી જતની રેતાળ જમીનમાં મુખ્ય પાક બાજરીનો છે. ગારાડુ જમીનમાં કપાસ અને તમાકુ, કુવાના પાણીથી ઘઉં, જવ, વરિઆળી, રાજગરો, જીરું, આદુ, મરચાં, લસણ, ધાણા અને શાકભાજી વગેરે પકવે છે.

દશકોસીમાં મુખ્ય પાક ડાંગરનો છે. તેમાં કમોદ ડાંગર ઉત્તમ છે.

નદીના ભાડામાં બટાટા, સકરટેટી. તડબુચ, વગેરે પાકે છે.

કેટલાંક ગામોમાં શેરડીનો પાક થાય છે. તેનો ગોળ બનાવે છે, તેમાં હીરાપુરનો ગોળ વખણાય છે.

આ તાલુકામાં ફળાઉ ઝાડો આંબા, રાયણ, મહુડા, બોરડી છે.

ખનીજ—મરડીઆ કાંકરા સાબરમતી અને મેશ્વોના પાત્ર-માંથી નીકળે છે. તેને પકવી ચુનો પાડે છે. તે ઘર બાંધવામાં ખપ આવે છે, તે સિવાય બીજા ખનીજ પદાર્થો આ તાલુકામાં નથી.

જનવરો—ગ્રામ્યપશુઓમાં ખેતી માટે બળદ મુખ્ય છે. કેટલાક પાડને પણ ઉપયોગમાં લે છે. ભેંસ, ગાય, બકરાં, ઘેટાં, એ દૂધ, ઘી માટે ઉછેરે છે. સિવાય જીટ, ગધેડાં અને પોહી ભારબર-દારી માટે, અને જીંટ અને ઘેડાં સવારી માટે ઉછેરે છે.

અમદાવાદમાં ઘોડા, બળદ, અને ગાયોનું પ્રદર્શન ફેબ્રુઆરી કે માર્ચ માં દર વરસે લરાય છે. તેમાં જ્યાં જતના જનવરના પાળકને કમિટિ તરફથી ધનામ અપાય છે.

જંગલી પ્રાણીઓમાં શિયાળ, સસલાં, હરણુ, શાહુડી, વર વગેરે નજરે પડે છે.

પક્ષીઓ:—મોર, પોપટ, કાગડા, કબુતર, ચકલી, કાખર, તેતર, ગીધ, સમડી, ધુવડ, વગેરે અનેક જાતનાં ચિત્રવિચિત્ર પક્ષીઓ જોવામાં આવે છે.

હુન્નર-ઉદ્યોગ:—ગામડામાં જાડું સુતરાઉ કાપડ ટેડ વણકરો વણે છે. અમદાવાદમાં સુતર અને કાપડ વણવાની ૧૦૦ ઉપરાંત મિલો છે. વળી શહેરમાં હાથવણાટમાં રેશમી કસબી સાડીઓ, પિતામ્બર, મુગટા, રેશમી ધોતીબેટા અને ચલોડા, મશરૂ, ગજ-આણી, કસબી મોળીઓ, અંબર, તોઈ, શીત વગેરે બને છે, અને વેચાય છે. અમદાવાદમાં કાંકરીઆ તળાવ પાસે દીવાસળીનું કારખાનું છે, અને શાહપુરમાં દેશી કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

કંસારા તાંબા પિત્તળનાં અને લુહાર લોખંડનાં વાસણો બનાવે છે. પથ્થર કોતરકામની કારીગરી માટે અમદાવાદ જુના વખતથી જાણીતું છે.

ગરીબ લોકો નાળિયેરનાં છોડાંની કાથી અને સરકટમાંથી મુંજનાં દોરડાં અને મુંજ બનાવી વેચે છે.

તેલીબીઓ પીલવાનાં, આટો-લોટ દળવાનાં, ડાંગર ખાંડવાનાં, કપાસ લોઢવાનાં, પિત્તળનાં વાસણો બનાવવાનાં અને રંગાટીનાં અમદાવાદ શહેરમાં ઘણાં કારખાનાં છે.

દૂધ સંચામાં પીલીને તેમાંથી કીમ અથવા મલાઈ અને માખણ કાઢવાનાં કારખાનાં શહેર અને આસપાસનાં ગામડાંમાં છે.

વેપાર:—દશકોશીમાં મુખ્ય વેપાર ધાન્ય, તેલીબીઓ, કપાસ, તમાકુ, સુતર અને કાપડનો છે. આગગાડી નહોતી ત્યારે અમદાવાદથી ઘોલકા, પ્રાંતીજ, અને કુલ્હા થઈ કપડવંજ તરફ શહેરનો અને આસપાસનો કાચી સડકો વાટે માલ આવતો અને જતો હતો.

વેપારનાં સાધનો: ૧ રેલ્વે:—કાચી સડકો અને પાકી સડકો એક બીજાં ગામો અને શહેર સાથે સંબંધ ધરાવતા ધોરી માર્ગો ઉપર છે.

અમદાવાદથી ધોળકા, ખારેજ, નરોડા, સાણંદ, સુરખેજ, કુહા વગેરે સ્થળો વચ્ચે કાચી સડકો બાંધેલી છે. તે માર્ગે ગાડાં વાટે ગામડાંનો માલ ધાન્ય, તેલીબીયાં, કાઠી, ઘી, રૂ, વગેરે આવે છે, અને કાપડ, ગોળ, ખાંડ, કાટમાલ, વગેરે માલ જાય છે.

રેલવે—૧ બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ (મુંબઈ, વડોદરા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા) રેલવેને લીધે છેક દક્ષિણમાંથી પુના, કોલા-પુર, મુંબઈ, સુરત, આણંદ, ગોધરા, નડિઆદ તરફનો જથ્થાબંધ માલ આવે જાય છે.

તામીવેલી રેલવેથી ડાંગ જંગલનો, ગોધરા રતલામ રેલવેથી ધાન્ય, હમારતી સોજ, તેમજ જળાઈ લાકડાં પુષ્કળ આવે છે. નડિઆદ કપડવંજ રેલવે અને બીજી નાની નાના રેલવે થવાથી પણ માલ આવે જાય છે.

બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ રેલવેને વીરમગામથી વઢવાણ સુધી લંબાવા છે, અને વઢવાણથી ભાવનગર અને કાઠિયાવાડ તરફ જતી રેલવે સાથે તે જોડાય છે. તેથી કાઠિયાવાડનો માલ છૂટથી આવે જાય છે.

૨ રાજપુતા માલવા રેલવે મારફતે રાજપુતાના, ઉત્તર ગુજરાત, ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો દિલ્હી, અજમેર વગેરે સ્થળેથી માલ આવે જાય છે.

૩ અમદાવાદ પ્રાંતીજ રેલવે મારફતે પ્રાંતીજ, મેડાસા, હિંમતનગર, ઈડર અને ખેડબ્રહ્મા તે તરફની સરહદના હુંગરોનો માલ અમદાવાદ આવે છે, અને અમદાવાદનો માલ તે તરફ જાય છે.

દસકોઈ તાલુકામાં અને આસપાસ ઉપલી રેલવે આવેલી હોવાથી વેપાર અને મુસાફરીની સરળતા થઈ છે.

૪ અમદાવાદ ધોળકા ધંધુકા રેલવે મારફતે ધોળકા, અને ભાલ-પ્રદેશનો માલ આવે જાય છે. અને કાઠિયાવાડમાં જવાય છે.

૩ વાહુનો—શહેરમાં અને શહેર આસપાસનાં ગામડાં વચ્ચે હાલમાં મોટરો ચાલે છે. સિવાય ઘોડાગાડી, બળદગાડી, એકા, ગાડાં, ઘોડાં, અને ઊંટ મારફતે લોકો મુસાફરી કરે છે.

શહેરમાં લોરી મોટર મારફતે તેમજ શહેરમાં અને ગામડાં-માંથી ગાડાં, ઊંટ, ગધેડાં અને પોડી મારફતે માલ આવે જાય છે.

૪ પોસ્ટ અને તાર ઓફિસો—અમદાવાદ શહેરનો દેશાવર સાથે વેપાર વધતો જતો હોવાથી સંદેશ પહોંચાડવા માટે જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાઈ, ત્યાં ત્યાં તે સ્થળની અગત્યતા પ્રમાણે નાની મોટી પોસ્ટ ઓફિસો ખોલી છે, તેમજ તાર ઓફિસનું જોડાણ પણ કરેલું છે.

અમદાવાદ શહેરમાં હેડ પોસ્ટ ઓફિસ છે. તેના તાબાની સુબ પોસ્ટ ઓફિસો અમદાવાદ શહેરમાં તથા મોટાં ગામોમાં છે; અને તેના તાબામાં ખીજાં તેથી નાનાં ગામોમાં આન્ય પોસ્ટ ઓફિસો ખોલેલી છે. તેનું કામ ઘણું ભારે નિશાળના મહેતાજી પાસે હોય છે.

પોસ્ટ ઓફિસોમાં કાગળો વહેંચવા અને દેશાવર મોકલવા, મનીઓર્ડર, પારસલ, સેવિંગબેંક, વગેરે કામકાજ થાય છે.

તાલુકાના વિભાગો:—દસકોઈ એટલે દસકોઈ આ તાલુકાનો અમદાવાદ શહેરની ઉત્તર દિશામાં આવેલો ભાગ. ઉત્તર દસકોઈ અને દક્ષિણ દિશામાં આવેલો દક્ષિણદસકોઈ એવા બે ભાગ હાલમાં પાડેલા છે. તેથી દસકોઈને બદલે હવે એ એ તાલુકા જુદા ગણાય છે.

આ ઉત્તર દસકોઈમાં અમદાવાદ શહેર અને ૮૫ ગામો છે. અને દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકામાં ૬૯ ગામો છે. તેનો વહીવટ મામલતદાર કરે છે, ગામનો વહીવટ તસાટી કરે છે,

સૂચના:—આ બન્ને તાલુકાની જૂરચના, આખોડવા, પેદાશ, વેપાર, ખનીજ, વગેરે બાબતોમાં મળતાપણું હોવાથી તેનું વર્ણન દસકોઈ તાલુકાના સામાન્ય વર્ણનમાંથી શિખવવું.

ઉત્તર દસકોઈ તાલુકો.

ક્ષેત્રફળ:—૧૯૩૦૭ ચો. માઇલ (૧૨૩૯૬૫ એકર) છે. તેમાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિનું ક્ષેત્રફળ ૮૦૭ ચો. માઇલ (એકર ૫૫૦૪ -૨૫ ગુંડા) છે. અમદાવાદ શહેર ૨૦૩૮૫ ચો. માઇલ. (એકર ૧૫૨૬ -૭ ગુંડા); સરસપુર ગામ. ૦૦૭૭ ચો. મા. (એકર ૪૯-૧૮) અને પરાં ૬૦૧૩૯ ચો. મા. (૩૯૨૯ એકર) મળી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિ અનેલી છે અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિ સિવાય ઉત્તર દસકોઈનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૫ ચો. માઇલ છે.

વસ્તી:—૩,૫૦,૨૭૫ માણસની છે. તેમાં અમદાવાદ શહેર આવે છે. જેની વસ્તી, ૨,૭૦,૯૧૪ માણસની છે, તે જતાં બાકી ૮૫ ગામોમાં ૭૯,૩૬૧ માણસની વસ્તી છે. તેથી સરેરાસ ઉત્તર દસકોઈનું વસ્તીનું પ્રમાણ દર ચો. માઇલે ૪૨૯ માણસનું આવે છે.

નદીઓ:—સાબરમતી અને ખારી.

સાબરમતી (૨૦૦ માઇલ)—અરાવલીના ડુંગરમાંથી નીકળી ઉત્તરથી દક્ષિણમાં વહી ખંભાતના અખાતમાં પડે છે. તેના પર અમદાવાદ, અચીએર, કોચરખ, પાલડી, વાડજ વગેરે છે.

ખારી (૧૦૫ માઇલ)—એ સાબરમતીને મળે છે. તેના પર રાયપુર, વહેલાલ, ગામડી, વગેરે ગામો છે. તેનું પાણી કેટલીક વાર ચડોળા તળાવમાં લેવાય છે.

રેલવેસ્ટેશનો:—અમદાવાદ, સાબરમતી, ખોરજ ખોડીઆર; એલિસાધિજ, સરખેજ, મોરૈયા, આમલીરોડ; અસારવા, નરોડા, મેદરા, મુખ્ય ગામો:—નરોડા, અડાલજ, ઉવારસદ, સરખેજ, કોચરખ, અચીએર; ગામતીપુર, નિકાલ, ચાંદખેડા; સૈજપુર. વળાદ, રાયપુર, કોખા, વાડજ, ઓગણજ, વગેરે.

જાણવાલાયક સ્થળો.

અમદાવાદ શહેર:—એ ગુજરાતની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે. અહીં સુતરાઉ, રેશમી અને કસબી કાપડ સારું થાય છે.

નરોડા:—ત્યાં વૈષ્ણવી ‘મહાપ્રભુજીની બેઠક,’ જૈનદેહરું અને બા માછલ છેટે ધનુષધારી માતાનું સ્થાન છે. અષાડી પુત્રેમે માતાનો મેળો ભરાય છે. ગામમાં પત્થરની વાવ જોવા લાયક છે.

અડાલજ:—એ ખોડીઆર સ્ટેશનેથી બે માછલ છેટે છે, ત્યાં મોટી સુંદર પત્થરની જીની વાવ જોવા લાયક છે તે ‘અડા-જની વાવ’ એ નામ જાણીતી છે. તેમાં સુંદર કાતરણી કામ છે. તે પાંચ લાખ રૂપિયાના ખર્ચે વેણ રાજની કુંવરી, કલોલના વાઘેલા રાજ વારાસહની રાણી રૂડાંએ સવાયારસો વર્ષ પર બંધાવી હતી. ગુજરાતમાં એવડી મોટી સુંદર વાવ એકે નથી.

સરખેજનો રોજો.

સરખેજ:—અહીં અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદ ૧ લાના દોસ્ત શેખ અહમદખતુ ગંજબક્ષની કબર અને રોજો છે. તેની પાસે સુલતાન મહમૂદ ખેગડો, તેનો શાહબંદો અને ખેગમની કબરો છે. તેની કાતરણી ઘણી ઉમદા છે. ‘સરખેજનો રોજો’ પોણા પાંચસો વર્ષ ઉપર બંધાવ્યો છે. સુલતાન મહમૂદ ખેગડો અહીં ઘણીવાર રહેતો. તેથી તેણે ગંજબક્ષની કબર પાસે વિશાળ તળાવ અને સુંદર મહેલ બંધાવ્યો હતો. તે ભાગ ભાગીતુટી હાલતમાં છે. પહેલાં આસપાસ ગળી ઘણી નીપજતી તેથી ત્યાં વલંદાની કોડી પણ હતી.

ફતેહવાડી:—સરખેજ પાસે એ ગામ છે. ત્યાં મીરજાંખાનખાનાને ગુજરાતના છેલ્લા સુલતાન મુઝફ્ફર ત્રીજા ઉપર આશરે ૩૫૦ વર્ષ ઉપર અહીં ફતેહ મેળવી હતી, તેથી તેનું ફતેહવાડી નામ રાખ્યું હતું. તે આખું ગામ જુના વખતના બાદશાહી યુગલા સાથે નરીમાન કેહાવાલાની માલીકીનું છે.

અચીએર:—અહીંયાં ભાવસારોની વસ્તી છે. તેઓનું રંગાટી કામ, સાલ્લા, ગોદડાંનાં ખોળીયાં વગેરે સાઈ થાય છે અને વખણાય છે.

ગામતીપુર:—એને પહેલાં વેંગણપુર કહેતા. તે શામળકવિની જન્મભૂમિ છે. અહીં નરસિંહજીનું મંદિર છે.

કુહા:—અહીં શંકરભાઈની લવેલી જોવાલાયક છે.

કોચરખ:—આહુ, ફુંગળી, મેથી, બટાટા પાકે છે. ત્યાં ઘોડી-કુવાનો બાગ છે તેમાં સુંદર ફૂલો થાય છે.

ધનામી ગામો:—ઓગણજ:—૨૦ બ. રણછોડલાલ છોટા-લાલનું, નિકોલ-૨૦ બ. ભોળાનાથ સારાભાઈનું, વાસણા-શાહ-આલમવાળા સયદ મુસામીઆનું, વેજલપુર-ગોસ્વામિ મહારાજનું છે.

આ ગામો સરકારની સારી નોકરી કર્યા બદલ ધનામમાં મળેલાં અથવા તે વેચાણ લીધેલાં હોય; કોઈને દેવપૂજા માટે પણ મળેલાં હોય છે. એ ગામોની ઉપજ તે તે ગામના ધનામદારો લે છે.

પેદાશ:—મુખ્ય પાક આ તાલુકામાં બાજરી, જુવાર, કડોળ, ડાંગર એ ધાન્ય, શાકભાજી, અને શેરડીનો છે.

દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકો.

ક્ષેત્રફળ અને વસ્તી:—૨૧૬.૭ ચો. માઇલ (૧૩૮૬૮૫ એકર) છે. તેમાં ૬૯ ગામો અને વસ્તી ૬૩,૬૯૯ છે. તેથી વસ્તીનું પ્રમાણ દર ચો. માઇલે ૨૯૪ માણસનું આવે છે.

નદીઓ—સાબરમતી, મેથા અને ખારી છે. ખારી-ઉપર ભુવાલડી, વાંચ વગેરે. મેથા-ઉપર ચાંડીઅલ, વડોદ ગામો છે.

રેલવેસ્ટેશનો—વટવા અને ખારેજડી છે.

મુખ્ય ગામો—વટવા, અને ખારેજ, જેતલપુર, અસલાલી, હીરાપુર અને કાસીદ્રા. ગીરમથા, કણભા, ઉવારસદ, લાંભા, ભુવાલડી, આ સિવાય છાટામહેમદાવાદ, વહેલાલ, વીસલપુર, ગામડી, મીરોલી, વાંચ, હાથીજળ, પાલડી, રામોલ, ધામતવાન. મહીજડા, નાદેજ, ઝોડ, વસાઈ વગેરે.

જાણવા લાયક સ્થળો:—વટવા-અહીં ધુરહાન-ઉદ્-દીન કૃત્ય-ઉલ-આલમ કે જે પ્રખ્યાત સન્ત શાહઆલમના પિતા હતા તેમની અને તેમના બીજા એક બેટાની એ એ કબરો છે. કબરની કાતરણી ઉત્તમ પ્રકારની છે. કબરો, તે ઉપરના રોજ, અને મસીદ જેવા લાયક છે. આ રોજે શુમારે ૪૭૫ વર્ષ ઉપર બંધાયો છે. ખાટવા નામે રખારીએ એ સંતની સારી સેવા બળવેલી, તેથી તેનું નામ રાખવા માટે સન્તે ત્યાં જે વસ્તી થઈ ગામ વસ્યું તેને ખટવા-વટવા કહ્યું હતું. તેથી વટવા કહેવાય છે. તે ગામમાં રાધાવલ્લભી મંદિર છે. અહીં આંખા ઘણા છે, અને ત્યાંની કેરી વખણાય છે.

અસલાલી, જેતલપુર, ખારેજ:—અહીં પાટીદારની વસ્તી વિશેષ છે. એ ગામોમાં પુષ્કળ ડાંગર ચડોળા તળાવમાંથી પાણી લેઈ પકવે છે. અસલાલીમાં અમીનોની હવેલીઓ જેવા જેવી છે.

જેતલપુર—અહીં દેવામિનારાયણનું મંદિર અને તળાવ જેવા લાયક છે. ત્યાં અપાડ સુદ ૧૧ એ સામૈયો-મેળો ભરાય છે. અહીં જુનો પડી ગએલો કિલ્લો છે.

હીરાપુર અને કાસીંદ્રા—એ બે ગામોમાં શેરડી પકવી ગોળ બનાવે છે. ગુજરાતમાં ઉચી જાતનો માટલીઓ ગોળ અહીં બને છે.

ગીરમથા—એની પાસે પીરાણાનો રોજો છે તે જોવાલાયક છે. ઈરાની સૈયદ ઈમામશાહ શુમારે ૪૭૫ વર્ષ પર અહીં આવેલા. તે ચમત્કારોથી નામીયા થયા. ગુજરાતના સુલતાન મહમૂદ ખીજની ખેટી વેરે પરણ્યા હતા. તેના માનમાં એ રોજો બંધાવ્યો છે. અહીં ઈમામશાહ અને ખાકરશાહની કબરો છે. હિન્દુ અને મુસલમાન બન્ને પીરાણાને માને છે, અહીંના મહાન્ત કાકા કહેવાય છે. અહીં રમજાન, શ્રાવણ અને ભાદરવામાં સુદી ખીજે મેળા ભરાય છે. ચૈત્ર સુદી ૧ ના રોજ હિન્દુ મુસલમાનોનો મોટો મેળો ભરાય છે.

કણભા—અહીં ગળીનો પાક થાય છે. ત્યાં સ્વામિનારાયણ અને રામજી મંદિરો છે. ઉવારસદ—એ મોટું ગામ છે.

લાંભા—અહીં બળીઆકાકાનું સ્થાનક ગામથી અડધા ગાઉ છેટે છે ત્યાં અમદાવાદ અને આસપાસમાંથી લોકો બાધા માટે આવે છે.

ભુવાલડી—ગળી, કરિઆતું, અને વરિઆળી વગેરે પાકે છે.

ખાખરામહેમદાવાદ—ત્યાં પડી ગયેલાં જીનાં ખડેર છે.

ખારેજ—ત્યાં ડાંગર સારી થાય છે. કમોદ ડાંગર વખણાય છે.

ઈનામી ગામો—ઈશાનપુર-શાહઆલમ વાળા સૈયદ સાહેબનું છે, ત્યાં નવરાત્રિમાં માંડવી નીકળે છે.

સૈજપુર—કુંજડ-પાદશાહી દિવાનનાં છે.

નારોલી—શ્રીયુત માવલંકરનું છે.

વાંચ—અમદાવાદ શહેરના કાજી સાહેબનું છે.

વસ્ત્રાલ—મુનસી સાહેબનું છે.

વટવા—એ ત્યાંના સૈયદ સાહેબનું છે.

પેદાશ:—આ તાલુકામાં મુખ્ય પાક ડાંગરનો છે, અને તે બધા ગુજરાતમાં વખણાય છે. આ સિવાય શેરડી, વરિઆળી, ગળી, કરિઆતું, બાજરી, જીવાર, કઠોળ વગેરે ધાન્ય નીપજે છે.

અમદાવાદ જિલ્લાની સામાન્ય ભૂગોળ.

આ જિલ્લો ગુજરાતમાં સૌથી મોટો અને ઉત્તરે આવેલો છે. એક જથ્થે નથી.

સીમા:—ઉત્તરે ગાયકવાડનો કડી પ્રાંત અને મહીકાંડા એન્જિનિસ; પશ્ચિમે કચ્છનું રણ અને કાઠિયાવાડનો ઝાલાવાડ પ્રાંત; દક્ષિણે ભાવનગર રાજ્ય, અને પૂર્વે ખંભાતનો અખાત. ખંભાત સંસ્થાન અને ખેડા જિલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ:—૩૮૨૪ ચો. માઇલ અને વસ્તી ૮,૯૦,૯૧૧ માણસની છે. વસ્તીનું પ્રમાણ ચો. માઇલે ૨૩૩ માણસનું આવે છે. જિલ્લામાં કચ્છા અને વસ્તીવાળાં ૮૭૪ ગામે છે.

ડુંગરો:—ઇશાનમાં મોડાસા નજીક ડુંગરપુરના પહાડોના લાંબા નીચા ફાંટા, પ્રાંતીજ તાલુકામાંના નાના નાના ડુંગરો, ધોધા અને ધંધુકા તાલુકામાં ચોટીલા ડુંગરની નીચી ધારો કે હારો છે. ધોધા મહાલમાં ચોટીલાનો જે થોડો ભાગ છે તે ખોખરાના ડુંગરો કહેવાય છે.

નદીઓ:—જે દિશામાં વહે છે. ઇશાન તરફથી નીકળે છે તે નૈર્ઋત્ય તરફ ઢાળ હોવાથી તે તરફ વહે છે, અને પશ્ચિમે કાઠિયાવાડમાંથી નીકળે છે તે પૂર્વ તરફ ઢાળ હોવાથી તે તરફ વહે છે. વહાણ એકેમાં ફરી શકતાં નથી.

મુખ્ય નદીઓ (૭):—સૌથી અગત્યની સાબરમતી, વાત્રક, ખારી, માકુમ, ભાદર, અને ભોગાવો, એ સાત છે. સિવાય નાની નદીઓ અને વહેણા પણ છે.

ખોખ (ફાટ-ચીરો)—સાબર અને હાથમતીના સંગમ આગળથી રાજ યઈ દક્ષિણે વહે છે તે પ્રાંતીજ પાસે આવેલો છે. મોટો ખોખ ૧૫૬ એકરમાં અને નાનો ખોખ પ્રાંતીજ કસબાની પશ્ચિમે ૩૫ એકરમાં છે. મુંધાસણ આગળ ખારી નદી ખોખના ખાડામાં સમાઈ જાય છે. ખોખ એ હાથમતીનો જુનો પ્રવાહ માર્ગ છે.

સરોવરો અને તળાવો:—નળ સરોવર (૪૯) એ કુદરતી સરોવર છે. તે સિવાય ચંડોલા, કાંકરીઉં, મલેકસાખાનું, સરખેજનું, દડકી, શુરકર, માનસર-મિનલ-સર કે મુનસર, ગંગાસર, મલાવ, ખાન, મુલતાન, ઘોલેરામાં ધર્મદ્વંડથી બંધાવેલું અને સોનારિઆ એ મોટાં પાકી બાંધણીનાં તળાવો છે.

નહેરો (૧):—ખોખની પશ્ચિમેથી શરૂ કરી કાકરિઆમાં અને પછી ચંડોળામાં મેળવી છે. ચંડોળામાંથી દક્ષિણ ભાગમાં ડાંગરના ક્યારડામાં પાણી આપે છે. આ નહેરમાં વધારે પાણી થવા માટે રાયપુર આગળ ખારીમાંથી એક નહેર ખોદીને મેળવેલી છે.

(૨) હાથમતીની નહેર:—ખારીમાં પાણી વધારવા અને કાંઠાનાં ગામડાંનાં ખેતરોમાં ડાંગરના ક્યારડાઓમાં પાણી આપવા માટે અમનગર (હિંમતનગર) પાસેથી એ નહેર ખોદી છે, અને તે ૨૦ માઇલ વહી મુંઘાસણ પાસે ખારીમાં મેળવી છે.

સમુદ્રકાંઠો:—શુમારે ૭૦ માઇલનો છે. તેમાં ખંભાતનો અખાત છે. સમુદ્રકાંઠા ઉપર કેટલેક ટેકાણે ખાંચા પડી ગયા છે તે ખાડી કહેવાય છે.

ખાડીઓ:—૧ ઘોલેરાની એ ઘોલેરા બંદર પાસે ભાદર નદીના મુખમાં છે. તેમાં ખુલુબંદરે વહાણો લંગર કરે છે. ૨ આવળીઆ અને ૩ ઘોઘાની એ ખાડીઓ છે.

બંદરો:—ઘોલેરા, ઘોઘા, અને આવળીઆરી (એ ઝાઝું વપરાતું નથી) છે.

ખેટ:—પીરમ એ ઘોઘાથી દક્ષિણે ચાર માઇલ છેટે ખંભાતના અખાતમાં ખડકનો ટેકરો છે.

દીવાદાંડી:—૧ પીરમખેટ ઉપર તે તરફ આવતાં વહાણો પાસેના ખડક સાથે અથડાઈ ડૂબી જતાં અટકાવવા માટે ઇંટથી ચણેલી પથ્થરની ગોળાકાર સીડીવાળી બાંધેલી છે. તેના પર પવન-ચક્કી પણ છે. દીવાનું ક્ષાનસ ૧૦૦ ફૂટ ઉંચું છે. તેમાંનો દીવો

૨૦ માઇલ છેતેથી દેખાય છે. ૨ ઘોઘાની ઈશાને, અને ૩ ઘોસે-
રાની ખાડીના મુખ આગળ લાકડાના થાંભલા પર ૫૦ ફૂટ ઉંચે
તેમાં પાંચ ફાનસો બળતાં રાખે છે, તે ૧૫ માઇલ છેતેથી દેખાય છે.

આખોલવા:—ગુજરાતના ખીબા જિલ્લાઓ કરતાં અહીં
દરીઓ પાસે નહિ હોવાથી ટાઢ અને તાપ વધારે પડે છે. ઘોઘા
તરફ દરીઓ પાસે હોવાથી ત્યાં તાપ ઓછો લાગે છે. ઈશાનનો મુકો
પવન શિયાળામાં ઘણો વાય છે, તેથી ટાઢ વધારે પડે છે. ઉનાળામાં
પશ્ચિમેથી પવન વાય છે, તેથી તાપ વધારે પડે છે.

ઝાકટોબરમાં ઘોઘા તાલુકામાં તાજી, ઠંડી અને સુખકારક
લહેરો આવે છે. ફેબ્રુઆરિ અને જૂન મહિના તંદુરસ્ત અને ઝાક-
ટોબરમાં માંદગી વિશેષ હોય છે.

જમીન અને પાક:—૧ જમીન—જિલ્લાના પૂર્વભાગમાં
ગોરાટ ગોરાડુ અને પશ્ચિમ ભાગમાં કાળી એ એ જાતની
જમીન છે. કેટલેક સ્થળે અન્ને જાતની હોય છે.

કાળી જમીનમાં કપાસ અને ઘઉંનો વધારે પાક થાય છે.

ઘોળકા અને ઘંધુકાના ખારાની નીચી જમીનમાં વધારે વરસાદ
પડે તો કપાસ સારો પાકે છે અને થોડો પડે તો ઘઉં થાય છે.

દસકોઈ તાલુકામાં ડાંગર ઘણી પાકે છે.

સાબરમતી નદીના ભાડાની જમીનમાં તમાકુ અને એરંડા
થાય છે. મોડાસા અને ઘોઘાના ડુંગરી પ્રદેશમાં શેરડી, ડાંગર,
કેળ, કંદમૂળ, કેરી, રાયણ, ટેટી વગેરે. મધ્ય ભાગમાં વિશેષ તાપ પડે
છે તેથી ત્યાં ફળનો પાક સારો થાય છે.

પાક:—ખેતીમાં ખાજરી, ડાંગર, જુવાર, ઘઉં વગેરે ધાન્ય;
મગ, તુવેર, ચણા, અડદ, વાલ વગેરે કડોળ; કપાસ અને
ગવાર પાકે છે. ભાલમાં (ઘંધુકા તાલુકાનો પૂર્વભાગ અને ઘોલકા
તાલુકાનો દક્ષિણ ભાગ) ઘઉં સારા થાય છે. તમાકુ એ ઘણા
ભાગમાં થાય છે. તેમાં સાણદ વગેરેની વખણાય છે.

આદું, મરયાં. હળધર, હસણ, રાઈ, મેથી, ધાણા, જરૂં, ચરિઆળી જિલ્લાના ધણા ભાગમાં તેમાં વિશેષે કરીને ધોળકા અને દસકોઈ તાલુકામાં થાય છે.

તેલીબીઆં:—તલ, ઝેરંડા, બધે રથજે; માદુડાની ડાળ અને કણુજ દસકોઈ અને પ્રાંતીજ તાલુકામાં; સરસવ-વીરમગામ અને મોડાસામાં અને અગસી ધોળકામાં થાય છે.

રેષામય પદાર્થોમાં:—કપાસ બધે થોડો ધણો, અને શણુ અને ભીંડી દસકોઈ અને પ્રાંતીજ તાલુકામાં થાય છે.

રંગમય પદાર્થોમાં:—કસુબી ધોળકામાં, ગળી દસકોઈમાં અને કેસુડાં; સાણુંદ, મોડાસા અને ઘોઘા તાલુકામાં થાય છે.

ખગીચા અને વાડીની પેદાશમાં:—જમફળ, શેરડી, દાડમ, કેળાં, બટાટા, સુરણ, રતાળું, શકરીઆં, વિશેષે કરીને દસકોઈ અને ધોળકા તાલુકામાં, અને શાકભાજી અને ફલો ઓછાંવધતાં બધે થાય છે.

ખનીજ:—મીઠું—ખારાઘોડામાં કુવા ખોદી વરાગડું મીઠું પકવે છે, તે ગુજરાત, મધ્યપ્રાંત અને રાજપુતાનામાં જથ્થાબંધ જાય છે.

લોઢું:—ઘોઘા નજીક લોઢાનાં વળાં પથરાએલાં જણાય છે.

સુરોખાર:—વીરમગામ તાલુકાના કેટલાક ભાગમાં એવી માટી છે કે તેમાંથી સુરોખાર બનાવી શકાય. ઘોઘેરા આસપાસની જમીનમાં અગાઉ ધણો બનાવાતો, પણ હાલ બનતો નથી.

ડોસ:—પ્રાંતીજની પશ્ચિમમાં ધણો મળે છે, તેથી તેનો પ્રાંતીજમાં સાખુ બને છે, તે ધણો વખણાય છે, અને ધણો ખપે છે.

ભૂતડો:—ઘોઘા મહાલના મોરચંદ ગામ પાસે કાંકરી વિનાની ધોળી માટી નીકળે છે. તે મુંબઈ તરફ ચડે છે. તેની ધાતુ ગાળવાની કુલડીઓ બને છે.

અકીક અને ગોમેદ:—ચિત્રવિચિત્ર તસરોવાળો દોરાદાર રાણપુર નજીકથી મળી આવે છે.

પત્થરો:—ઘોઘા મહાલમાં મકાન બાંધવા લાયકના જાતજાતના પત્થરો મળે છે.

જાનવરો:—ગ્રામ્યપશુઓમાં ઘોળકા તાલુકાના બળદ કદાવર અને મજબુત થાય છે. છારોડી (સાણુંદ તાલુકા)માં બળદ ઉછેરવાની સંસ્થા છે. વળી સારા ઘોડાની ઓલાદ વધારવા પ્રયાસ થાય છે.

કુદરતી વિભાગો:—આખા જિલ્લાના ત્રણ થઈ શકે. ૧ પ્રાંતીજ એમાં મોડાસાનો પહાડી પ્રદેશ આવી જાય છે તેમાં કુંગરાળ અને રેતાળ જમીન છે. (૨) મધ્ય વિભાગ એમાં વીરમગામ, દસકોઈ, ઘોળકા અને ધંધુકા તાલુકા અને સાણુંદ પેટામહાલ આવી જાય છે. તેમાં પૂર્વ તરફની ઘોળી રેતાળ અને પશ્ચિમમાં કાળી જમીન છે. ૩ ઘોઘા તાલુકો એમાં કુંગરાળ અને કાળી જમીન છે.

અસલના વિભાગો:—અસલથી આ જિલ્લાના ૯ વિભાગો જાતજાતની જમીન, લોકોની બોલી, રીતભાત અને પોશાકમાં પડતા તફાવતથી પડેલા છે.

(૧) મહેવાસ—પ્રાંતીજ અને મોડાસા મળીને. (૨) દસકોઈ—અમદાવાદથી ચારે તરફ દસ દસ ગાઉ ફરતો પ્રદેશ. તેનો ઉત્તર તરફનો થોડો ભાગ દંઢાયમાં આવેલો છે. (૩) સાબરકાંઠો—સાબરમતીનો હેઠલો ભાગ કાંઠા નજીકનો પ્રદેશ. સરોડાથી વૌડા સુધી અને પશ્ચિમમાં રાશમ સુધીનો મુલક. ૪ ભાલ કે કાળી ધરતીનો સપાટ પ્રદેશ. તેમાં ઘોળકા તાલુકાનો અર્ધો ભાગ આવી જાય છે. ૫ નળકંઠો—નળ સરોવરના કાંઠાથી તે સાણુંદ કસબાની દક્ષિણે થોડા માઈલ સુધીનો પ્રદેશ. ૬ ખાખરિયું (ખાખરનાં ઝાડ ધણાં થતાં હોવાથી) સાણુંદની દક્ષિણે થોડા માઈલ સુધી તે ગાયકવાડી મુલક સુધીનો પ્રદેશ. ૭, ચુંવાળ+વીરમગામ કસબાથી આગળ

+ અસલ આ મુલકમાં ૪૪ ગામ હતાં તેથી ચુમ્માલીસ-ચુંવાળી—ચુંવાળ કહેવાય છે તે માટે કહેવાય છે કે:—

તોછડી બોલી ને ટુંકાં પેરણાં, ઝાડ જવલ્લે ને ઝાંખરાં ધણાં;
સસલાં, હરણ, કાળિયારતણાં, ચુંવાળે ટોળાં રજળ ધણાં.

પૂર્વપશ્ચિમ સુધી હારમાં ઉપલાણે, અને નળકાંડાની ઉપલી બાજુએ આવેલો મુલક ૮. કનેર-રતાશ પડતી જમીનવાળી સાંકડી પટ્ટી તે ભાલની પશ્ચિમે ધંધુકા અને ખરવાળાની વચ્ચે છે. ૯ કાઠિઆવાડ—ધંધુકા તાલુકાનો બાકીનો પશ્ચિમ ભાગ અને ઘોઘા તાલુકા કાઠિઆવાડ નજીક આવેલો હોવાથી તે કાઠિઆવાડ કહેવાય છે.

હાલના વિભાગો—તાલુકા:—રાજ્યવહીવટની સુગમતા સાર આખા જિલ્લાના ૬ તાલુકા અને ૩ પેટામહાલ કર્યા છે. તાલુકા (૬) ઉત્તર દસકોઈ, દક્ષિણ દસકોઈ, વીરમગામ, પ્રાંતીજ, ઘોળકા અને ધંધુકા એ છ છે.

પેટામહાલ (૩):—સાણુંદ, મોડાસા અને ઘોઘા.

x દસકોશી ઉપરથી દસકોઈ શબ્દ થયો છે.

અમલદારો.

મુખી—પોલીસ પટેલ: ગામમાં સરકાર તરફનો ગામનો આગેવાન ગામનો ઉપરી અધિકારી. ઘણા ભાગે તે તેજ ગામનો વતની હોય છે. તે ગામમાં થતી ચોરી, લૂટફાટ, મારફાડ વગેરે અટકાવી બંદોબસ્ત રાખે છે, અને સરકારમાં જાહેર કરે છે.

તલાટી—ગામનો મહેતો: -એક કે વધુ ગામની આસપાસનાં ખેતરોનું મહેસુલ, કર વગેરેની વસુલાત કરનાર અમલદાર.

મહેતાજી:—જ્યાં છોકરાં ભણે છે, અને નિશાળ હોય છે તેનો ઉપરી. નાનાં ગામડાંમાં નિશાળ હોતી નથી.

મામલતદાર:—તાલુકાનો ઉપરી અમલદાર. તે તાલુકાનાં બધાં ગામ ઉપર તજવીજ રાખે છે. લોકોની ફરિયાદો સાંભળી ફેંસલો કરે છે.

ગવર્નર:—ધલાકાનો મુખ્ય ઉપરી અધિકારી, તે મુખ્ય અને પુનામાં રહે છે.

ડેપુટી એન્જીનેયરના કન્સપેક્ટર:—જિલ્લાના કેળવણી ખાતાનો મુખ્ય ઉપરી.

મ્યુનિસિપાલિટિ:—શહેર સુધરાઈ ખાતું.

પ્રેસિડેન્ટ:—મ્યુનિસિપાલિટિ માટે રૈયત ચૂંટી કાઢેલા ખીન પગારદાર મુખ્ય અધિકારી.

ચીફ ઓફિસર:—મ્યુનિસિપાલિટિનો વહીવટ કરનાર મુખ્ય પગારદાર અમલદાર.

હેલ્થ ઓફિસર:—શહેરીઓના આરોગ્ય સંબંધીનો વહીવટ કરનાર અમલદાર.

સભાસદો કે મેમ્બરો:—મ્યુનિસિપાલિટિનો વહીવટ કરવા માટે પ્રજાએ ચૂંટી કાઢેલા શહેરના સંભાવિત સદ્ગૃહસ્થો.

પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ:—જિલ્લાપોલીસના મુખ્ય ઉપરી અમલદાર.

સબ ઇન્સ્પેક્ટર:—તાલુકા પોલીસનો મુખ્ય અમલદાર, તેને ફોજદાર પણ કહે છે.

જમાદાર:—ચાર પાંચ ગેટનો ઉપરી પોલીસ અમલદાર.

ડિસ્ટ્રિક્ટ અથવા સેસન્સ જજ:—જિલ્લાનો ન્યાય કરનાર મુખ્ય અમલદાર.

એજિનીઅર-ઇન્જનેર:—મકાનો બાંધકામ ખાતાના મુખ્ય અમલદાર. તેમના તાબામાં એવરસી બરો, મિસ્ત્રીઓ હોય છે.

સિવિલ સર્જન:—જિલ્લાનું મુખ્ય દવાખાનું—સિવિલ હોસ્પિટલ તેના ઉપરી.

હોડપોસ્ટ માસ્તર:—પોસ્ટ ઓફિસનો મુખ્ય ઉપરી. તેમના તાબામાં સબ અને આન્ય પોસ્ટ ઓફિસો છે.

દરેક ગામે પોસ્ટ ઓફિસ હોતી નથી, કેટલેક સ્થળે નિશાળના મહેતાજ આન્ય (નાની) પોસ્ટ ઓફિસનું કામ કરે છે; ત્યાં તેમને આન્ય પોસ્ટ માસ્તર કહે છે.

તાર માસ્તર:—તાર ઓફિસનો ઉપરી.

સ્ટેશન માસ્તર:—રેલ્વે સ્ટેશનનો ઉપરી.

આબકારી કલેક્ટર:—કોઈ કેશી વસ્તુ સરકારની રજા વિના બનાવે કે વેચે નહિ, તેની તપાસ રાખનાર અમલદાર.

આ શહેર ઝુબરાત અને દેશાવરમાં જનરો મોજો ધરાવતું હોવાથી તેના સંબંધમાં આવતાં ગામડાં, શહેરો અને દેશના ભાગો અને શહેરની બહોળાલી, વેપાર રોજગાર, બાણીનાં સ્થળો, વગેરે સંબંધી વિગતો બાણીવાની ઉત્કંઠા સહજ સ્વાભાવિક હોવાથી છે. આથી આની માર્ગદર્શક હકીકત સૌને પુરી પાડે અને શહેરના ભોમીઆ તરીકે-ગાહડ તરીકે પણ તે ખપ લાગે, એ ઉદ્દેશ પણ એમાં દબોચર થશે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં રા. રા. સાર્વજનિક માધ્યમવાય દ્વેષ્યે રનેહપૂર્વક સહાય કરેલી તેથી તેમનો આભારી છું.

ભૂગોળનાં શાળાપયોગી બાળાપયોગી પુસ્તકો રસિક, સુદર, આકર્ષક, ચિત્રો અને નકશાથી ભરપુર હોવાં જોઈએ. આ ઉદ્દેશ પુરો કરતાં ખર્ચ થયો વધે છે, પુસ્તકનું કદ વધે છે. આથી કિંમત પણ પ્રમાણમાં વધે છે. કિંમતના વધારાથી તેનો બહોળો ઉકાવ પણ હોતો નથી. તેથી પણ ઓછી કિંમત રાખી પ્રચાર કરવાનું મુશ્કેલ છે; આથી પુસ્તકને નકશા, ચિત્રો, વગેરેથી આકર્ષક કરવાનું બની શકતું નથી; છતાં પણ આ પુસ્તક ખર્ચના ભોગે પણ પ્રગટ કરવાનું સાહસ ખેડયું છે. જો તેનો ફેલાવો વધશે, અને જો લોકપિય થશે, તો કિંમત ઘટાડવા ચતન કરી કૃતકૃત્ય થઈશ.

આશા રાખું છું કે મારો આ પ્રયાસ શિષ્યશિક્ષકો અને શહેરની માહીતી મેળવવા માટે ઉત્સુક પ્રતવર્ગને સરળ, માર્ગદર્શક અને અનુકૂળ થઈ પડશે. ‘મનુષ્યમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે,’ આથી આમાં રહેલા દોષો, સુધારો-વધારો વગેરે આવશ્યક ત્રુટિઓ સૂચવાશે તો તેને ઉપકાર સહ પુનઃ આવૃત્તિમાં યથાસ્થાન મળશે. મારા આ પ્રયત્નને શિષ્યો, શિક્ષક—બંધુઓ, પ્રતવર્ગ અને કેળવણી ખાતા તરફથી યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે એમ હૃદયી વિરમું છું. તથાસ્તુ !

હમોડા-સાદરા, મહીકાંઠા.

મહાશિવરાત્રિ સંવત ૧૯૮૨

લિં સેવક,

ભાઈચંદ પૂજાદાસ શાહ

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પહેલી આવૃત્તિ ઉપર બનાવેલ બુકકમિટિની સમિતિથી ઉત્તર વિભાગના મેં એન્યુ ૪૦ સાં બહાદુરે અં. નં. ૧૩૦૮૧ તા. ૩-૨-૧૯૨૭ થી અને પશ્ચિમ હિંદ સ્ટેટસ એન્જિનિયરિંગ મેં એન્ટે દુ ધી અવર્તન જનરલ સાં બહાદુરે અં. નં. B. A. P. 25 (૨) તા. ૨૫ જૂન સને ૧૯૨૬ થી લાયસેન્સ પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરી છે.

પ્રથમાવૃત્તિ દૂંક સમયમાં ખપી જવાથી આ બીજી આવૃત્તિમાં અપૂર્ણ વિગતો, ક્ષેત્રફળ ‘અમદાવાદ નિહાની સામાન્ય ભૂગોળ’ વગેરે ઉમેરી સહેજસાજ સુધારા વધારા અને નકશા સાથે આ આવૃત્તિ બહાર પાડી છે.

જે સુદી ૩ સંવત ૧૯૮૪.

મે સને ૧૯૨૮.

ભાઈચંદ પૂજાદાસ શાહ.

ભાદર ખખર.

મુખર્ષિ ઇલાકે, વડોદરા રાજ્ય, એન્જિનિયરો.

- ૧ મહીકાંઠા એન્જિનિયરો રાજીન નકરો. ૯-૦-૦
- ૨ મહીકાંઠા એન્જિનિયરો સામાન્ય ભૂગોળ ૦-૫-૦
- ૩ ઇડિર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ. (ચી. આ.) ૦-૨-૬
- ૪ પાલણપુર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ ૦-૩-૦
- ૫ ગોધનપુર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ ૦-૧-૬
- ૬ મહીકાંઠા એન્જિનિયરો ભૂગોળ કા. ૦-૬-૦-૫ા. ૦-૮-૦
- ૭ અનાસકાંઠા એન્જિનિયરો સામાન્ય ભૂગોળ ૦-૪-૬
- ૮ ભૂગોળની મુખ્ય સહાયો. ૦-૦-૬
- ૯ ભૂગોળનો પદ્યપાઠ (ધા. ૩ થી ૭ માટે) ૦-૩-૦
- ૧૦ અમદાવાદ શહેરની સચિત્ર સરળ ભૂગોળ ૦-૪-૦
- ૧૧ ભૂગોળાંકયોથી (ટેકનિક-ઈલાકા) ૦-૨-૦
- ૧૨ ઇતિહાસનો પદ્યપાઠ (ધા. ૫ થી, ૭ માટે) ૦-૨-૦
- ૧૩ પરાક્રમી પૈરવ (ત્રિઅંગ્રી નાટક) ૧-૪-૦
- ૧૪ ભૂગોળીત (સાતમી આવૃત્તિ અ. મા. ભટ) ૦-૧-૬
- ૧૫ ભૂગોળીત સંગ્રહ ભા. ૧ હો (૨૭૩ ગીતો) ૦-૬-૦
- ૧૬ ભૂગોળીત સંગ્રહ ભા. ૨ને (૨૫૩ ગીતો) ૦-૧૨-૦

અમારા ત્યાં શાળાઓથી અને સરતા સાહિત્ય વગેરેનાં પુસ્તકો, શોષંબુ ભુડે, પાઠ્ય પુસ્તકો, કોપીઓ, એસરસાઇન મેટો (કાચી, પાકી) નાના મોટા નકસા, ચિત્રો, હાઇપિન્કર, અસરમાળા, તપ્ત્રા, રહેત, પેન, યોદ્યેથી, રીમ. સ્ટેશનર અને શિવણનો સામાન, રબર, સાહીની રબીઓ, વગેરે છટક અને જથ્થાબધ ક્રિકેટથી મળશે.

ભાદર્યંદ પૂજાદાસ શાહ. મુકેસર-માણિકલાલ ભાડિયદાસ શાહ એન્ડ અર્ધર્થ પુલેશ, મારવા-મહીકાંઠા.

અને સ્ટોમાં ઇલાકા-સાથએરિ મારે મંજુર.

- ૧૭ સંવાદસંગ્રહ ભાગાલો ૫૫ સંવાદો. ૨-૦-૦
- ૧૮ સંવાદ સંગ્રહ ભાગ ૨ને ૪૬ સંવાદો. ૧-૪-૦
- ૧૯ સંવાદસંગ્રહ ભાગ ૩ને ૦-૧૦-૦ પા. પુ. ૦-૧૪-૦
- ૨૦ સંવાદ માલા મળશે ૧ હો (ત્રણ સંવાદ) ૦-૨-૦
- ૨૧ સરળ દેશી હિસાબ (નવીન ટપ મુજબ) ૦-૧-૬
- ૨૨ આકૃતિ ભજનાવળી ૦-૨-૦
- ૨૩ સચિત્ર સરળ આળયોથી ૦-૪-૦
- ૨૪-૨૫ સંવાદ સંગ્રહ ભાગ ૪-૫ ૦-૪-૦
- ૨૬ ગુજરાત પ્રાંતની સચિત્ર સરળ ભૂગોળ ૦-૪-૦
- ૨૭-૩૪ પદ્યસંગ્રહ ભા. ૧-૮ ભાગવર્ગથી ધા. ૭ સુધી. ૦-૪-૦

પાઠ્ય પુસ્તકો.

- ૩૫ ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ (વિસ્તૃત આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૨૧૬) ઘડાડેલી કિંમત ૦-૧-૦
- ૩૬ ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ. (સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૨૮) ૦-૪-૦

અમારા ત્યાં પુસ્તકો, શોષંબુ ભુડે, પાઠ્ય પુસ્તકો, કોપીઓ, એસરસાઇન મેટો (કાચી, પાકી) નાના મોટા નકસા, ચિત્રો, હાઇપિન્કર, અસરમાળા, તપ્ત્રા, રહેત, પેન, યોદ્યેથી, રીમ. સ્ટેશનર અને શિવણનો સામાન, રબર, સાહીની રબીઓ, વગેરે છટક અને જથ્થાબધ ક્રિકેટથી મળશે.

ભાદર્યંદ પૂજાદાસ શાહ. મુકેસર-માણિકલાલ ભાડિયદાસ શાહ એન્ડ અર્ધર્થ પુલેશ, મારવા-મહીકાંઠા.

